

**TEORİK VE KAVRAMSAL PERSPEKTİFTEN KAYITDIŞI EKONOMİ
SORUNU, ÖLÇÜMÜ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Özer ÖZÇELİK

Kütahya - 2005

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TEORİK VE KAVRAMSAL PERSPEKTİFTEN KAYITDIŞI
EKONOMİ SORUNU, ÖLÇÜMÜ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

Danışman
Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN

Hazırlayan
Özer ÖZÇELİK
0291020104

Kütahya - 2005

Kabul ve Onay

Özer ÖZÇELİK'in hazırladığı, "Teorik ve Kavramsal Perspektiften Kayıtdışı Ekonomi Sorunu, Ölçümü ve Çözüm Önerileri" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip kabul edilmiştir.

...../...../2005

Tez Jürisi

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN (Danışman)

.....

Yrd. Doç. Dr. Ramazan KILIÇ (Üye)

.....

Yrd. Doç. Dr. Aykut EKİNCİ (Üye)

.....

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Teorik ve Kavramsal Perspektiften Kayıtdışı Ekonomi Sorunu, Ölçümü ve Çözüm Önerileri” adlı çalışmamın, tarafımdan ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçalardan gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

/ / 2005

Özer ÖZÇELİK

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında Afyon'da doğdu. İlk öğrenimini Afyon Atatürk İlkokulu'nda, orta öğrenimini ise Afyon Cumhuriyet Lisesi'nde sona erdirdi. 1996 yılında başladığı üniversite eğitimini, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde 2000 yılında tamamladı. 2001 yılında Çanakkale/Gelibolu'da askerlik görevini kısa dönem olarak yaptı. 2002 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisansa başladı. 2001 yılında Araştırma Görevli olarak çalışmaya başladığı Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalında görevine devam etmektedir.

ÖZET

Türkiye’de ve dünyada 1970’li yıllardan itibaren giderek artan kayıtdışı ekonomi olgusu nedenleri, sonuçları ve işleyişi incelendiğinde oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Gerek Türkiye ekonomisi gerekse diğer ülke deneyimleri incelendiğinde kayıtdışı ekonominin nedenlerinin açık olarak belirlenmesi ve kayıt altına alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin genişlemesi nedeni ile; çalışanlar sosyal güvenlik haklarından yoksun kalmakta, vergi gelirleri düşmekte, kamu açıkları büyümekte ve kayıtlı ekonomi ile bir haksız rekabet ortamı oluşturulmaktadır. Kayıtdışı ekonominin sürekli olarak gündemde tutulmasının ve kayıtdışı ekonomi sorununun önlenmesi amacı ile türetilen çözüm önerilerinin en önemli amacı, ülke ekonomisinin olumsuz şartlardan arınmasıdır.

Bu çalışmanın amacı literatürel bakış açısı ile Türkiye’de ve dünyada kayıtdışı ekonominin durumuna ilişkin bir değerlendirme sunmak, kayıtdışı ekonominin farklı ülkelerdeki boyutlarını karşılaştırmak ve kayıtdışı ekonomi sorunsalını önlemeye yönelik politika önerileri sunmaktır. Üç bölümden meydana gelen bu çalışmanın birinci bölümünde; kayıtdışı ekonomi tanımı yapılmış vanımı yapılmış vomiyi oluşturan unsurlar, bunların nedenleri ve ekonomiye etkileri incelenmiştir. İkinci bölümde ise; kayıtdışı ekonomiyi ölçme metotları ile dünyada ve Türkiye’de ki kayıtdışı ekonominin boyutları incelenmiştir. Son bölümde isse Türkiye’de kayıtdışı ekonominin çözümüne yönelik literatürden faydalanarak çözüm önerileri oluşturulmuştur.

Yukarıda ifade edilen kapsam çerçevesinde; kayıtdışı ekonominin Türkiye ekonomisi üzerinde kısa vadede olumlu gibi görünen etkilerinin uzun vadede olumsuz bir yapıya kavuşacağı görülmektedir. Türkiye ekonomisinin, kayıtdışı ekonomiyi kayıtlı ekonomiye karşı bir rakip olarak görüp mücadele etmesi gerekmektedir.

ABSTRACT

The underground economy which is an increasing event in Turkey and in the world, has a complex structure if its reasons, consequences and working is investigated. The need for the clear determination of the reasons of underground economy and the need for the registering into official economy is come out if experiences of both Turkey and the other countries are investigated.

Because of the expansion of underground economy; workers are deprived of their social security rights, tax income decreases, budget deficit increases and there is an unjustly competition is constructing among official and unofficial economy. The aim of the solutions which are derived to solve underground economy problem is to purify the country's economy from the negative conditions.

The aim of this study is to present a literatural sight about the underground economy in Turkey and in the world, to compare the extention of the underground economy in different countries and to present policy proposals to solve underground economy problematic. In the first chapter of this study, the description of underground economy is made, the components of underground economy, is causes and the effects of undergr,ound economy investigated. In the second chapter, the methods for measuring underground economy and extend of underground economy in Turkey and in the world is investigated by utilizing from the literature. In the last chapter the proposals to prevent underground economy is presented.

With the frame which expressed above, the effects of underground economy on Turkish economy which are look as if positive in short run, seems to have negative effects in the long run. Turkish economy must accept the underground economy as an opponent to the official economy and must struggle with underground economy.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
TABLolar.....	xii
ŞEKİLLER VE GRAFİKLER.....	xiii
KISALTMALAR.....	xiv
TEZ HAKKINDA.....	xv

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİ: UNSURLARI, NEDENLERİ VE ETKİLERİ

1. 1. KAYITDIŞI EKONOMİNİN TANIMI.....	2
1. 1. 1. Enformel Ekonomi	6
1. 1. 1. 1. Enformel Ekonominin Tanımı.....	7
1. 1. 1. 2. Enformel Ekonominin Özellikleri.....	9
1. 1. 1. 3. Enformel Ekonominin Faaliyet Alanları.....	10
1. 1. 1. 4. Enformel Ekonominin Unsurları.....	11
1. 1. 1. 4. 1. Kadın İşçiliği.....	12
1. 1. 1. 4. 2. Çocuk ve Genç İşçiliği.....	13
1. 1. 1. 4. 3. Yasadışı Göç ve Yabancı Kaçak İşçilik.....	15
1. 1. 2. Yasadışı Ekonomik Faaliyetler.....	17
1. 1. 2. 1. Suç Ekonomisi.....	18
1. 1. 2. 2. Suç Ekonomisinin Bölümlendirilmesi.....	20
1. 1. 2. 2. 1. Kriminall Sektör.....	20
1. 1. 2. 2. 2. İllegal Sektör.....	21
1. 1. 2. 3. Suç Ekonomisi ve Karaparanın Aklanması.....	22
1. 1. 2. 4. Karapara Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi.....	25
1. 2. KAYITDIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ.....	26
1. 2. 1. Ekonomik Nedenler.....	28

1.2.1.1. Ekonomi Politikaları.....	29
1.2.1.2. Gelir Dağılımı.....	29
1.2.1.3. Yüksek Enflasyon.....	30
1.2.1.4. Bilgi Teknolojisindeki Gelişmeler.....	31
1.2.2. Mali Nedenler.....	33
1.2.2.1. Vergiye Karşı Direnç.....	34
1.2.2.2. Vergi Oranlarının Yüksekliği.....	35
1.2.2.3. Vergi İstisna ve Muaflıkları.....	38
1.2.2.4. Vergi Denetimlerinin Yetersizliği.....	39
1.2.2.5. Vergilendirme Ortamının Belirsizliği.....	40
1.2.3. Çalışma Hayatından Kaynaklanan Nedenler.....	40
1.2.4. Sosyal Faktörlerden Kaynaklanan Nedenler.....	42
1.2.5. Psikolojik Nedenler.....	43
1.2.6. Siyasal Nedenler.....	44
1.3. KAYITDIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ.....	45
1.3.1. Kayıtdışı Ekonominin Olumlu Sonuçları.....	45
1.3.1.1. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Olumlu Etkisi.....	46
1.3.1.2. İstihdam Üzerindeki Olumlu Etkisi.....	48
1.3.1.3. Kayıtlı Ekonomi Üzerindeki Olumlu Etkisi.....	51
1.3.1.4. Sosyal Yapı üzerindeki Olumlu Etkileri.....	52
1.3.2. Kayıtdışı Ekonominin Olumsuz Sonuçları.....	52
1.3.2.1. Ekonomik Göstergeler Üzerindeki Olumsuz Etkileri.....	52
1.3.2.2. Gelirler Üzerindeki Olumsuz Etkileri.....	53
1.3.2.3. Rekabet Üzerindeki Olumsuz Etkileri.....	54

İKİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİNİN ÖLÇÜLMESİ VE BOYUTLARI

2.1. KAYITDIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ.....	57
2.1.1. Doğrudan Yöntemler.....	58
2.1.2. Dolaylı Yöntemler.....	60
2.1.2.1. GSMH Yaklaşımı.....	61

2.1.2.2. İstihdam Yaklaşımı.....	62
2.1.2.3. Parasalcı Yaklaşımı.....	63
2.1.2.3.1. Basit Nakit Para Oranı Yöntemi.....	64
2.1.2.3.2. Değiştirilmiş Nakit Para Oranı Yöntemi.....	68
2.1.2.3.3. Ekonometrik Yöntem.....	69
2.1.2.4. İşlem Hacmi (Muamele) Yöntemi.....	73
2.1.2.5. Fiziksel Girdi (Elektrik Tüketimi) Yöntemi.....	75
2.1.2.5.1. Kaufmann ve Kaliberda Yaklaşımı.....	76
2.1.2.5.2. Lacko Metodu.....	76
2.1.2.6. MIMIC Model Yaklaşımı.....	78
2.2. DÜNYADA KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI.....	79
2.2.1. Gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi.....	80
2.2.1.1. ABD’de Kayıtdışı Ekonomi.....	80
2.2.1.2. İngiltere’de Kayıtdışı Ekonomi.....	83
2.2.1.3. İtalya’da Kayıtdışı Ekonomi.....	84
2.2.1.4. Almanya’da Kayıtdışı Ekonomi.....	86
2.2.1.5. Hollanda’da Kayıtdışı Ekonomi.....	87
2.2.1.6. Kanada’da Kayıtdışı Ekonomi.....	88
2.2.1.7. Diğer Gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi.....	90
2.2.2. Geçiş Ülkelerinde Kayıtdışı Ekonomi.....	92
2.2.3. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi.....	95
2.3. TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI.....	97
2.3.1. Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi Boyutları Konusunda Yapılmış Bazı Ampirik Çalışmalar ve Sonuçları.....	94
2.3.2. Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi Tahminlerinde Kullanılan Yöntemlerin Güvenirliği.....	106
2.3.3. Kayıtdışı Ekonomi Olgusunun Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi.....	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN KAYIT ALTINA ALINMASINA
YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

3.1. Vergi Denetim Mekanizmasına Yönelik Öneriler.....	113
3.2. Vergi Sisteminden Kaynaklanan Sorunlara Yönelik Öneriler.....	116
3.2.1. Türk Vergi Sisteminin Karmaşık Yapıdan Kurtarılması.....	117
3.2.2. Gelir ve Kurumlar Vergisi Oranlarının Düşürülmesi.....	117
3.2.3. Belge Düzeninin Yerleşmesi.....	119
3.2.4. Tapu Harcı ve Emlak Vergisi Oranlarının Düşürülmesi.....	120
3.2.5. Asgari Geçim İndirimi Müessesesinin Getirilmesi.....	120
3.2.6. Gider Yazılabilecek Harcamaların Kapsamının Genişletilmesi.....	122
3.3. Vergi Cezaları Etkin Bir Şekilde Uygulanmalı.....	122
3.4. Asgari Ücret Vergi Dışı Bırakılmalı.....	123
3.5. Kayıtdışı İstihdamla Mücadele Edilmeli.....	124
3.5.1. Kadın İşçiliği Kayıt Altına Alınmalı.....	124
3.5.2. Çocuk İşçiliği Kayıt Altına Alınmalı.....	126
3.6. Nakit Para Kullanımı Azaltılmalı.....	128
3.7. Zirai Kazançların Vergilemesi Yeniden Düzenlenmeli.....	129
3.8. Alınması Gerekli Diğer Önlemler.....	130
SONUÇ	131
KAYNAKÇA	134
DİZİN.....	157

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1: Kayıtlı Sektör - Enformel Sektörün Niteliksel Ayrımı.....	9
Tablo 1.2: Toplam Çalışan Çocukların Ülkelere Göre Dağılımı (%).....	14
Tablo 2.1: Bazı Gelişmiş Ülkelerdeki Kayıtdışı Ekonomi Oranları.....	80
Tablo 2.2: ABD İçin Yapılmış Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri.....	82
Tablo 2.3: İngiltere İçin Yapılmış Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri	84
Tablo 2.4: İtalya İçin Yapılmış Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri.....	85
Tablo 2.5: Almanya İçin Yapılmış Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri.....	87
Tablo 2.6: Kanada İçin Yapılmış Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri.....	90
Tablo 2.7: Geçiş Ülkeleri İçin Yapılmış Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri.....	94
Tablo 2.8: Bazı Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Yapılmış Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri.....	95
Tablo 2.9: Türkiye için Yapılmış Bazı Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri.....	107
Tablo 3.1: Vergi İnceleme Sonuçları, 1985-2003.....	114
Tablo 3.2: Bazı Ülkelerdeki Vergi Oranları (En Yüksek Oranlar, 2001).....	118
Tablo 3.3: Bazı Ülkelerde Asgari Geçim İndirimi Uygulaması (2005 Yılı).....	121
Tablo 3.4: Asgari Ücretin İşçi Açısından Hesaplanması ve İşverene Maliyeti (01.01.2005 – 31.12.2005).....	123
Tablo 3.5: İktisaden Faal Olan ve Faal Olmayan Nüfus Oranı (%), 1955-2000.....	125
Tablo 3.6: Cinsiyete Göre Kayıtlı- Enformel Sektör İstihdamı, 2003.....	126
Tablo 3.7: Cinsiyete Göre Çalışan Çocuklar, 1999 (Bin Kişi).....	127
Tablo 3.8: Çalışma Nedenine Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocukların Dağılımı (%).....	128
Tablo 3.9: Zirai Kazançların Vergi Gelirlerine Olan Etkisi.....	129

ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ**Sayfa**

Şekil 1.1: Yasadışı Bir Mala Olan Arz ve Talebin Oluşumu.....	18
Şekil 1.2: Laffer Eğrisi.....	37
Şekil 1.3: Kamu Sektörü, Resmi Sektör ve Kayıtdışı Sektör İlişkisi.....	41
Şekil 1.4: Asgari Ücretin Belirlenmesi Sonucu Oluşan İşsizlik.....	50
Grafik 3.1: Bulunan Matrah Farkının İncelenen Matraha Oranı, 1985-2003 (%).....	115

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
DiE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
FATF	: The Financial Action Task Force on Money Laundering (Mali Eylem Görev Grubu)
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
ILO	: International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IRS	: International Revenue Service (Uluslararası Gelir Servisi)
ISTAT	: National Institute of Statistics (Milli İstatistik Enstitüsü)
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MIMIC	: Multiple Indicators – Multiple Causes (Çoklu Göstergeler – Çoklu Nedenler)
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı)
OFAC	: Office of Foreign Assets Control (Yabancı Varlıklar Kontrol Ofisi)
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
SNA	: System of National Accounts (Milli Gelir Hesapları)
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TL	: Türk Lirası
vb	: ve benzeri
YTL	: Yeni Türk Lirası

TEZ HAKKINDA

Araştırmanın Problemi

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler nelerdir? Kayıtdışı ekonominin ekonomi üzerindeki etkileri nelerdir? Kayıtdışı ekonominin sebepleri nelerdir? Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin Türkiye'deki ve dünyadaki boyutları nelerdir? Türkiye'de kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınmasına yönelik önlemler nelerdir?

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, Türkiye'de kayıtdışı ekonominin saptanmış olan boyutlarını karşılaştırmak ve kayıtdışı ekonominin kayda alınmasına yönelik literatürde yapılan çözüm önerilerini incelemektir.

Araştırmanın Önemi

Gelişmekte olan hatta gelişmiş ülkelerde bile ekonominin ve istihdamın kayıtdışına kaydığı 1970'li yıllardan beri gözlemlenmektedir. Ancak kayıtdışı ekonomi gerek Türkiye ekonomisi gerekse diğer ülke ekonomileri incelendiğinde, sebep – sonuç ilişkisi bakımından ve işleyişi yönünden oldukça karmaşık bir olgudur.

Kayıtdışı ekonominin genişlemesi sonucu çalışanlar iş güvencesinden yoksun kalmaktadırlar. Aynı zamanda kayıtlı ekonomi aleyhinde haksız rekabete yol açmaktadırlar. Kayıtdışı ekonominin büyümesi ile vergi gelirleri yolu ile sağlanması beklenen finansman kaynakları azalmış, kamu açıkları büyümüş ve sosyal güvenlik sistemi bozulmuştur.

Bu açıdan araştırma Türkiye'de düşük enflasyonla sürdürülebilir büyümeyi sağlamada önemli araçlardan biri olan kayıtdışı ekonomi ile mücadele yollarını vermesi bakımından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Hipotezleri

Kayıtdışı ekonominin azaltılması için alınabilecek önlemler bu konu ile mücadele bakımından belirleyici rol üstlenirler. Bu önlemler ne kadar etkin olursa olsunlar uzun dönemde sonuçları gözlenebilmektedir. Kayıtdışı ekonomi kayda alınarak Türkiye ekonomisinde ki daralma ve durgunluk ortadan kalkacaktır. Bu sebeple araştırmada literatür incelenerek çözüm önerileri oluşturulmuştur.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmada, kayıtdışı ekonominin genel bir tanımı yapılacak, kayıtdışı ekonomini ne işi ekonomini neye ekonomisi üzerindeki etkileri ortaya konacaktır. Türkiye’de ve dünyada saptanmış olan kayıtdışı ekonominin boyutları karşılaştırılacaktır.

Araştırma genel olarak kayıtdışı ekonominin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini ele almakta ve dünya ekonomisi üzerindeki etkileri kapsam dışı bırakılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın oluşturulmasında aşağıda belirtilen yöntemler kullanılmıştır.

Kayıtdışı ekonomi, kayıtdışı ekonominin ölçülmesi ve kayıtdışı ekonominin etkilerini ortaya koyan yerli ve yabancı kitaplar, dergiler, makaleler incelenmiştir. Bununla birlikte günümüz bilgi sistemini oluşturan internet üzerinden araştırmalar yapılmış ve bilgi alışverişinde bulunulmuştur. Araştırma yapılırken bir çok kütüphane ve araştırma merkezinden faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİ: UNSURLARI, NEDENLERİ VE ETKİLERİ

Kayıtdışı ekonomi gerek ulusal gerekse uluslararası bir problem olarak son yıllarda üzerinde çok durulan ve tartışılan bir konudur (Seviğ, 1996, s.105). Kayıtdışı ekonomi olgusuna 1970’li yıllardan itibaren sadece iktisatçılar tarafından değil; aynı zamanda sosyologlar, antropologlar, siyasetçiler, hukukçular, muhasebeciler ve istatistikçiler tarafından da yoğun bir şekilde teorik ve ampirik ilgi duyulmuştur (Fagan, 1998, s.69; Hill ve Kabir, 2000, s:183). Büyüklük, doğallık ve önem bakımından ekonomide gelir yaratan faaliyetler sıralandığında ortaya çıkan sonuç şunu göstermektedir ki, kayıtdışı ekonomi disiplinler arası bir kavramdır ve teorik olarak literatürde büyük bir yer kaplamaktadır (McCrohan ve Smith, 1986, s.49).

Kayıtdışı ekonomi konusunda nicel olarak yapılan ilk çalışma Cagan (1958)¹ tarafından ABD’nin İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki beyan edilmemiş gelirlerini tahmin etmeye yöneliktir (İlgin, 1999, s.1). Hart (1972) ise literatürde “enformel sektör” kavramı ile kayıtdışı ekonomiye isimlendirmede bulunarak ilk değinen sosyal antropolojisttir. Hart ilk kez kentsel kayıtdışı çalışan işçi piyasasını enformel sektör içinde tanımlamış, yasal işgücü piyasası ise çalışması dışında kalmıştır (Gerxhani, 1999, s.2). Kayıtdışı ekonominin tahmini konusunda yapılan çalışmaların artmaya başlaması; 1977 yılında P. M. Gutmann’ın, Cagan’ın metodolojisine benzer bir metodoloji ile ABD’nin kayıtdışı ekonomisinin büyüklüğünü ölçmesi ile gerçekleşmiştir (Feige, 1989, s:13-14). Bu tarihten sonra kayıtdışı ekonomi ile ilgili çalışmalar hızlanmış ve bu konu ile ilgili olarak düzenlenen ilk uluslararası konferans 1983 yılında Almanya’da düzenlenmiştir. Bu konferansın yapılış amacı kayıtdışı ekonomi konusunda genel bir tanım yapmak olarak belirlenmiştir. Ancak katılımcılar bu konuda belirgin bir uzlaşmaya varamamışlardır (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.16).

1. 1. KAYITDIŞI EKONOMİNİN TANIMI

Bu fenomen, yapılmış olan faaliyetlerin doğası gereği ve farklılığından dolayı, tüm yönlerini ele alan bir tanım yapma konusunda araştırmacıların güçlük çekmesine sebep olmaktadır (Çokgezen, 1993, s.22; Bonjean ve Chambas, 2003, s.2). Bu

¹ Ayrıntılı bilgi için, Phillip CAGAN, “The Demand for Currency Relative to the Total Money Supply”, Journal of Political Economy, Vol:66, 1958.

zorluktan dolayı araştırmacılar isimlendirme konusunda bir uzlaşmaya varamamışlar, kayıtdışı ekonomi için farklı isimler kullanmaktadırlar. Bu fenomeni tanımlamak için kullanılan diğer kavramlar;

Kara Ekonomi (Black Economy), Gizli Ekonomi (Hidden Economy, Submerge Economy), Yasadışı Ekonomi (Illegal Economy), Yeraltı Ekonomisi (Underground Economy, Subterranean Economy), Gayri Resmi Ekonomi (Informal Economy), Gölge Ekonomi (Shadow Economy), Gizli Kapaklı Ekonomi (Clandestine Economy), İkinci Ekonomi (Second Economy), Resmi Olmayan Ekonomi (Unofficial Economy), Görünmez Ekonomi (Invisible Economy), Marjinal Ekonomi (Marginal Economy), Kayıtsız Ekonomi (Unrecorded Economy), Düzensiz Ekonomi (Irregular Economy), Beyandışı Ekonomi (Unreported Economy), Gözlemdişı Ekonomi (Unobserved Economy), Paralel Ekonomi (Parallel Economy), Gri Ekonomi (Gray Economy), Nakit Para Ekonomisi (Cash Economy), İkili Ekonomi (Dual Economy), Alt Ekonomi (Subeconomy), Alacakaranlık Ekonomisi (Twilight Economy), Ayışığı Ekonomisi (Moonlight Economy) olarak belirtilebilir. Terminolojide görülen bu farklı isimlendirmenin yanı sıra, tanımlandırmada da çok önemli farklılıklar ve karmaşıklıklar vardır (Aktan, 2000, s.7).

Sorunu tanımlamadaki ve kavramsallaştırmadaki tüm bu karmaşıklıklara rağmen; yasadışı, hesaplanmamış veya rapor edilmemiş faaliyetler için araştırmacılar, yapmış oldukları araştırmanın konusuna göre tanımlarını iki yaklaşım çerçevesinde yaparlar. Birinci yaklaşım betimsel yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre kayıtdışı faaliyetler, kayıtlı olmayan ekonomik faaliyetler olarak belirtilmektedir ve belgelendirmeye önem verilmektedir. Burada sorun hesaplara yansımayan ekonomik faaliyetlerdir. İkinci yaklaşımda ise kayıtdışı faaliyetler, davranışsal faaliyetlerdir. Yani kişilerin yapmış oldukları faaliyetlerin davranış yapılarına göre farklılığı kayıtdışılığın konusudur. Bu yaklaşımda ekonomik faaliyetler ve kayıtdışılık sorunu teorik bir temelde ele alınmaktadır. (Nicolini, 1998, s.217; Fleming ve diğerleri, 2000, s.388).

Literatürde bu iki yaklaşım çerçevesinde yapılan tanımlara örnek olarak şunları verebiliriz:

Derdiyok (1993, s.54) betimsel yaklaşımı ele alarak kayıtdışı ekonomiyi, gayri safi milli gelir hesaplarını elde etmede kullanılan bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümü olarak tanımlanmıştır. Temel ve diğerleri (1994a, s.1) de betimsel yaklaşım çerçevesinde kayıtdışı ekonomiyi; mal ve hizmet üretimine konu olmasına karşılık, ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleri ile hesaplanamayan, milli muhasebe kayıtlarında yer almayan ve GSMH büyüklüklerine yansımayan faaliyetler olarak tanımlamışlardır. Altuğ (1999a, s.257) ise kayıtdışı ekonomiyi betimsel ve davranışsal yaklaşımı bir arada kullanılarak tanımlamıştır. Bu açıklama ışığında kayıtdışı ekonomi; ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen alım-satım gibi ekonomik olayların; devletten, işletmeden ve ortaklardan, alacaklılardan, kazanca katılan işçilerden vb. diğer kişilerden tamamen ya da kısmen gizlenerek resmi ekonominin dışına taşınmasıdır.

Yabancı literatürde ise; betimsel yaklaşım ile yapılan çalışmalarda Tanzi (1984, s.69) tahsil edilip de vergi idaresine beyan edilmeyen veya milli hesaplar içinde sayılmamış gelirlerin toplamının kayıtdışı ekonomiyi oluşturduğunu belirtmekteyken; Schneider ve Enste (2000, s.77) ise kayıtdışı ekonomiyi resmi GSMH içinde yer almayan ve GSMH'ya katkıda bulunmayan ekonomik faaliyetlerin tümü olarak tanımlamışlardır. Kacapyr (1998, s.30), Bloem ve Shrestha (2000, s.3), Choi ve Thum (2002, s.3), Colledge (2003, s.1) ise kayıtdışı ekonomiyi, kayıtlı GSMH'nın içinde hesaba katılmayan her türlü üretim olarak tanımlamaktadırlar.

Davranışsal yaklaşım ile ise; Frey (1994, s.106) ise kayıtdışı ekonomi için resmi istatistiklerce kapsanmayan ve her şeyden önce kendini kara – iş ve vergi kaçakçılığı biçiminde gösteren üretim faaliyetleri olarak tanımlamada bulunmuştur. Loayza (1997, s.1)'nın tasnifine göre de kayıtdışı ekonomi, birbirine benzer faaliyetlerin kontrol altında tutulduğu yasal ve sosyal bir koşulda toplumun örgütleri tarafından organize edilmeyen faaliyetlerin tamamıdır. Vostroknutova (2003, s.2) ise

kayıtdışı ekonominin; hükümet tarafından empoze edilen, vergi ve düzenlemelere razı olmayan ekonomik birimler seti olduğunu belirtmektedir.

Kayıtdışılığı tanımlama gayretleri bazen genellik boyutundan sapıp çok spesifik alanlara uyarlanma gayretine gidilmiştir. Örneğin Ilgın; kayıtdışı ekonomiyi; sosyal güvenlik sistemi dışında gerçekleşen istihdam veya mali sistem dışında gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler olarak tanımlamakta (Ilgın, 1999, s.12), Şengül ise; kayıtdışı ekonomiyi vergilenmemiş kazanç olarak nitelemiş, vergi ve diğer yasalarla vergi dışı bırakılmış kazançları da bu kapsama almıştır (Şengül, 1997, s.2). Çetintaş'ın tanımlamasına göre kayıtdışı ekonomi, üretimi yapılmasına rağmen mübadele ortamında gerçekleşmeyen fakat fırsat maliyeti düşünüldüğünde ekonomik olarak bir değer yaratan ev ekonomisi faaliyetleri, hırsızlık gibi üretim olmaksızın ürünlerin el değiştirmesi, kaçakçılık ve uyuşturucu ticareti gibi yasadışı üretim faaliyetleridir (Çetintaş, 2003, s5). Ancak bu çalışmada spesifik bir tanımlama gayretinden çok konu genel perspektiften ele alınacaktır.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler vergi kaçakçılığı, faturasız alış-veriş, haksız muafiyet ya da sübvansiyonlardan yararlanma, sigortasız çalışma, ikinci bir işte çalışma, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, falcılık, fahişelik ve organ ticareti gibi yasal olmayan faaliyetler olabileceği gibi; komşuya yardım, çocuk bakıcılığı, ev işlerinin yapılması (do-it-yourself) gibi faaliyetleri de kapsamaktadır (Özsoylu, 1996, s. 10).

Literatürde yapılan tanımlamalar dikkate alındığında kayıtdışı ekonominin en önemli karakteristik özelliğinin istatistiksel raporlarda görünmeme olarak belirtmek mümkündür (Eilat ve Zinnes, 2002, s.1234).

Kayıtdışı ekonomi temel özelliği ve tanımlamaları dikkate alındığında enformel ekonomik faaliyetler ve yasadışı ekonomik faaliyetler olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin bazıları yasa tarafından suç sayılmamasına karşın yapılan eylem kayıtdışılığa sebebiyet verebilir. Örnek olarak ev ekonomisi faaliyetleri verilebilir.

1. 1. 1. Enformel Ekonomi

İster gelişmiş ister gelişmekte olsun tüm ekonomilerde büyüyen ve çeşitlenen ekonomik faaliyetler ve bu faaliyetlerin meydana geldiği şehirlerin büyüme hızları (hem nüfus hem de iş hacmi bakımından) devletin kontrolü ve denetimi dışında pek çok ekonomik üretimin meydana gelmesine sebep olmaktadır. Bu faaliyetler yasadışı faaliyetler olmamasına rağmen resmi bir kimliğe de sahip değildir. Kayıtdışılık, ekonomiler açısından bir sorun olup kaynağını enformel sektör oluşturmaktadır (Sassen, 1994, s.2291).

Enformel kavramını, sosyal bilimler literatüründe ilk kez Hart (1971) “Gana’da Kentsel İstihdam Yapısı ve Enformel Gelir Fırsatları” adlı raporunda kullanmıştır (Selçuk, 2002, s.23; Tunalı, 2000, s.27). Hart, kentsel yaşamda kişinin belli bir ücret karşılığı veya üretim faktörü getirisi karşılığında çalışmasını formel olarak tanımlarken, kişinin kendi nam ve hesabına çalışmasını ise enformel olarak tanımlamıştır (Selçuk, 2002, s.23). Geçmişte enformel kesim sadece ayakkabı boyacıları ve kibrit satıcıları topluluğu olarak tanımlanırken Hart, enformel üretimin kentin birçok gereksinimini sağladığını; inşaat, taşımacılık, dağıtım, gıda ve içecek üretimi, berberlik, çamaşırcılık gibi yasal faaliyetlerden; hırsızlık, çalınmış mal ticareti, kaçakçılık gibi yasadışı faaliyetlere kadar uzandığını ileri sürmüştür. Ayrıca bu kesimin kayıtlı kesimle ilişki halinde olabileceğini ifade etmiştir (Özar, 1996, s.511–512).

Nitekim, 1980’lere gelindiğinde ise, enformel sektörün kayıtlı kesimle ve ihracat potansiyeliyle ilişkisi; üzerinde durulmuştur. Enformel kesimin devletin düzenleme ve denetleme alanı dışında faaliyet göstermesinin üretim maliyetlerini düşürüp düşürmediği, kayıtlı kesimin dış piyasalarda rekabet gücünü artırmak amacı ile özellikle düşük maliyet ile üretim yapan enformel kesimle ilintili olduğu düşünülmüştür (Özar, 1996, s.510).

1. 1. 1. 1. Enformel Ekonominin Tanımı

Enformel ekonomik faaliyetler hukuken statüsü tanımlanmamış olan ya da hukuken statüsü tanımlanmış olsa bile yasalara uygun işletilmeyerek yasadışı konuma düşen ve böylece kurumsallaşamayan bir yapı arz eden üretim ve çalışma ilişkilerini ifade eder (Güngör, 1995, s.203). Diğer bir ifadeyle bu faaliyetler; resmi sektörün kapsamadığı boşluklardan yararlanan, herhangi bir yerde kaydı bulunmayan, vergileme bakımından izlenemeyen, yasalar tarafından düzenlenmemiş, bu anlamda yasal korumadan yararlanamayan ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır (Açıkalın, 1984, s.69). Yani enformel ekonomi, devletin düzenleyici çatısı altında olmayan veya bunlara uyan faaliyetler dışındaki diğer tüm gelir yaratıcı faaliyetleri de kapsamaktadır (Sassen, 1994, s. 2292).

Enformel ekonomik faaliyetler ulusal ekonominin her alanında görülebilir. Ancak sektör yoğunlukları, sektörler itibariyle farklılık gösterebilmektedir. Bir ekonomide aynı zaman diliminde üretilen mal çeşitleri hem formel hem de enformel olabilir. Bu durumda ekonomide bazı mallar gizli olarak üretilmektedir. Bu tür malların üretiminin yapıldığı sektör de enformel sektördür (Kolm ve Larsen, 2003, s.2).

ILO; enformel ekonomik faaliyetleri, kayıtlı olup olmama kriterine göre belirlemektedir. ILO'ya göre enformel ekonomik faaliyetlerin temel amacı bu sektörde ki kişilere istihdam ve gelir yaratmaktır. Dolayısıyla bu sektörde uğraşanlar, bu alanın ekonomik ajanlarıdır. Bu ajanlar, tipik olarak küçük bir yönetim anlayışıyla çalışan üretim faktörü bileşeninde sermayenin payının oldukça az olduğu emek yoğun küçük işletmelerdir (Şişman, 1999, s.30–31).

Yükseker'e göre enformel ekonomi kavramı, devlet denetimi ve düzenlemesi dışında kalan ve kayıtdışı gerçekleşen üretim ve dağıtım faaliyetlerini de kapsar. Yüksekker'in tanımına göre enformel sektör, yasadışı mal ve hizmet hareketlerini değil, yasal olmasına rağmen üretimi ve dağıtımı kayıtdışı gerçekleşen mal ve hizmetleri

kapsar (Yükseker, 2003, s.43). Buna göre suç sayılan faaliyetler ve ev ekonomisi içinde yürütülen ancak kanunlarda yer almadıkları için devlete beyan edilmek zorunda olmayan faaliyetler enformel ekonomi kapsamı dışında bırakılmıştır (Güllü, 2003, s.89).

Birbiriyle kısmen çatışan bu tanımlamalar ister istemez enformel ekonominin bütün özel durumlarını yansıtan bir tanım yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu durumda amaç, kavramsal veya teorik kaygılarla mükemmelliği yakalamak değil soruna ilişkin olarak doğru teşhisin konmasıdır (Selüloz – İş Dergisi, 2002, s.33).

Pek çok insan enformel ekonomiye kendi isteğiyle değil hayatını idame ettirebilmenin bir gereği olarak girer. Özellikle işsizliğin yüksek ve yoksulluğun yaygın olduğu toplumlarda enformel ekonominin genel ekonomi içindeki payı büyüktür. Bu tür ekonomilerde sektöre girmek nispeten kolaydır. Çünkü bu sektörde faaliyet gösterenlerin eğitim, yetenek, teknoloji ve sermaye birikimi açısından yeterli olması gerekmez. İstenilen yeteneklerin düşüklüğü, bu sektördeki işlerin insana yakışır iş kriterinden uzak olmasına da neden olmaktadır (Sendikal Notlar, 2003, s.122).

Aşağıdaki Tablo 1.1.'de de görüldüğü üzere enformel sektörü kayıtlı kesimden ayıran en önemli fark kanunen korumasız olmasıdır. Enformel sektörde çalışanların hiçbir kanuni güvencesi yoktur. Bu sektörde çalışanların zorunluluktan dolayı çalışmakta oldukları düşünülebilir.

Tablo 1.1: Kayıtlı Sektör - Enformel Sektörün Niteliksel Ayrımı

Nitelik	Kayıtlı Sektör	Enformel Sektör
İş Güvencesi	İş Kanunları ile güvence altındadır	İş güvencesinden yoksundur
Ücret konusundaki tutumu	Asgari ücret ile koruma altına alınmıştır	Asgari ücretin altında ücretle çalışabilmektedir
Çalışma Saatleri	Kanunlarda belirtilen çalışma saatlerine riayet edilmektedir	Standart çalışma saatlerinden daha uzun çalışma saatlerine tabi olabilmektedir
Dinlenme ve İzin Hakları	Kanunlarda belirtilenlere uymaktadır	İzin ve dinlenme hakkı kanunlarda belirtilenin çok altındadır
İşyerinin Standartları	İş kanunlarına uygun standartlar sağlanmaktadır	İşçi sağlıksız bir ortamda çalışır
Sosyal Güvenlik Hakları	Çalışanlar sosyal güvenlik sistemi içinde yer almaktadırlar	Sosyal güvenlik kuruluşlarına kayıtlı değildir
Sendikal Haklar	Sendikalara üye olabilmek ve toplu sözleşme hakkı vardır	Sendikalara üye olamazlar ve herhangi bir korumaya tabi değildirler

Kaynak: Literatürdeki çalışmalardan tarafımızca oluşturulmuştur.

Tanımlamalardaki her unsur aynı zamanda enformel ekonominin neden olduğu sorunlardır. Korunmasız işgücünün temel karakteristikleri, kayıtsızlık ve sosyal güvencesizlik, düşük verimlilik, yoksulluk, işsizlik, düşük gelir, düşük yaşam standartları ve sosyal statü yoksunluğudur (Güngör, 1999, s.119).

1. 1. 1. 2. Enformel Ekonominin Özellikleri

Kayıtlı sektörde çalışanlar; ücret düzeyi, çalışma koşulları, sendikalar ve devletin çalışma hayatındaki düzenlemeleri ile koruma altına alınmışlardır (Algan, 2004, s.28). Enformel sektör ise; şehir içinde çok küçük bir yatırım gerektiren, ihtisaslaşmanın bulunmadığı, esas olarak üretime katkısı olmayan işlerden oluşmaktadır. Bunların kontrolü olmadığı gibi aynı zamanda da örgütsüz olarak faaliyet gösterirler. Bu işler genelde tek kişilik, yüksek iş değiştirme oranının bulunduğu, randımının düşük olduğu, asgari ücret, sosyal güvenlik vb. resmi kurum korumalarından yoksun, sendikalaşmanın bulunmadığı işlerdir (Baştaymaz, 1986,

s.101). Bu bilgiler ışığında enformel ekonominin özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Baştaymaz, 1986, s. 99–101; Karayılmazlar ve Kalça, 1996, s.42; Tunalı, 2000, s.29; Çolak, 2002, s.114 - 115):

- İş alanlarına (piyasaya) giriş kolaylığı,
- Kişisel kaynaklara dayalı işletmeler olması,
- İşletmelerin aile mülkiyeti içinde olması,
- Küçük ölçekli işletmelerde faaliyet göstermesi,
- Emek yoğun işletme olması ve uyarlanmış teknoloji kullanması,
- Herhangi bir sosyal güvencesinin olmayışı ve örgütsüz olması,
- Çalışma şartlarının herhangi bir eğitim şartı taşımaması ve usta – çırak ilişkisine dayanan beşeri sermayeye sahip olması,
- Eksik istihdamın ve gelirin düşük oluşu,
- Piyasaların düzenlenmemiş olması ve rekabete açık olması.

1. 1. 1. 3. Enformel Ekonominin Faaliyet Alanları

Enformel ekonomiyi daha iyi anlayabilmek için enformel ekonomik faaliyetlerin neler olduğuna bakmak gerekmektedir. Enformel ekonominin faaliyetleri, özel mal ve hizmetlerin üretim ve arzı şeklinde gerçekleşir. Üretim genellikle emek yoğunudur ve nitelikli işgücüne gereksinim vardır. Ürünlerin arzında ise nitelikli olmayan işgücü önem kazanır. Yani nitelikli işgücü gizli olarak üretmekte; nitelikli olmayan işgücü de bu ürünleri piyasada pazarlamaktadır. Bu sebeple enformel sektör faaliyetleri “emek gizli ekonomisi” ya da “emek kayıt dışı ekonomisi” şeklinde de adlandırılabilir (Özsoylu, 1995, s.24).

Enformel sektör; kayıtlı sektör dışında kalan, marjinal verimliliği çok düşük, kararsız, düzensiz ve düşük gelirli işgücünün barındığı ve gelir sağladığı yapıdır. Bu yapı genel olarak ekonomi içinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Bu kavrama göre küçük

imalat yerleri, seyyar satıcılar, yaşamlarını idame ettirmeye çalışan hizmet sektöründe bireysel olarak çalışanlar enformel sektör içine girerler. Bu sektörün en önemli niteliği ise, yasal korumanın olmaması veya çok az olması sebebiyle yasadışı bir anlam kazanmasıdır (Ekin, 1995, s.36–37).

Vergi toplama kurumlarının eksik ve yetersiz olduğu gelişmekte olan ülkelerde, enformel çalışmanın en yaygın olduğu işkolu tarımdır (Ercolani, 2000, s.3). Tarım kesiminin vergi dışı oluşu, tarımsal ürünlerden elde edilen sanayi ürünlerinde kullanılan girdilerin gerçeği yansıtmadığını göstermektedir. Bu nedenle tarım kesimindeki kayıtdışılık tarımsal ürünlerden elde edilen sanayi üretimine de yansımaktadır (Altuğ, 1999b, s.454).

İncelendiğinde enformel ekonomide çalışanların grafikerler, mimarlar, yazılımcılar vb. gibi kısmi zamanlı çalışanlar olmadıkları görülmektedir. Bu nedenle bilinmelidir ki enformel ekonomide çalışma; atipik çalışma, standart dışı çalışma ve esnek çalışmanın büyük bir parçasıdır ancak her atipik, esnek ya da standart dışı çalışma enformel çalışma değildir (Ev Eksenli Çalışanlar ve Örgütlenmeleri, 2003, s.13).

1. 1. 1. 4. Enformel Ekonominin Unsurları

Enformel sektör uygulamada;

- Genellikle yerli işçilerle gerçekleştirilen ve hukuki düzenlemelerden istisna tutulan, ikinci bir işte çalışma,
- Aile içinde gerçekleştirilen, akrabaların yardımı söz konusu olunan ve çalışma mevzuatından istisna tutulan aile çalışması,
- Oturma ve çalışma izni olmayan yabancılar tarafından gerçekleştirilen enformel çalışma,

şeklinde üç değişik biçimde görülmektedir (Murat, 2002, s.46).

Enformel sektörle ilgili olarak, araştırmacıların üzerinde durduğu beş ölçüt vardır. Bunlar; emek arzındaki ve talebindeki esneklik, düşük beceri ve üretkenlik düzeyi, göreceli düşük ücretler, kayda değmeyecek düzeyde sosyal koruma, modern sektörler tarafından sömürüdür (Selçuk, 2002, s.24). Bu ölçütler göz önüne alındığında enformel ekonomik işlerin fazlalığı nedeniyle, enformel ekonomide çalışanlarda tabii olarak çeşitlidir. Enformel ekonomide çalışanların belirgin özelliği genel olarak resmi ekonomi açısından dezavantajlı işgücü gruplarından oluşmasıdır. Dezavantajlı işgücü olarak bahsedilen grup; kadınlar, çocuklar, gençler ve göçmenlerdir. Bu gruplar toplum içinde ayrımcılığa uğradıklarından küçük atölyelerde ve evlerde fason üretim, yarı zamanlı ya da geçici işlerde çalışmaya en uygun kesimdir (İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001, s.28).

1. 1. 1. 4. 1. Kadın İşçiliği

Günümüz toplumlarının tümünde cinsiyet ayrımının olduğu bir işbölümü vardır. Yükselme olanağının daha fazla olduğu, çalışma koşullarının daha uygun olduğu işler daha çok erkekler tarafından paylaşılırken, kadınlar için durum tam tersi vaziyettedir ve kadının yüklendiği işler daha çok evde yaptığı işlerin uzantısıdır (Selçuk, 2002, s.39).

Dünyada ve özellikle de Türkiye’de kadınların temel rolünü anne, ev kadını ve eş olarak belirleyen ataerkil yaklaşım, kadınların işgücüne katılımlarının da sınırlarını çizmektedir. Günümüzde çalışma kavramı sadece piyasaya yönelik faaliyetler olarak algılandığından kadınların gerçekleştirdikleri kullanım değeri olan, fakat piyasa faaliyeti sayılmayan işler, onların yükümlülükleri olarak algılanmakta ve toplumun gözünde değersizleştirilmektedir (Çalışma Yaşamında Kadın, 2004, s.2).

Kadının resmi eğitim düzeyinin düşük tutulması, kadınların belli iş ve mesleklere kabul edilmeleri, işe alıfta ve işyerinde ayrımcı tavırlar, ücretlerde yapılan ayrımcılık, evlenme ve çocuk doğumunda işten çıkarma, kriz vb. ekonomik sıkıntı durumlarında kadınların ilk olarak işten çıkarılmaları ve yönetim kadrolarında kadın

üyelerin az sayıda bulunması kadınların enformel sektör içinde yer almasına sebep olmaktadır (Ecevit, 1990, s.122-123).

1. 1. 1. 4. 2. Çocuk ve Genç İşçiliği

Çocuk işgücünün sistemli ve yaygın olarak kullanılması, kadın işgücünde olduğu gibi sanayi devriminden sonra başlamıştır. Günümüzde gelişmiş ülkelerde yasal ve etik nedenlerle en alt düzeye inmiş olan çocuk işgücü kullanımı, gelişmekte olan ülkelerde de hala önemli bir yere sahiptir. Nüfusu hızla artan gelişmekte olan ülkelerde bağımlılık oranının yüksek olması, gelir azalması ve yoksullaşmaya paralel olarak iyi eğitim verilmeyişi, aile işine katkıda bulunmak ya da aileye gelir getirmek vb. nedenler çocukların çok düşük ücretler karşılığında çalışma yaşamına katılmalarını zorunlu kılmaktadır (Taş ve Karakaya, 1997, s.1). Fakat çalışan çocukların büyük çoğunluğu, çalışma koşullarının kötü olduğu bir alanda yani enformel sektörde korunmasız olarak istihdam edilmektedir (Sapancalı, 2002, s.21-22). Bunun temel nedeni ise, enformel sektörde kullanılan üretim yöntemlerinin çocuk emeğinin kullanılmasına uygun olmasıdır. Enformel sektör, kurumsallaşmamış üretim ve çalışma ilişkilerini ifade etmektedir. Enformel sektörün temel özelliği, az sermaye ve yoğun emek ile üretimin yapılması ve nitelikli işgücüne fazla gereksinim olmamasıdır. Bu nedenle, çocukların enformel sektöre girişi kolay olmaktadır (Karabulut,1996, s22-23).

Türkiye'nin de onayladığı Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. Maddesi, 18 yaşından küçük bütün bireyleri çocuk olarak tanımlamıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise, 15–24 yaş grubunu genç işçi kabul ederken, 15 yaşın altında aile bütçesine katkıda bulunmak ya da yaşamını kazanmak amacıyla çalışanları çocuk işçi veya çalışan çocuk olarak adlandırmıştır (Bakırcı, 2004, s.52–53).

ILO'nun tahminlerine göre gelişmekte olan ülkelerde çalışan 5–14 yaş grubundaki çocuk sayısı (120 milyonu tam süreli, 130 milyonu kısmi süreli) 250 milyondur. Kendi evinde yapılan ekonomik faaliyetlere katılan çocuklarda çalışan

çocuk olarak kabul edilirse bu rakam 400 milyonu bulmaktadır (Sapancalı, 2002, s.18; Selüloz – İş Dergisi, 2003, s.29; Egemen, 2003, s.47; Bakırcı, 2004, s.52).

Tablo 1.2: Toplam Çalışan Çocukların Ükelere Göre Dağılımı (%)

Ülke	Yüzde	Ülke	Yüzde
Cezayir	1,63	Macaristan	0,17
Kamerun	25,25	İtalya	0,38
Mısır	11,23	Portekiz	1,76
Kenya	41,27	Arjantin	4,53
Fas	5,61	Bolivya	14,36
Nijerya	25,75	Brezilya	16,09
Senegal	31,36	Kolombiya	6,22
Uganda	45,31	Guatemala	6,22
Zambiya	29,44	Haiti	25,30
Zimbabve	29,44	Meksika	6,73
Bangladeş	30,12	Nikaragua	4,05
Çin	11,55	Paraguay	7,87
Hindistan	14,37	Uruguay	2,08
Endoneya	9,55	Türkiye	24,00
Pakistan	17,67		

Kaynak:A. Mesud Küçükcalay, Murat Ali Dulupçu ve Ömer Turunç, “Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşgücü İstihdamının Sorunları ve Önlenmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:5, Sayı:1, 2000, s.106.

Tablo1.2’ye göre, çalışan çocukların önemli bir bölümüne gelişmekte olan ülkelerde (Brezilya, Hindistan, Tayland, Kenya, Endonezya, Pakistan) rastlanmaktadır. Rakamsal olarak bakıldığında dünyanın en yoğun nüfuslu bölgesini oluşturan Asya (Japonya hariç) aynı zamanda en fazla çocuk işçinin bulunduğu kıtadır. Dünyadaki çocuk işçilerin %61’i Asya’da (Japonya hariç), %32’si Afrika’da, %7’si Latin Amerika ve Karayipler ve %0.2’si okyanus ülkeleridir (Avustralya ve Yeni Zelanda hariç) (Egemen, 2003, s.47).

Nüfus bilimciler çalışan çocuk konusunu kuramsal olarak iki yaklaşımla ele almaktadır. Birincisi kaynak aktarımı, ikincisi de büyük dönüşüm noktasıdır. Ailede üyeler arasında kaynak aktarımı ülkenin gelişimine son derece bağlıdır. Örneğin gelişmekte olan ülkelerde çocuktan, anne-babaya doğru bir kaynak aktarımı olmaktadır. Bu oluşumun ilk aşaması kişinin çocukluk döneminde çalışarak, aileye kaynak aktarımı biçiminde gerçekleşir. İkinci aşaması ise, anne-babanın yaşlılık döneminde çocuklarının onların bakımını üstlenmesi ve her türlü sorunlarını çözmesi şeklinde gelişmektedir (Peker, 2004). Çocukların, ebeveynlerinin hayatlarının her döneminde onlara her türlü yardımda bulunduğu görülmektedir. Çocukluk devresindeyken ailesine yardımcı olabilmek için çocuklar kayıtlı sektör dışında enformel sektörde de faaliyet gösterebilmektedir. Çocuklar, ya ailelerine yardımcı olmak için gönüllü olarak ya da aileleri tarafından zorla enformel sektörün içinde yer almaktadırlar.

1. 1. 1. 4. 3. Yasadışı Göç ve Yabancı Kaçak İşçilik

Günümüzde dünya iş piyasalarını ilgilendiren önemli konulardan birisi yasadışı göç ve sonucunda ortaya çıkan yabancı kaçak işçilik sorunudur. Birçok insan ya bireysel olarak ya da ailesi ile birlikte, daha rahat yaşama olanaklarına kavuşabilmek amacıyla, kendi ülkesinden, daha yüksek gelir elde etme olanağı bulunduğu ülkelere göç ederler. Yasal olarak ülkelerinden ayrılmaları ve istedikleri ülkelere kabul edilmedeki zorluklar nedeni ile yasadışı olarak ülke dışına çıkmaktadırlar (Friman, 2001, s.313).

Yukarıda belirtilen yasal olmayan bir şekilde gerçekleşen göçün özelliklerine dayanarak bir tanımlama yapmak gerekirse yasadışı göç; doğrudan veya dolaylı olarak, parasal veya maddi çıkar sağlamak için bir kişinin uyruğunu taşımadığı veya daimi olarak ikamet etmediği bir devlete yasadışı olarak girişi veya orada bulunmasıdır (Dünyada ve Türkiye’de Yasadışı Göç, 2001, s.14).

Yasadışı göçmenler; yasal statünün az olduğu, sosyal basamakların en altındaki işleri seçerler. Bu da yasal olmayan yabancı işgücü piyasasının arz ve talep koşullarını

değişik şekillerde etkiler. Bu tür işler genellikle düşük ücreti içerir, geçici olma özelliği taşır, çalışma koşulları elverişsiz ve güvensizdir. Yabancı işgücünü temsil edecek hiçbir sosyal kuruluş yoktur ve çok küçükte olsa bir yasal koruma yoktur (Djajic, 1997, s.99).

Yasal göçe getirilen sınırlamalar; büyüyen yasadışı göç sonucu, göç kararını veren insanların bu işlemi gerçekleştirebilmek için şahsi çabalarının yanı sıra, organize gruplar yolu ile de gerçekleştirmeye yönelmelerine neden olabilmektedir (Gençler, 2003, s.176). Verilen ücret ne kadar düşük ve iş koşulları ne kadar ağır olursa olsun, işsizlik sonucu ve kendi ülkelerindeki düşük ücretlendirme gibi ekonomik nedenlerle göç eden bu işçilerin çalışma istekleri, kendilerini çalıştırmaya eğimli kişiler tarafından bilinmektedir. Haksız rekabet koşullarının sağlayacağı yararlardan faydalanmak amacı taşıyan bu kişilerin sahip oldukları bu bilgi, yasadışı göçmen işçilerin çalışma koşullarının daha olumsuz hale dönüşmesine sebep olabilmektedir (Karaca, 2005, s:26).

Üçüncü Dünya Ülkeleri'nden Batı Avrupa'ya demografik, ekonomik ve politik krizler nedeniyle göçler oluşmaktadır. Bu göçlerin faktörlerini ise şöyle sıralayabiliriz (Reyneri, 2003, s:3):

- Çoğu göçler izinsizdir.
- Yeni göçlerin girişi, işsizlik oranı yüksek ülkelere olmaktadır.
- Hemen hemen tüm göç ile gelen çalışanlar (göçmenler); günlük işler ve en çokta enformel sektörde çalışan işçilerdir.

Yabancı kaçak işçiler kayıtdışı işçi istihdamının önemli bir parçasını oluşturmakta, kayıtdışı sektör işçiliğini yaygınlaştırmakta, yerli işçilerin çalışma koşullarını ve ücretlerini düşürmekte, sendikasızlaştırma ve endüstri ilişkileri'nden kaçış süreçlerini hızlandırmaktadır (Ekin, 2001, s.16).

1. 1. 2. Yasadışı Ekonomik Faaliyetler

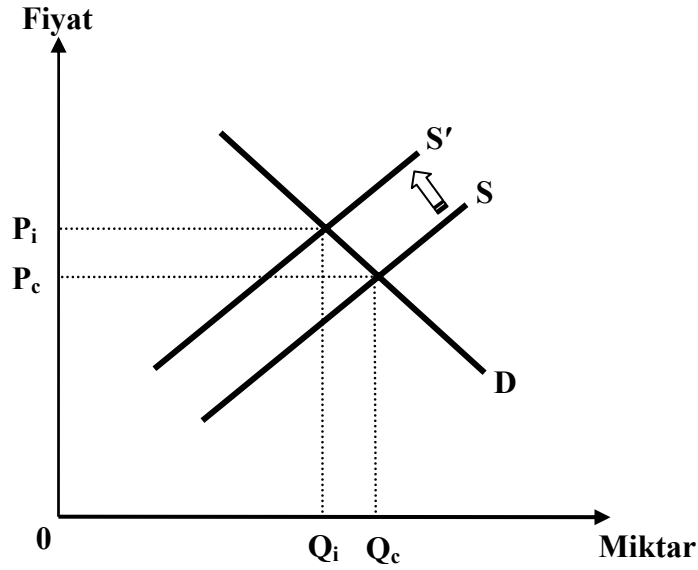
Yasadışı ekonomi, günlük yaşamın tam merkezinde bulunur ve aynı zamanda politik anlamda büyümekte olan ve kar amacı güden suç dünyasının bir parçasıdır. (Altuğ, 1994, s.118; Sharp, 1999, s.32). 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA)'nde² yasadışı ekonomik faaliyetler; satışı, dağıtımı veya sahip olunması yasalarca yasaklanmış olan mal ve hizmetlerin üretimi ile yetkili olmayan üreticiler tarafından üretildiği anda yasadışı olan bütün üretim faaliyetleridir (Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001, s.19). Her iki tür üretim faaliyeti de mal ve hizmetlerden oluşan çıktılar için etkili piyasa talebi olan gerçek üretim süreçleri olduğu için üretim sınırları içine dahil edilmektedir (Özsoy, 2004, s.4).

Yasadışı ekonomik faaliyetlerin en önemli ayırt edici özelliği, bu faaliyetlerin yasal bir dayanağının olmaması ve yasaların suç saydığı veya yasakladığı faaliyetlerle ilişkili olmasıdır. Yasadışılık özelliği sadece faaliyetin kendisinde olabileceği gibi yapılma biçiminde de görülebilir. Yani esas itibariyle yasaların kabul ettiği bir faaliyetin, yasaların dışına çıkarak yapılması bu faaliyeti yasadışı yapabilir. İkinci özellik olarak, yasadışı faaliyetlerin yasal faaliyetlere oranla daha yüksek bir getiriye sahip olmasıdır (Türkkan, 1995, s.10).

Burada sorun yasadışı ekonomik faaliyetlerin neye odaklandığına bağlıdır. Bu şekildeki odaklanmalar kayıtdışı ekonominin doğası içinde bulunur. Kanunlarda ne kadar çok yazılı kural olursa o kadar fazla insan bu yazılı kuralları ihlal edecektir. Bu kuralların çokluğu kayıtdışı ekonominin büyümesine neden olur (Epstein, 1994, s.2159). Sonuçta yasadışı iş, bu işi yapanlara kanuni hakları olmaksızın birçok fayda sağlamaktadır (Cross, 2000, s.68).

² Dünya ölçeğinde ülkeler arasındaki ticari ve mali ilişkilerin artmasına ve uluslararası kurumlaşmanın gelişimine paralel olarak ülkeler arası karşılaştırmalara imkan verecek ortak bir dil oluşturma ihtiyacı Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA: System of National Accounts)'nin doğmasına sebep olmuştur. SNA, Birleşmiş Milletler tarafından ilk olarak 1953 yılında yayımlanmış, 1959, 1964, 1968 ve 1993 yıllarında revize edilmiştir.

Şekil 1. 1. Yasadışı Bir Mala Olan Arz ve Talebin Oluşumu

Kaynak: Chris Paul ve Al Wihlhite, “İllegal Piyasalar ve Rant Kollamanın Sosyal Maliyeti” (çev. M. Sakal), Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:10, Sayı:II, 1995, s.274.

Yasadışı ekonomik faaliyetleri şekil üzerinde analiz etmek için bir mal varsayımı, örneğin kokain ticareti ele alınacaktır. Şekil 1.1.’de kokain ticareti, yasal ve rekabetçi bir piyasa yapısı içinde ele alınmıştır. S ve D; arz ve talep fonksiyonlarını, P_c ; kokainin fiyatını, Q_c ; kokain miktarını göstermektedir. Hükümet yasadışı kokain ticaretini yasakladığını ilan ederse kokain arzı S’den S’ ’ye düşer (Paul ve Wihlhite, 1995, s.275). Denge fiyatı da P_i ’ye yükselir. Burada kokain ticaretinin yasaklanması durumu yasal mallarla rekabetini incelemek açısından verilmiştir. Faaliyetleri yasak olması arzı kısıtlar ve fiyatı artırır. Yasadışı faaliyetler genelde talebin az esnek olduğu alanlarda yapılır. Bu da fiyatların daha da yüksek bir düzeyde seyretmesine sebep olmaktadır (Türkkan, 1995, s.10). Yozlaşma, mali dolandırıcılık, kaçakçılık, organize suçlar yasadışı faaliyetlere örnek verilebilir (Feige, 1998, s:22).

1. 1. 2. 1. Suç Ekonomisi

Suç ekonomisi, araştırmacıların kesin olarak anlaşmaya varamadıkları bir kavramdır. Ekonomik yönden suç teşkil eden faaliyetlerden elde edilen gelir ile mal ve

parasal akımı kapsamaktadır (Günay ve Şahbazov, 1999, s.125-126). Şehirleşmenin artması ile birlikte köyden kente göçün bir sonucu olarak, yasadışı faaliyetlerin tümü olan suçların da arttığı söylenebilir (Gümüş, 2004, s.99). Örnek olarak, uyuşturucu madde ve silah kaçakçılığı gibi talep esnekliği son derece sert olan mal türlerinin yasadışı ticaretini konu alan faaliyetlerden elde edilen getirinin çok yüksek olması ve yasadışı eylem–yasadışı gelir zincirinin oluşmasına ve bu zincirin halkalarının birbirini besleyen bir sebep sonuç ilişkisi içinde bulunması suç ekonomisinin doğmasına olanak sağlamıştır (Karaparanın Aklanması Suçu ile Mücadele ve Bankaların Yükümlülükleri, 2003, s.1). Bu ekonominin temel özelliği, faaliyet alanının tamamı ile yasalarca yasaklanmış olmasıdır. Suç ekonomisinin bir diğer özelliği de, mücadelede önceliğin güvenlik güçlerinde olmasıdır. Ortaya çıkan kazancın belirlenmesi ve vergilendirilmesi ise daha sonraki aşamadır (Kılıçdaroğlu, 2000, s:18).

Tanımdaki suç ekonomisi kavramı; iktisadi, ticari ve mali suçların tümünü içermektedir. Ekonomik suçlar içerisinde, karşılığında gelir elde etmeye yönelik tüm yasadışı faaliyetler girer. Bu nedenle hırsızlık, kaçakçılık, dolandırıcılık, yağmacılık, nüfuz ticareti, sahtecilik, rüşvet, kadın ticareti vb. gibi suçların yanı sıra, çıkar karşılığı adam öldürme veya kaçıma gibi suçlarda ekonomik suçların içerisinde incelenebilir (Günay ve Şahbazov, 1999, s:126). Ekonomik suçlar günümüz dünyasında en önemli yasadışı faaliyet alanı haline gelmiştir. Diğer taraftan dengesiz ya da yetersiz kalkınma ile aşırı gelişmişlik ortamlarının her ikisinin yaşandığı ülkelerde suç oranları diğer ülkelere nispeten yüksektir. Suç işleyenler ekonomik gücü kendi tekelleri altına almaya çalışmakta bu güç vasıtası ile özellikle az gelişmiş veya geçiş aşamasındaki bazı ülkelerde politik gücü de etkisine almaktadırlar (Yetim, 2000, s:6). Suç ve diğer yer altı ekonomik faaliyetleri hayatın bir gerçeğidir. Bir çok toplum bunları kontrol etmek için çeşitli ölçütler getirmektedir. Bunlar; suçun cezalandırılması, resmi ekonomide büyüme, insanların eğitimi ve adli kovuşturmadır. Yasadışı faaliyetlerde bulunanlar hakkında tutulan istatistikler bir araya getirildiğinde, bu faaliyetlerin meydana gelme sıklığı ve bu faaliyetlerin büyüklüğü, ülkenin kaynaklarının dağılımının etkin olması açısından kritik bir öneme sahiptir (Schneider ve diğerleri, 2001, s.1).

1. 1. 2. 2. Suç Ekonomisinin Bölümlendirilmesi

Gelir elde etmek için suç işlemek ve bunu sürekli kılmak yasadışı faaliyet-yasadışı gelir ikilemini ortaya çıkarmıştır. Ekonomik ve sosyal hayattaki değişimler ile aynı yönde hareket eden bu suçların işlenme güdüsü, günümüzde ülke sınırları içinde kalamayacak ve gerektiğinde organize bir şekilde de gerçekleştirilebilecektir (Karaparanın Aklanması Suçu ile Mücadele ve Bankaların Yükümlülükleri, 2003, s.1).

Yasalara, ahlaka ve geleneklere aykırı faaliyetlerden oluşan suç ekonomisini kriminal ve illegal sektör faaliyetleri olarak kendi içerisinde iki grupta incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi yasadışı faaliyetler diğeri de yasal yollardan elde edilmiş gelirin vergiden kaçırılması faaliyetleridir (Winnick, 1995, s.124-125).

1. 1. 2. 2. 1. Kriminal Sektör

Kriminal sektör faaliyetleri, organize olmuş suç örgütleri aracılığı ile yürütülen yasadışı faaliyetlerdir (Günay ve Şahbazov, 1999, s:126). Organize suç, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme arzulayan gelişmekte olan ülkelerde beslenmektedir (Sung, 2004, s.111). Organize suçun işi burada yasadışı mal ve hizmet arz etmektir. Bu tanım yasadışı piyasa ve organize suç arasındaki kritik ilişkiyi yansıtır. Buna rağmen bu tanıma üç eleştiri getirilebilir. İlk olarak, sadece tanımlayıcıdır ve ikisi arasındaki ilişkiyi açıklama konusunda ikna edici değildir. İkinci olarak, organize suç önemli ölçüde organize olmuş yasadışı mal ve hizmet üreten bir firma olarak tanımlar. Üçüncüsü ise, organize suçun nihai tüketicilere yasadışı mal ve hizmet arz eden rolü ile, kamunun bir parçası olması arasındaki farkı göz ardı eder. Bu eleştirilerden hareketle, organize suçun temel çalışma alanı; yasal veya yasal olmayan firmaların zorla (kaba kuvvetle) korumalığını yüklenmektir şeklinde tanımlamak mümkündür (Fiorentini, 2000, s.436).

Ülkelerin hukuk sistemine angaje olan organize suç faaliyetlerine; uyuşturucu kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, kadın ve çocuk ticareti, organ ticareti, stratejik madde ve

eski eser kaçakçılığı, arsa ve arazi yağmalama, çek-senet tahsili, kara para aklama, tefecilik, cinayet işleme, dolandırıcılık, yolsuzluk, yasadışı kumar, fahişelik örnek verilebilir (Nuray Altuğ, 1994, s.7). Ancak kriminal sektör bu sayılanlarla sınırlı değildir. Bunların sayısı ve çeşitleri zaman içinde ülkeden ülkeye değişim göstermektedir (Mavral, 2001, s.175). Yasaklanmış mal ve hizmetlerin gelişmesine yardımcı olan yasadışı piyasalardan farklı olarak; haraç, şantaj, para sızdırma gibi işlerle meşgul olan suç organizasyonları yasal işletmelere fiziksel risk ve yasal maliyet yüklemektedir. Bu suç örgütleri yasal işletmelere karşı belirgin kazançlar elde ederler ve suçun işlendiği ev sahibi ülkelerin yurtiçi ve yurtdışı yatırımlarını zora sokarlar (Sung, 2004, s.111).

Gerek ulusal gerekse uluslar arası boyutlarda olsun, kriminal faaliyetlerin temel özelliği örgütlü olması ve şiddet içermesidir. Bu nedenle bu sektöre mafya ekonomisi de denilmektedir. Organize örgütler veya mafya, devlet yönetimindeki boşluğu dolduran ekonomik ve siyasal güce sahiptirler (Yetim, 2000, s.74). Yasadışı sektörlerde biriken servet birkaç kişinin elinde toplandıkça, örgütlü suçun ekonomik, siyasal ve askeri gücü de 1970'li yıllardan itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerde artma eğilimi göstermiştir (Arlacchi, 2000, s.250). Kamu otoritesinin yetersizliği ve zaafı nedeni ile ortaya çıkan avantajların paylaşılması nedeniyle ortaya çıkan suç örgütlerinin (Türkkan, 1995, s.12) dünyada kontrol ettiği toplam sermayenin 2003 yılı için 8,4 trilyon dolar olduğu ve bunun % 70'inin ABD mafyası tarafından kontrol edildiği tahmin edilmektedir (Hablemitoğlu, 2004, s.80).

1. 1. 2. 2. 2. İlegal Sektör

İlegal sektörde faaliyet gösterenler, üretim ve dağıtım yöntemlerini yasalara aykırı olarak şekillendirir. İlegal sektör faaliyetlerinde en çok kullanılan metot, örneğin fikri ve sınai hakların (patent, telif, marka vb. gibi) ihlali ile yapılan üretimdir. Ayrıca kanun dışı olarak çocuk işgücünden faydalanmak da illegal sektör faaliyetleri arasına girmektedir. Dikkat edilirse illegal sektör ile enformel sektör yapı itibarıyla birbirlerine yakındır. Farklı olarak, enformel sektörde elde edilen gelir yasalara aykırı olarak kayıtdışına çıkarılırken, illegal sektörde üretim yasalara aykırı olarak

gerçekleşir. Sonuçta yasadışı yapılan bu üretimin sonucu olarak elde edilen gelir de kayıtdışı kalmaktadır (Günay ve Şahbazov, 1999, s:127; Mavral, 2001, s:176-177).

1. 1. 2. 3. Suç Ekonomisi ve Karaparanın Aklanması

Küreselleşme yolunda önemli bir gelişme gösteren dünyada çoğunlukla ve egemen ülkelerde uygulanmakta olan liberal ekonomi; her şeyi alım-satıma konu mal veya hizmete dönüştürmesinin yanı sıra, toplumların geleceğini tehlikeye atacak, istikrarsızlık yaratacak faaliyetler içinde bir takım kısıtlama ve yasaklamalar getirmektedir. Fakat bu mal ve hizmetler yasaklamalara rağmen birileri tarafından üretilir, pazarlanır ve önemli bir gelir kaynağı oluşturur (Alsancak, 1997, s.29). Yaratılan gelir ise ülkelere göre değişmekle beraber karapara olarak isimlendirilebilir. Karapara, kayıtdışı üretimin likiditeye dönüşen kısmı olup; kayıtdışı üretimde tekrar kullanılmasının yanında, rüşvet, lüks tüketim, taşınmaz mallara yatırım gibi karaparayı kolaylıkla masseden alanlarda da yaygın olarak kullanılmaktadır (Kılıçdaroğlu, 1997, s.19). Çünkü, insanlar kaynağını açıklayamayacakları servetlerini kullanırken dikkatli olmak zorunda ve bunu siyasi otoriteden saklamak zorundadırlar (Tokgöz, 1998, s.92).

91/308/EEC sayılı Avrupa Topluluğu Konseyi Direktifine göre karapara; kanunlarda suç sayılan eylemlerden veya bu eylemlere iştirak edilmesinden elde edilen her türlü kazanç olarak nitelendirilmektedir (Gümüşkaya, 1997, s.64).

Kentlerde rantların önemli bir kısmı devlet tarafından kontrol edilememektedir (Çolak, 2003, s.250). Kıtık rantı³ olarak nitelendirilen bu faaliyetlerden elde edilen kazançlar, gerek adalet mekanizmasının yeterince çalışmaması gerekse gelir idaresinin etkin olarak denetim yapamaması nedeniyle kayıtdışına çıkmakta ve karapara olarak tanımlanan gelire dönüşmektedir (Alsancak, 1997, s.30).

³İktisat biliminde rant denilince akla ilk olarak mutlak rant gelmektedir. Mutlak rant, toprak faktörünün arzının arttırılmaması nedeniyle oluşan kıtlık olgusundan kaynaklanmaktadır. Artan nüfusla birlikte mevcut toprakların ihtiyaçlar için yetersiz hale gelmesi ile birlikte, toprak sahipleri fazladan bir rant elde edeceklerdir. Bu ranta aynı zamanda kıtlık rantı da denmektedir (Ertürk, 1997, s.156).

Türkiye'nin de üyesi olduğu Karapara Mali Eylem Grubu olarak bilinen FATF (The Financial Action Task Force on Money Laundering)⁴ karapara aklamayı şöyle tanımlamaktadır:

Karaparanın aklanması, yasadışı faaliyetten elde edildiği bilinen değerın gayri meşru kaynağını gizlemek için yapılan her türlü eylem; ya da yasadışı faaliyetten elde edildiği bilinen gelirin kaynağını, sahibini, yerini, hareketini ve kontrol edenini gizlemek ya da yasadışı faaliyetten elde edildiği bilinen varlığın iktisabı ve kullanım faaliyetidir (Yetim, 2000, s.7).

Aklamadan söz edebilmek için üç öğenin var olması gerekmektedir. Bunlar (Tokgöz, 1998, s.93);

- Suç sayılan eylemin işlenmiş olması,
- İşlenen yasak bir eylem sonucunda gelir elde edilmesi,
- Gelirin rahat bir şekilde kullanılabilmesi için yasallaştırılması veya kaynağının saklanmasıdır.

Yukarıda sayılan bu unsurlardan ilk ikisi karapara aklama suçunun ön şartlarıdır. Bu şartlar gerçekleşmediği takdirde ortada karapara olmayacağından karapara aklamada olmayacaktır (Karaparanın Aklanması Suçu ile Mücadele ve Bankaların Yükümlülükleri, 2003, s.9).

Karapara aklama bir süreçtir. Bu süreçte karapara; şekli değiştirilerek (menkul kıymet, fon, gayri menkul, dövize çevrilerek) veya küçük parçalara bölünerek, ulusal veya uluslararası ödeme sistemleri üzerinden dikkat çekmeden mali sisteme girmesi ve yasallaşması sağlanır (Kaya ve Kılıoğlu, 2003, s.1). Organize suç örgütleri ve sistemin açıklarını bilen bilinçli şahıslar, açık sınırlardan, özelleştirmeden, serbest ticaret bölgelerinden, sınır güvenliği saptayamayan ülkelerden, kıyı ötesi bankacılık hizmetlerinden (off-shore banking), elektronik mali transferlerden ve siber bankacılık

⁴1989 yılında G-7 ülkelerince kurulan FATF, karaparanın aklanmasının önlenmesi amacıyla 40 adet tavsiye kararı almıştır. Türkiye 1991 yılında söz konusu 40 tavsiye kararını kabul ederek FATF'a üye olmuştur.

hizmetlerinden faydalanarak karapara aklama yapmaktadırlar (Aktan ve Vural, 2004). Emeğin dolaşımının kısmen serbest olması, sermaye ve mal hareketlerinin serbestleşmesi sonucunda karapara sektörünün gelişmesi ve karapara aklamanın imkan dahilinde olması küreselleşme üzerinde negatif bir etki yaratmaktadır (Şengül, 1996, s.36). Son yıllarda karapara aklama yaklaşımları da farklılık göstermeye başlamıştır. Bu yeni yaklaşımlar ise; yasadışı kredi mektupları, banka belgelerinde hile yapmak, gerçek dışı ödünç verme, hileli sermaye raporları ve çeşitli manipulasyonlar sonucu elde edilen gelirlerdir (Zagaris, 1997, s126).

Piyasada dolaşan karaparanın büyümesini etkileyen iki önemli faktör vardır. Birincisi karaparanın el değiştirme hızıdır. İkincisi ise, net kazanç oranıdır. Bu iki oranın çarpımı ile ortaya çıkacak olan rakam karaparanın büyüme katsayısını verecektir (Başbuğ ve Koç, 1981, s.87).

Karapara aklama konusunda dünyada başlıca iki kurum belirleyici rol oynar. Bu kurumlar FATF (The Financial Action Task Force on Money Laundering) ve OFAC (Office of Foreign Assets Control)'tır. FATF 23. tavsiyesinde ülkelerin; sermayenin serbest olarak dolaşımını engellemeden, para aklamak için menkul kıymetlerin başka ülkelere gönderilmesine imkan tanımamak için sınırlarda denetimi artırmasını önermektedir (Alp, 2000, s.12). 24. Tavsiyesinde ise; ülkelerin para yönetimini modern ve güvenli tekniklerle korumasını önermektedir (Camera, 2001, s.378). Fakat bazı ülkeler sağladıkları vergi avantajları ve denetimsizlik ile fon yatırımları ve finansal hizmetler bakımından birer cazibe merkezi olmuşlardır (Aktan ve Vural, 2004). Vergi cennetleri de denilen bu ülkelerde denetim ve gözetim zayıf olduğundan dolayı kıyı ötesi bankalarda⁵, bankacılık işlemlerinde kimlik tespiti yapılmadığından , belli tutarın üzerinde ki tüm nakit işlemlerin ve şüpheli işlemlerin bildirim yükümlülüğü de olmadığından dolayı karaparanın iletimi, yatırılması, transferi ve bunun neticesinde yasallaştırılması da daha kolay olmaktadır. Kıyı bankalarının karapara aklayıcıları tarafından tercih edilmesinin en önemli sebepleri bunlardır

⁵ Kıyı ötesi bankacılığı veya off-shore, özel bankacılık faaliyetlerinin sunulmasının yanı sıra yapılan bankacılık işlemlerinin gizlilik esasına dayandığı, vergi avantajının bulunduğu, kolay transfer olanaklarının sağlandığı, lisans almanın ve banka kurmanın basit işlemlere tabi olması, mali gizliliğin esas olduğu bölgelerde kurulu olan bankalar vasıtası ile yapılan bankacılıktır (Kalem, 2004, s.2).

(Yetim, 2000, s.100). Bu bankalar, mudilerin sırrını saklama mükellefiyeti nedeniyle karapara aklayıcı yabancı sermaye tarafından da rağbet görmektedir (Errico ve Musalem, 1999, s.10). Bir yatırım aracından diğerine hızla geçen, trilyonlarca doları imha eden ve fazla getiri arayışındaki piyasaları alt-üst eden bu sıcak para yer altı ekonomisindeki işlemleri de bir ölçüde tanımlamaktadır (Kurtzman, 1995, s.25).

1. 1. 2. 4. Karapara Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi

Günümüzde kayıtdışı ekonomi ile karapara kavramı eş tutulmakta ve birbirleri arasında kavram kargaşası olduğu görülmektedir. Fakat bu kavramların her ikisi de kaynakları, sebepleri, önemleri, içeriği ve bunlara karşı geliştirilecek mücadele teknikleri ile sonuçları bakımından farklı anlamlar içermektedir. Bu iki kavramın aynı kabul edilmesi durumunda, mücadelede alınacak önlemlerin etkinliği ortadan kalkmış olmakta ve mücadele amacı güden kamu kuruluşları arasında görev ve yetki kargaşası çıkmaktadır (Başak, 1998, s.10; Gümüşkaya, 1998, s.63)

Karapara olarak ifade edilen kaynaklar, kayıtdışı ekonomi içinde var olduğu gibi kayıtlı ekonomi içinde de yer alabilmektedir. Kayıtdışı para ile her şey satın alınabildiğinden ve bankalara bu para kolaylıkla girip çıkabildiğinden, kayıtdışı para ile karapara ve kayıtdışı ekonomi ile karapara ekonomisi aynı olduğu düşünülebilmektedir (Ergül, 1998, s.26). Bu kapsamda karapara ile kayıtdışı ekonomi arasında ki farklılıkları şöyle sıralayabiliriz (Başak, 1998. s.10-11; Gümüşkaya, 1998, s.68-69, Mavral, 2001, s:177-178; Düzgün, 2003, s.52-53):

- Kayıtdışı ekonomi ile karapara arasındaki en önemli fark elde edilmiş yani kazanılması itibariyledir. Kayıtdışı ekonomik faaliyetler yapılması yasal olan fakat kayda alınmamış faaliyetlerdir. Karapara ise tamamen suç sayılan ve gizlenen eylemlerden oluşmaktadır. Kayıtdışı ekonominin tespiti halinde sadece vergi cezası ile cezalandırıldığı halde karaparayı elde edenlerin tespitinde ise vergi cezalarından ayrı olarak, ihlal ettikleri kanunlarda sayılan hapis ve para cezaları ile cezalandırılırlar.

- Kayıtdışı ekonomide işlerin tamamı veya bir kısmı herhangi bir resmi kayda bağlı olmamakla birlikte kanuni olarak belgelendirilmemektedir. Oysa elde edilen karaparanın kaynağını gizlemek ve ekonomik sisteme entegre etmek için resmi kayıtlara işlenmesi ve çeşitli kanuni belgelerle kayıt altına alınmaktadır.
- Kayıtdışı ekonomi ile mücadele devletlerin kendi iç bünyesinde olmaktadır. Devlet, gerçekleşen tüm ekonomik işlemleri kayıt altına alıp, toplanması gereken vergi ve benzeri yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamayı amaçlar. Karapara ile mücadele ise, uluslararası işbirliğini gerektirmektedir. Karapara mücadelesindeki amaç, bu faaliyetleri tamamen ortadan kaldırmak ve tekrarını önlemektir.
- Kayıtdışı ekonomi bireysel faaliyetler olduğu halde karapara örgütlü faaliyetlerin içine girmektedir.
- Kayıtdışı ekonomiye dahil olan faaliyetler milli gelir hesaplanmasında dikkate alınması gereken faaliyetlerdir fakat herhangi bir şekilde resmi kayda tabi tutulmadığı için milli gelir hesaplarının dışında tutulmaktadır. Buna karşılık karapara elde etmek amacı ile yürütülen faaliyetler doğası gereği bu hesaplamalara hiç konu olmamaktadır.
- Kayıtdışı ekonomisinin önlenmesine dair hükümler vergi kanunlarında bulunmasına rağmen, karaparanın önlenmesi için 4208 sayılı yasa hükümleri uygulanmaktadır.

Yukarıda belirtilen, kayıtdışı ekonomi ile karapara arasındaki farklılıkların bilinmesi ve doğru teşhis edilmesi, bunlarla mücadelede tespit edilecek politikalar açısından da çok büyük önem taşımaktadır.

1. 2. KAYITDIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ

Kayıtdışı ekonominin daraltılması ve kayıtlı ekonomi içindeki payının azaltılması için öncelikle kayıtdışı faaliyete yol açan nedenlerin bilinmesi ve ortadan

kaldırılması gerekmektedir (Tandırcıoğlu, 2002, s.4). Kayıtdışı ekonominin tanımı konusunda bir fikir birliği olmamasına rağmen nedenleri konusunda az da olsa bir fikir birliği vardır. Kayıtdışı ekonominin ortaya çıkmasında ve boyutlarının genişlemesinde rol oynayan faktörler, toplumun tüm kesimleri tarafından belirlenmektedir. Bu faktörlerin önem ve etkisi ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Türkiye’de de dünyanın bir çok ülkesinde olduğu gibi kayıtdışı ekonomik faaliyetlerden sözedilebilir. Ancak bu faaliyetlerin ortaya çıkış nedenleri diğer ülkelere ve zamana bağlı olarak farklılık göstermektedir (İlgin, 1999, s.23).

Kayıtdışı ekonominin ortaya çıkmasında en temel sebep kıtlıktır. İnsanlar daha iyi bir hayat standardını sağlamak ve daha çok gelire sahip olabilmek için kazancının bir kısmını vergi olarak devlete vermek istememektedirler. Çünkü gelirleri ne kadar kayıt altına alınırsa vergi yükleri artacak, harcamaları ile tasarrufları azalacaktır. Bu durumda bireylerin marjinal tasarruf ve marjinal tüketim eğilimleri de değişme gösterecektir (Kıldış, 2000a, s.184).

Kayıtdışı ekonominin büyümesinin birçok değişik nedeni vardır. Bunlardan en önemli ve en çok bahsedilenleri; sosyal güvenlik katkılarının ve vergi yüklerinin artırılması, kayıtlı ekonomilerdeki düzenlemeler, işgücü piyasasındaki düzenlemeler, haftalık çalışma saatlerinde zorla yapılan indirimler, erken emeklilik, işsizlik ve kentlere bağlılıktaki düşüştür (Schneider ve Enste, 2000, s.82).

Kayıtdışı ekonomik faaliyetin doğuşuna fayda-maliyet analizi açısından bakıldığında ise, temel neden şöyle açıklanabilir. Kişi, kaynaklarını kayıtdışı ekonomide kullanırsa net kazancının “K”, kayıtlı resmi ekonomide kullanırsa “R” olacağını düşünürse; eğer “K”, “R”den büyükse “K>R”, kişi kayıtdışı ekonomik faaliyete yönelecektir. Fayda–maliyet analizi göz önüne alındığında temel sebep, kazanç olarak görülmektedir (Dura, 1997, s.5).

İşletmelerin neden kayıtdışı sektörde faaliyette bulunduğunun cevabı ile ilgili olarak literatürde dört açıklama vardır. İlk olarak; yasal vergi oranları yüksek

olduğunda ve diğer düzenlemelerin çok masraflı olduğu durumlarda girişimciler kayıtdışıya yönelmektedirler. Bu görüşe göre vergileri indirmek, işletmeleri kayıtlı ekonomiye çekmenin temel yoludur. İkinci olarak kayıtdışı ekonomi; kayıtlı ekonomi içerisinde ekonomik faaliyette bulunan herkesten rüşvet alma çabası içinde olan kamu görevlileri nedeni ile oluşabilir. Bu görüşe göre problem bürokratik yozlaşmadır. Üçüncü olarak; işletmeler üretimlerinin bir bölümünü mafyaya haraç vermemek için gizlemektedirler. Bu görüşe göre ise çare, daha sıkı denetim ve ceza yasalarının uygulanmasıdır. Dördüncü görüş ise; kayıtdışı ekonominin, kurumsal çerçevenin yetersizliğinden kaynaklandığını söylemektedir. Mahkemelerin yetersiz çalışması nedeni ile sözleşmelerin uygulanması pek sağlanamıyorsa, işletmeler bu aksaklıklardan faydalanarak daha fazla para kazanabilir. Bu görüşe göre devlet; çalışan bir yargı sistemi için çok yatırım yapmalıdır. Böylece kayıtdışı ekonomik faaliyetler caydırılabilir (Johnson ve diğerleri, 2000, s.496).

Oldukça kapsamlı bir olgu olan kayıtdışı ekonominin nedenlerini bu dört temel eksen etrafında belirttikten sonra; ekonomik, mali, çalışma koşulları, sosyal, psikolojik, siyasal boyutlarına vurgu yaparak belirtmek amacıyla altı başlık halinde aşağıda açıklanmaktadır.

1. 2.1. Ekonomik Nedenler

Herhangi bir ekonomide ulaşılması hedeflenen temel amaçlar; kaynak dağılımında etkinlik ve verimlilik, sürdürülebilir büyüme, fiyat istikrarı, gelir dağılımında adalet ile iç ve dış ekonomik dengelerin sağlanması olarak belirtmek mümkündür. Ülkenin refah düzeyinin yanlış olarak saptanmasına sebep olan kayıtdışı faaliyetler hedeflenen bu amaçlara ulaşmada etkili olabilmektedir. Ülkelerin refah düzeyini belirlemede en önemli unsur kişi başına milli gelirdir. Kayıtdışılığın yüksek olduğu bir ülkede üretim, gelir, yatırım ve tüketim miktarlarının doğru olarak tespit edilememesi kaynak dağılımının nasıl oluştuğunun bilinmemesine yol açmaktadır (Güryay ve Şafaklı, 2004, s.37-38).

Ekonomik nedenler de kendi arasında bir bölümlendirmeye tabi tutulabilmektedir.

1. 2.1.1. Ekonomi Politikaları

Ülkelerin uygulamakta olduğu ekonomi politikaları, müdahaleci bir iktisat politikası modeli olabilir. Eğer hükümetler, teşvikler yoluyla veya bir takım önlemlerle ekonomiye müdahalelerde bulunuyorlarsa, kayıtlı ekonominin kayıtdışı ekonomiye geçişine göz yummaktadırlar.

Ortodoks iktisat politikaları; içsel ve dışsal sebeplerle ekonomide bozulan arz ve talep dengesini yeniden kurmayı ve bunun yansıması olarak ortaya çıkan ekonomik problemleri (yüksek enflasyon vb.), çözmeyi hedeflediği için programlar talep ve arz yanlı olabilir. Bu politikalar arasındaki fark iyileşmenin talebi kısıtlayarak mı yoksa arzı genişleterek mi sağlanacağıdır (Bahçeci, 1997, s.10). Arzı genişletmek yolu ile ekonomide arz ve talep dengesini kurabilmek için hükümetler kayıtdışı ekonomiye başvurabilmektedirler. Arz yanlı iktisat anlayışını yansıtan yukarıdaki politika modeli ile, kaynak tahsislerinin içe dönük üretimden dışa dönük yapılanmaya, imalat sanayinden hizmet sektörüne çevrilmesini ve özellikle kamu kesiminin daraltılmasını amaçlamıştır. Gelir ve kurumlar vergisi gibi dolaysız vergilerin oran ve kapsamlarının küçültülmesi yoluyla ekonomide çalışma, yatırım ve tasarruf isteğinin uyarılması da bu politikanın ana temasıdır (Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001, s.4).

1.2.1.2. Gelir Dağılımı

Kayıtdışılığın ekonomik sebeplerinden bir diğeri de, milli gelirin ülke içerisinde bireyler ve firmalar arasında adil olarak dağıtılamamasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde orta sınıfın yeteri kadar bulunmaması, alt ve üst sınıfların yoğunluğu kayıtdışı ekonominin önemli nedenlerinden birisidir (Kıldış, 2000a, s.191). Gelirden düşük pay alan bu gruplar gelirlerini artırmak amacı ile kayıtdışı istihdama

yönelmektedirler. Kayıtdışı faaliyetlerin kayıtlı faaliyetler karşısında sağlamış olduğu avantajlar da, çalışanların kayıtdışı sektörü seçmesinde önemli bir sebep olmuştur (Aydemir, 1995c, s.41).

Son yıllarda insanların daha fazla tüketime yönelmeleri ekonomik ve sosyal yaşamı da etkilemiştir. Kişiler, daha üst tüketim kalıplarına geçebilmek gayesi güderler. Özellikle denetim ve kontrol eksikliğinin de bulunduğu durumlarda faaliyetlerini kayıtdışı tutarak vergiden kurtulmakta ve sağladıkları tasarruf ile daha yüksek tüketim kalıplarına geçmektedirler (Çiloğlu, 1998, s.71).

Gelişmekte olan ülkelerde, gelir dağılımının gelişmiş ülkelere göre daha adaletsiz dağılmasının en önemli nedeni, tarım kesiminin ekonomideki ağırlığını korumasıdır. Gelişmiş ülkelerde, gelir dağılımının daha adil bir şekilde dağılmasında; uygulanan sosyal politikaların yanısıra, ücretliler kesiminin payının yükselmiş olması ve firmaların halka açılmasıyla servetin alt ve orta gelir gruplarına yayılmasının da önemli rolü olmuştur. Gelişmiş ülkelerde, en düşük gelirli nüfusun %20'lik kesimi, gelirin %7-8'ni alırken, en yüksek gelirli kesim, gelirin %40'ını almaktadır. Son yıllarda, bu ülkelerde en yüksek gelirli kesimin gelirdeki payını, %40'ların altına indirmeye yönelik hedef ve politikalar izlenmektedir (Güçlü ve Bilen, 1995, s.161).

1.2.1.3. Yüksek Enflasyon

Kayıtdışılığa sebep olan ekonomik unsurlardan bir diğeri de yüksek enflasyondur. Enflasyonun artmaya başlaması ile ödenecek vergi miktarında bir değişiklik olmaktadır. Çünkü vergi yasalarında yer alan bir takım dilim, oran ve tutarlar enflasyonun etkisi ile aşınmaktadır (Karaman, 1999, s.431). Yüksek enflasyon döneminde vergi sisteminin sayısal büyüklükleri değiştirilmediği takdirde spesifik tarifeler, istisna, indirim ve muaflık tutarları ve gelir vergisinin tarife dilimleri aşınmış olur. Enflasyon aynı zamanda; sabit varlıklar, stoklar, faiz geliri ve gideri gibi vergilenebilir matrahı da etkilemektedir (Aydemir, 1995a, s.53).

Fiyatlar genel düzeyinin artması ile beraber ekonomik birimlerin nominal gelirleri de artmakta ve bu gelirler yüksek vergi dilimleri üzerinden vergilendirilmektedir. Bu nedenle mükelleflerin reel gelirleri artmadığı halde ödemekle yükümlü olduğu vergi miktarı artış göstermektedir (Us, 2004, s.11). Enflasyon; mükelleflerin fiktif karlarının da vergilendirilmesine sebep olmaktadır (Kıldış, 2000b, s.199). Bu da işletmelerin elindeki öz kaynakların erimesine neden olmakta ve işletmeleri, enflasyondan kaynaklanan ve gerçek olmayan karın vergisini ödemek zorunda bırakmaktadır (Aydemir, 1995a, s.53).

Yüksek enflasyon, öz kaynak yetersizliği sorunu olan kişi ve kuruluşların yüksek faizlerle borçlanmasına sebep olmaktadır. Yüksek faiz oranları ile borçlanan insanlar kayıtdışı yollardan kaynak sağlamaya çalışmaktadırlar. Enflasyonun yüksek olması faiz oranlarının da yüksek olmasına sebep olmaktadır (Özcan, 2003, s.46-48). Bu nedendir ki; kayıtdışı finans kuruluşları olan tefecilik faaliyetleri hızla artış göstermiştir.

Ekonomide sürekli yaşanan yüksek enflasyon olgusu, kayıtdışı ekonominin büyümesine neden olmaktadır. Aynı zamanda kayıtdışı ekonomi de enflasyonun artmasına neden olmakta ve ekonomik istikrarsızlık oluşturmaktadır (Gücenme, 2004, s.23).

1.2.1.4. Bilgi Teknolojisindeki Gelişmeler

21. yüzyıl ile birlikte dünyada, bilgi ve iletişim teknolojisindeki değişimler, bilgi toplumuna dönüşüm, gelişen teknolojiye ayak uyduran yeni iş çevresi yaratma ve demografik yapının gittikçe gençleşmesi sonucu farklı ticaret kavramları ve pazarlama yöntemleri ortaya çıkmaktadır. Bu yöntemlerin büyük bir kısmının kanunlarda yer almaması kayıtdışı sektörleri bu alanlara yöneltmektedir.

Bilgi ve iletişim sektöründeki gelişmeler sonucu ortaya çıkan elektronik ticaretin gelişmesi ve bu ticaretin yapıldığı internet ortamının hızla yaygınlaşması

insanları elektronik ticaret yapmaya sevk etmiştir. İnternet üzerinden e-ticaret yapılması ile satıcılar, alım-satım belgesi düzenlememektedirler. Bu da ticaretin kayıtdışına yönelmesine neden olmaktadır.

Elektronik ortamdaki küresel ticaretin vergileme üzerindeki en önemli etkisini vergi tabanını eritmesi olarak belirtmek mümkündür. Elektronik ortamda sunulan hizmeti, mal transferini ve sermaye hareketlerini vergilemek oldukça güç olacaktır. Elektronik ortamda yapılan işlemlerin kayda alınması, saklanması, ibrazı ve denetimi, sorunun muhasebe kısmını oluşturmaktadır. Kayıtdışı ekonomi ve karaparanın aklanması işlemlerinin, yasal boşluklar nedeniyle elektronik ortamda gelişmesi daha uygun olacaktır (Tandırcıoğlu, 2002, s.5-6).

İnternet ortamında bankacılık vb. finansal hizmetlerde müşteri bilgilerinin gizliliği oldukça katıdır. Bu katılık nedeniyle vergi idaresinin bilgi toplama ve denetim yapma olanağı ortadan kalkmaktadır. Bu durum, karapara aklamak isteyenler için ideal bir seçenektir (Alptürk, 2001, s.39).

Elektronik paranın takibinin zorluğu, internet ortamında alıcı ve satıcının kimliklerinin gizli tutulması, off-shore web sitesi gibi vergi cennetlerinin varlığı, elektronik ticaretin gizli olması nedeniyle kayıtların saklanması daha kolay olması kişileri kayıtdışına itmektir (Alptürk, 2001, s.41).

Alvin Toffler'ın (1981), Üçüncü Dalga Ekonomisi olarak nitelendirdiği bilgi ekonomisi ile birlikte eğitilmiş ve vasıflı işgücü olan beyaz yakalılara olan talep artacaktır. Bu talep ile birlikte vasıfsız işçilerin iş bulmaları daha zor olacak ve kayıtdışına yöneleceklerdir.

Yukarıda söylenenlere ilaveten bilgi ekonomisi evde çalışmayı teşvik etmektedir. Bilgisayar çağında birçok iş için işyerine gitmeye gerek kalmadan kişiler işlerini evlerinde yapabilmektedir. Tele-working yolu ile çalışanların sayısının gün geçtikçe artması ise kayıtdışılığın boyutunu artırmaktadır (Kaşca, 2000, s.101).

1.2.2.Mali Nedenler

Kayıtdışı ekonominin nedenlerinden birisi de vergilendirmeden dolayı ortaya çıkmaktadır. Kayıtdışı ekonomi; devletin üzerine düşen görevleri yapamamasına ve azalan vergi gelirlerini artırmamasına, devletin vergi oranlarını yükseltmesine neden olmaktadır. Vergi oranlarını artırmak ise kayıtdışılığı teşvik etmektedir. Bunların mali sonucu olarak, vergi kayıpları ve bütçe açıkları oluşur. Kamu kesimi açıkları, devletin ekonomiyi yönlendirmede kullanacağı maliye ve para politikalarının etkinliğini de azaltmaktadır (Güray ve Şafaklı, 2004, s.37).

Vergi idaresinin etkin olmaması, vergi tabanının genişletilmemesi, vergi oranlarının yüksekliği ile kazancın adil olarak vergilendirilmemesi kayıtdışı faaliyetlerde bir artışa neden olmaktadır. Bu sayılan faktörlerin yanı sıra; denetimlerden kaynaklanan sorunlar ve vergi cezalarının göreceli olarak düşük olması da kayıtdışı ekonominin büyümesine neden olmaktadır (Çımat ve Avcı, 2003, s.48).

1.2.2.1. Vergiye Karşı Direnç

Vergiye karşı direnç kayıtdışı ekonominin oluşumuna ve büyümesine neden olan bir etkidir. Hatalı veya eksik olarak nitelendirilebilecek ekonomik ve mali politikalar uygulanması sonucunda, kamu kesimince vergi gelirlerinin etkin kullanılmadığına dair insanlar arasında bir inanç oluşmaktadır. Ayrıca sık sık çıkan vergi afları ile düzenli olarak vergilerini ödeyen mükellefler haksızlığa uğramaktadır. Bu nedendir ki insanlar arasında vergi ödemeye karşı bir direnç oluşmuş ve vergiden kaçınma veya vergi kaçırma yolu ile kayıtdışısına yönelme baş göstermiştir (Us, 2004, s.12).

Vergilerin ve düzenleyici diğer işlemlerin büyük boyutlara ulaştığı ülkelerde, ekonomik faaliyetler kayıtdışına yönelmektedir. Örnek olarak; satışların rapor edilmemesi, işlemlerin nakit olarak yapılması ve çalışanlara el altından, sosyal

güvenlik paylarından kaçmak amacı ile ödeme yapılması gösterilebilir (Zinsmeister ve Lehrer, 2003, s.15).

Gelir elde edenler sadece Türkiye’de değil, dünyanın hiçbir yerinde gelirlerinin önemli bir kısmını devlete vergi olarak ödemek istememektedirler (Aydemir, 1995a, s.46). Eğer bir toplumda vergi yasaları ve kamu vicdanı; vergi kaçırmayı basit, sıradan ve adi bir suç olarak görürse ekonomik faaliyette bulunanlar gelirlerini kayıtdışına çıkarmakta rahatsızlık duymayacaktırlar. Kimse isteyerek vergi ödemez, vergi bir zorunluluktur (Karaman, 1999, s.430). Çünkü devlet, devlet olması sıfatı ile cebren ve karşılıksız olarak vergi toplamakla yükümlüdür. 1982 Anayasasının 73. maddesine göre *“Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır.”* Anayasanın öngördüğü gibi yasalar verginin adaletli alınmasına yöneliktir. Adaletsiz bir vergi sistemi vergi kaçakçılığına sebep hazırlamaktadır (Kılıçdaroğlu, 1997, s.8). Gelir vergisi sistemlerinin iki ortak özelliği bulunmaktadır. Bunlar; artan oranlılık ve ekonominin bazı sektörlerinden vergi toplamanın zorluğudur. Vergi oranlarındaki artış, insanların kayıtdışı sektöre ilgi duymalarına yol açmaktadır. Bunları engellemek için, vergi sistemi hazırlanırken kayıtlı ekonomi-kayıtdışı ekonomi arasındaki potansiyel ilişki iyi analiz edilmelidir (Trandel ve Snow, 1999, s.217).

Vergiye karşı dirençte önemli olan faktörlerden biri de vatandaşların devlet harcamalarına bakış açısıdır. Vergi mükellefleri vergilerini öderken genel olarak; devletin toplanan vergi gelirlerini, nerede ve nasıl harcadığına bakmaktadırlar. Eğer toplumda, toplanan vergilerin amaçları dışında kullanıldığına ilişkin bir kanı oluşursa vergiye karşı bir direnç oluşmaktadır (Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001, s.4).

Devlete karşı vergi ödeme konusunda, farklı biçimlerde karşı koyma söz konusudur. Bunları dört gruba ayırmak mümkündür (Karaman, 1999, s.430):

- **Lobi faaliyetleri**; bireysel veya toplu olarak devlete karşı baskı yapılabilir. Örneğin, bir vergi yasasının kabulü sırasında parlamento üzerinde baskı kurulabilir.
- **Vergiden kaçınma**; yani hukuki olarak daha az vergi ödenmesi mümkün olmaktadır.
- **Vergi kaçırma yolu** ile; direkt olarak vergi kanunlarına ve mali idareye karşı gelinebilir.
- **Toplumsal ayaklanma** ile vergiye karşı bir direnç gösterilebilir.

Vergi ödeme zorunluluğunun yerine getirilmesi için yasalarda yer alan cezaların etkinliğinin artırılması gerekmektedir. Yasalar konulduktan sonra herkese eşit şekilde ve ödünsüz olarak uygulanmalıdır.

1.2.2.2. Vergi Oranlarının Yüksekliği

Kayıtdışı ekonominin mali nedenlerinden biri olan yüksek vergi oranları, mükelleflerin vergiye karşı tepki göstermelerine neden olmaktadır (Güngör, 2003, s.112). Vergi oranlarının yüksek olması mükelleflerce; gelirlerinin büyük ölçüde elden çıkmasına ve sermayenin azalmasına neden olarak gösterilmektedir. Bu sebepten dolayı ticari faaliyetlerin büyümesinin engellendiği söylenebilir. Dolayısıyla daha az vergi ödemenin yani bir anlamda kayıtdışına çıkmanın yolları aranmaktadır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan bir çok ülkede, GSMH içindeki dolaylı ve dolaysız vergilerin payı %50'ler seviyesine yükselecek kadar değişim göstermiştir. Bu değişme, marjinal vergi oranlarında daha hızlı olmuştur. Vergi oranları ne kadar yükselirse ondan kurtulma da o kadar kuvvetlidir. Vergi oranları ne kadar artırılsa dürüstlüğün bedeli de pahalılaşacak ve bir çok vergi mükellefi gelirlerinin sadece bir bölümünü gizlemek amacı ile vergi kaçıracaktır (Tanzi, 1984, s.70).

Vergi oranlarının ekonomik faaliyetlere olan etkisi teorik olarak, Arthur Laffer tarafından ortaya konulan ve arz yanlı iktisadın en önemli dayanağını oluşturan vergi oranları ve vergi gelirleri arasındaki ilişki ile incelenebilir (Kıldış, 2000a, s.186).

Laffer, kişilerin vergi sonrası gelirleri artarsa daha çok çalışacakları ya da girişimciler açısından vergi sonrası karları artarsa daha çok yatırım yapacaklarını ileri sürmektedir. Bu varsayım doğru kabul edilirse vergi oranlarının azaltılması vergi gelirlerini artıracaktır (Karaaslan, 1999, s.61). Yani Laffer'e göre, marjinal vergi oranlarındaki değişiklikler nispi fiyatları pozitif veya negatif olarak etkilemekte ve sonuçta toplam piyasa üretimi ve toplam vergi geliri artmakta veya azalmaktadır.

Burada önemli nokta, arz-yönlü vergi politikasını savunan iktisatçıların, özellikle marjinal vergi oranları üzerinde durmalarıdır. Ortalama vergi oranı, ödenmesi gereken vergi ile gelir arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Ödenmesi gereken vergiyi "T" geliri "Y" ile gösterirsek ortalama vergi oranı "e" şu şekilde formüle edilebilir (Aktan, 1994, s.87):

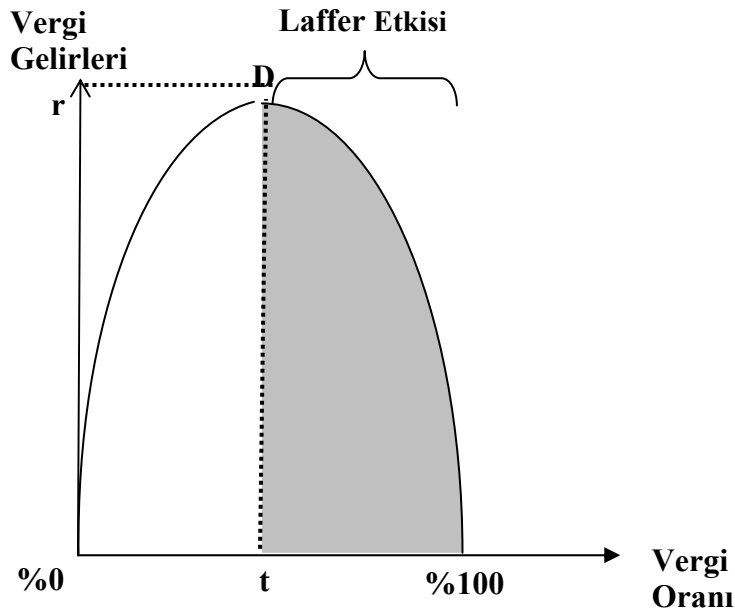
$$e = \frac{T}{Y}$$

Marjinal vergi oranı ise; ödenen vergideki artış ile gelirdeki artış miktarı arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu durumda marjinal vergi oranı "m" aşağıdaki formülle bulunabilir (Aktan, 1994, s.88):

$$m = \frac{\Delta T}{\Delta Y}$$

Yukarıda özetlenen Laffer Etkisini aşağıdaki Şekil 1.2. üzerinde de açıklamak mümkündür.

Şekil 1.2: Laffer Eğrisi

Kaynak: Arthur B. Laffer, "The Laffer Curve: Past, Present and Future", Laffer Associates, Supply-Side Investment Research, 6 January 2004.

Şekil 1.2'de Laffer Eğrisi'nin incelenmesi ile aşağıdaki sonuçlara ulaşılr (Karaaslan, 1999, s.62):

- Laffer Eğrisi'ne göre ortalama vergi oranının % 0 olduğu durumda hiç vergi geliri yoktur.
- Vergi oranının %100 olduğu durumda kişiler hiçbir üretimde bulunmaz ve dolayısı ile hiçbir gelir sağlanmaz. Çünkü hiç kimse sadece devlete vergi ödemek için çalışmayacaktır.
- t vergi oranında vergi gelirleri en yüksek noktaya "r" çıkacaktır. "D" noktası vergi gelirlerinin maksimum olduğu vergileme oranını göstermektedir.

Şekilde görüldüğü gibi, %0 ile %100 arasındaki önceden belirlenmesi mümkün olmayan bir vergi oranı, vergi hasılatını maksimuma çıkaracaktır. Mümkün olan en düşük vergi oranı ile maksimum vergi gelirlerinin elde edildiği "D" noktası vergi optimumunu göstermektedir. Vergi optimumu vergi gelirinin düşmeye başladığı noktadır. "Dt" çizgisinin üzerindeki taranmış olan alan Laffer etkisini göstermektedir

(Karaaslan, 1999, s.62). Laffer etkisi olarak adlandırılan bu hipotez, düşük vergi oranları ile maksimum üretime geçileceğini savunmaktadır (Henderson, 1981, s.47). Vergi oranı ile vergi hasılatı arasındaki ilişkiyi gösteren Laffer Eğrisi, özellikle ABD’de politik tartışmaların merkezindedir. Ama yine de bu ilişki ne teorik olarak ne de ampirik olarak ispatlanamamıştır(Enste, 2003, s.88). Vergi oranları optimalin üzerine çıktığı zaman vergi gelirleri azalmaya başlamaktadır. Çünkü insanlar çalışmak yerine vergisiz para kazanma yollarını aramaktadırlar. Vergi oranları artmaya başladığında ise ekonomik faaliyetlerde bir azalma olmamakta ancak vergi oranlarının yüksekliğinden dolayı kayıtlı ekonomiden kayıtdışı ekonomiye geçiş olmaktadır. Bu da kayıtlı ekonominin boyutunu küçültmektedir (Kıldış, 2000a, s.186).

Vergi indirimleri Şekil 1.2’de görüldüğü üzere, bireylerin çalışma istekleri üzerinde olumlu etkide bulunabildiği gibi, tasarruflar ve yatırımlar üzerinde de olumlu etkilere sahip olmaktadır. Özellikle ABD’de yapılan ampirik çalışmalar, vergi indirimleri sonucunda emek arzının ve tasarrufların artacağını ve kayıtdışı ekonomiye yönelmiş olan ekonomik faaliyetlerin azalacağını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, vergi indirimleri ekonomik büyüme hızının artmasında gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde önemli bir faktör olmaktadır (Demircan, 2003, s.104).

1.2.2.3. Vergi İstisna ve Muaflıkları

Vergi istisna ve muaflıkları, yasalarla getirilen sınırlamalardır. Muafiyetler ve istisnalar nedeniyle dolaylı olarak kayıtdışı ekonomi genişlemektedir. Vergi yasalarında yer alan muafiyet ve istisnalar; esnaf muaflığı, küçük çiftçi muaflığı, diplomat muaflığı, göçmen ve mülteci muaflığı, serbest meslek kazançları istisnası, gayri menkul sermaye iratlarına ilişkin istisna, kurumlar vergisi kanunundaki muafiyet ve istisnalar, ücretler, tazminatlar, teşvik ve ikramiyelerdeki istisna ve muafiyetler olmak üzere çok fazla sayıdadır.

Vergiden muaf olan mükellefler, kendileri vergilendirilmedikleri gibi, tüm ticari veya zirai faaliyetlerini yürüttüğü kişilerle belgesiz işlem yaparak kayıtdışı işlemlerin artmasına neden olmaktadır (Bildirici, 1997, s.77-78).

1.2.2.4. Vergi Denetimlerinin Yetersizliği

Uygulamada vergilerin önemli bir bölümü, mükelleflerin beyanı ve vergi idaresinin denetimi esasına dayanmaktadır. Mükellefler ile gelir idaresi yani devlet arasında yazılı olmayan bir mutabakat vardır. Bu yönüme göre mükellef ödeyeceği vergiyi bizzat kendisi tayin ve tespit etmektedir. Böylece mükelleflere olan güven açıkça belli edilmektedir. Ancak beyan esas, vergi kaçakçılığı açısından bir risk taşımaktadır. Mükellef bir taraftan vergi konusuna ilişkin bilgileri tam ve eksiksiz olarak beyan etmenin bir vatandaşlık görevi olduğu ve diğer taraftan da bunu yapmadığında daha az vergi ödeyerek bir menfaat sağlayabileceği şeklinde ikilem içinde bulunmaktadır. Vergi bilinci ve eğitimi de yetersiz kaldığında daha fazla vergi konusunun beyan dışı bırakılması söz konusu olabilmektedir (Koban, 1998, s.?.; Erdağ, 2002, s.130-131; Tekin, 2003, s.69).

Vergi denetimlerinin yeterince etkin olmamasının nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Aydemir, 1995a, 61-62):

- Gerçek anlamda vergi inceleme sayısının çok az olması.
- Vergi inceleme elemanlarının denetleme dışında bir çok işle uğraşması.
- İnceleme elemanlarının hedef mükellef kitlesi belirlememesi ve incelemelerini bir plan dahilinde yapmamaları.
- İnceleme elemanlarının eğitimlerinin yetersiz olması.
- İnceleme elemanlarının mükellef hakkında ki bilgilere ulaşmada yasal engellerle karşılaşması.
- Yerel teşkilatlarda çalışan inceleme elemanlarının baskılara maruz kalması.

Yukarıda ki nedenler, inceleme yüzdesini düşürmekte ve yapılan incelemelerden beklenen sonucu vermemektedir. Vergi denetimine etkinlik kazandırıldığı takdirde, kayıtdışı ekonominin kayda alınması arasındaki ilişki açıktır. Denetim ne kadar etkin ise, kayıtdışılık ve dolayısıyla vergi kaçırma eğilimi o kadar azdır. Vergi denetimi yasalara uymayanlar için ciddi bir risk haline gelmedikçe, vergi kayıp ve kaçaklarının önüne geçebilmekte pek mümkün değildir. Vergi cezalarının yaygın olarak kullanılması sağlanırsa, mükelleflerin büyük bir kısmı gelirlerini doğru beyan edebilir (Erdağ, 2002,s.131).

1.2.2.5. Vergilendirme Ortamının Belirsizliği

Mükelleflerin vergilendirme konusundaki en önemli beklentilerinden birisi de, ne kadar vergiyi, ne zaman ödeyeceklerini bilmek istemeleridir. Mükelleflerin; hiçbir yasal değişiklik olmaksızın idarenin, denetim elemanlarının veya yargının uygulamasından kaynaklanan nedenlerle farklı işlemlere maruz kalmaları, siyasal yaklaşımlar ve ekonomik nedenlerle sık sık vergi affı çıkarılması veya devletin gelir elde etmek için devamlı ek vergilere başvurması nedeniyle vergi yasalarına uymadığı görülmektedir (Aydemir, 1995a, s.63).

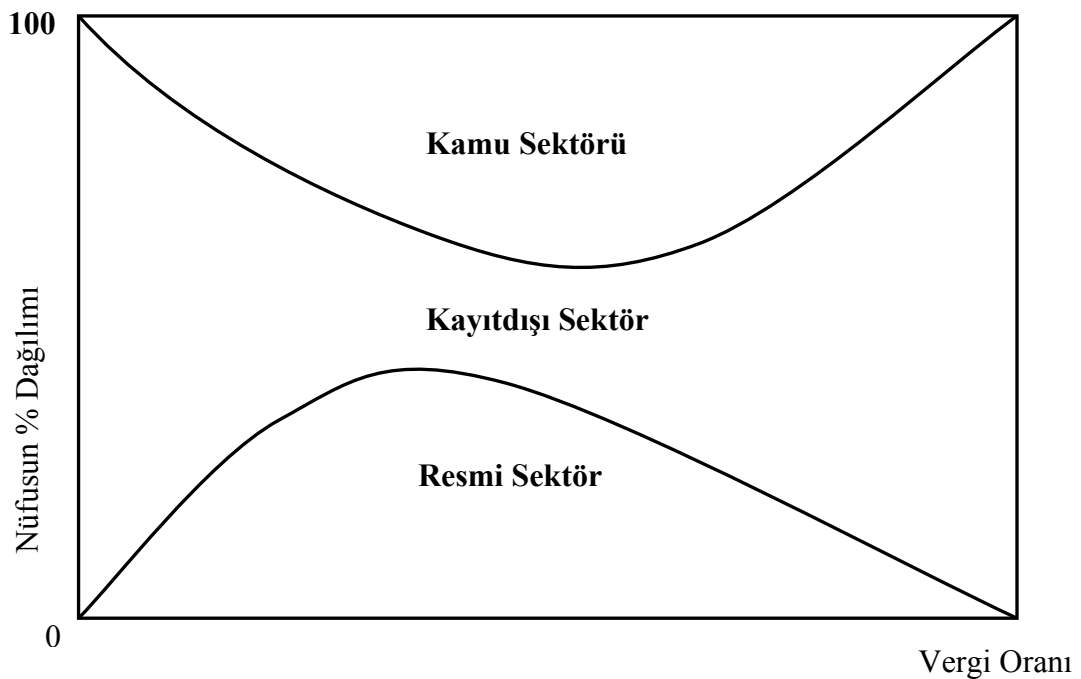
1.2.3. Çalışma Hayatından Kaynaklanan Nedenler

Kayıtdışı ekonomiye yönelen kesimin, kayıtdışı alana kaymasının en önemli gerekçesi, kayıtlı alanda faaliyette bulunmanın sınırlı olmasıdır. Bu ana nedenin yanı sıra, çalışma hayatından kaynaklanan kayıtdışılıkta önemli bir faktördür.

Kayıtdışı ekonominin büyümesi, devletin üzerlerinde fazla baskı oluşturduğunu düşünen bireylerin bu baskıdan çıkış seçeneğini kullanmaları olarak görülebilir. Kayıtdışı ekonomideki artış, toplam vergide ve sosyal güvenlik yükündeki artıştan kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda, vergi ve sosyal güvenlik tabanını zayıflatmaktadır. Sonuçta, bütçe açığı gibi ekonomik ve sosyal düzende bozulmalar oluşur (Enste, 2003, s.87).

Şekil 1.3.'te ekonomi basitlik amacı ile üç bölüme ayrılmıştır. Bunlar; Kamu sektörü, Kayıtdışı Sektör ve Resmi sektördür. Bir ekonominin büyümesi incelendiğinde, ilk başlarda kayıtdışı ekonominin büyük olduğu görülür. Çünkü devletin tam olarak yerleşmediği bir ekonomide yoğun bir şekilde resmi sektörün olması mümkün değildir. Kamu sektörünün giderek gelişmesi, kayıtlı sektöre geçiş için insanları teşvik etmektedir. Çünkü insanlar vergi ödeyerek mülkiyet haklarının korunmasını istemektedirler. Kamu tercihi teorisine göre politikacı ve bürokratlar, rasyonel davranırlarsa vergi gelir maksimizasyonu ve bütçe maksimizasyonu ile kamu sektörünü finanse ederek büyümesini sağlamaktadırlar. Bu da aynı zamanda kamu sektöründeki iş arzının artmasını sağlamaktadır. Kayıtdışı ekonomiye geçmek ise var olan yasalara ve kurumlara karşı direnç göstermenin bir yoludur. Bu durumda yeni yasalara ve kurumlara ihtiyaç duyulmaktadır (Enste, 2003, s.88-89).

Şekil 1.3: Kamu Sektörü, Resmi Sektör ve Kayıtdışı Sektör İlişkisi

Kaynak: Dominic H. Enste, "Shadow Economy and Institutional Change in Transition Countries" in ed. Boyan Belev, The Informal Economy in the EU Accession Countries, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2003, s.89.

Kayıtdışı istihdam ise sosyal güvenlik sistemini sekteye uğratmaktadır. Sosyal güvenlik kuruluşlarının etkinliğini yitirmesi ile çalışanlar sosyal güvenlik haklarından

faydalanamamaktadırlar (Schneider ve Enste, 2000, s.97). Bu nedenle çalışan kesimin çalışma hayatından kaynaklanan sorunlarla karşılaşması çok doğaldır.

Çalışma hayatı ile ilgili olarak yapılmış olan yasal düzenlemelerin part-time, kısa süreli çalışma ve evde çalışma gibi işleri kapsamaması, işyerlerine getirilen standartlar, üretimin lisanslı olması, çalışan kesim için aranan minimum yaş, eğitim, diploma, asgari ücret ve fazla mesai gibi düzenlemeler ile kadın çalışanlara düşük ücret verilmesi gibi faktörler kayıtdışı üretim ve istihdamda rol oynamaktadır (İlgin, 1999, s.30).

1.2.4. Sosyal Faktörlerden Kaynaklanan Nedenler

Yukarıdaki nedenler ile birlikte; toplumun yaşam şartları, kültür yapısı, moral ve ahlaki değerleri, eğitim düzeyi ve kırdan kente göç olgusu gibi sosyal faktörlerde kayıtdışı ekonominin nedenleri arasına girmektedir (İlgin, 1999, s.31).

Toplumdaki moral ve ahlaki değerlerin bozulması ve eğitimsizliğin sonucu olarak bireyler yasadışı faaliyetlere ilgi duymaya başlamaktadırlar. Kayıtlı faaliyetlerde bulunanlar devlete olan güvenlerini yitirmekte, kayıtdışı faaliyette bulunanlar ise devletin kanun ve düzenlemelerine uymamaktadırlar (Öğünç ve Yılmaz, 2000, s.5). Gelişmiş veya gelişmekte olan tüm ülkelerde bazı faaliyetler kanunlarla baskı altına alınmıştır. Bu tür faaliyetlerde bulunmayı isteyenler sonuçta kaçakçılık yoluna sapsak zorundadırlar. Moral ve ahlaki değerlerin bozulduğu toplumlarda görülen, sözü edilen kanun dışı faaliyetler ise; uyuşturucu madde kaçakçılığı, kumar, tefecilik, fuhuş ve kaçak mal ticaretidir (Tanzi, 1984, s.72-73). Yasak malların üretimi veya yasak hizmetlerin sunulması riskli ancak yüksek gelir getiren faaliyetlerdir. sonuçta elde edilen aşırı kar insanları kayıtdışına yöneltmektedir (Uyanık, 2001, s. 319).

Özellikle yasalara aykırı faaliyetlerin artması, ahlaki ve moral değerlerin negatif yönde değiştiğini göstermektedir. Ancak bu değerlerin yitirilmesinde ki en

önemli neden devlet anlayışı ve insanların devlete olan bağlılığıdır. Devleti oluşturan siyasi hükümetler ve kurumların faaliyetleri devlete bağlılık faktörünü etkiler. Vatandaşlarda, siyasi hükümetlerin savunduğu haklara karşı bir tepki olarak kayıtdışıya yöneleceklerdir (Özsoylu, 1996, s.20).

Gerek ülkeler arası gerekse ülke içinde kırdan kente doğru olan göç hareketleri de kayıtdışılığın önemli nedenlerindedir. Nüfus artış hızının ekonomik büyüme oranının üzerinde seyretmesi işsizlik oranının artmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda nüfusun artışı karşısında, kırsal alandaki imkanların yetersiz kalması nedeniyle insanların yaşamlarını idame ettirebilmek için şehirlere göç ettiği görülmektedir.

Yeterli altyapı yatırımları yapılmadan köylerden kentlere hızlı nüfus göçü şehirlerin dengesini bozmakta ve kente göç eden kişiler eski değerlerini kaybetmeden kentte yaşamaya çalışmaktadırlar. Çok iyi eğitim almamış olan bu insanların göç ile eski toplumsal değerlerini yitirdikleri görülmektedir (Uyanık, 2001, s.320).

Kırdan kente göç ile şehirlerde yeterli kentsel arsa üretiminin yapılmayışı ile insanlar gecekondulara yaşamaya itilmiştir. Türkiye’de nüfusun dörtte birinin gecekondularda yaşadığı göz önüne alınırsa kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin ana kaynağının gecekondular bölgesi olduğu düşünülebilir (İlgın, 1999, s.32).

1.2.5. Psikolojik Nedenler

Kayıtdışı ekonominin nedenleri arasında gösterilen psikolojik faktörler ile kişilerin kayıtdışı faaliyet yapmaktan aldıkları duygusal haz anlaşılmaktadır. Kişiler ekonomik sebepler bir tarafa bırakılırsa hobi amacı ile kayıtdışı faaliyete katılırlar. Sadece boş vakitlerini değerlendirmek isteyen bir çok birey bulunmaktadır. Bu bireylerin amacı ekonomik olarak fayda elde etmek değil kişisel zevklerini tatmin etmektir. Örneğin; ev içi yapılan üretim faaliyetleri, yemek yapmak, küçük süs eşyaları yapmak, bahçıvanlık gibi faaliyetler gelir amaçlı olmayıp, bu ürünlerin satışı yapılsa

gelir elde edebileceği faaliyetlerdir. Bu tür faaliyetlerden gelir elde edilirse, kayıtdışı faaliyet olarak algılamak mümkündür.

Psikolojik nedenler arasında bireylerin toplum içinde etkin olma istekleri ve yaşadıkları kimlik arayışları gösterilebilir. Bu düşüncelere sahip bireyler yasadışı faaliyetlere girerek kayıtdışı gelir elde edebilmektedirler. Bireylerin özgür bir şekilde çalışma isteği de kayıtdışı ekonominin psikolojik nedenlerine dahil edilebilir.

Bireylerin, başkalarının kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bulunduğunu bilmeleri ve kamuoyunda kayıtdışı faaliyetlerin büyük oranda olduğunun bilinmesi de onları kayıtdışına yöneltmektedir (İlgin, 1999, s.33). Çünkü, kayıtdışı faaliyetlerin kayıtlı faaliyetler karşısında sağlamış olduğu avantajlar kayıtlı ekonomiden kayıtdışı ekonomiye geçişi hızlandırmaktadır (Aydemir, 1995a, s.59).

2.1.6. Siyasal Nedenler

Kayıtdışı ekonominin gelişiminin önemli unsurlarından birisi de siyasal nedenlerdir. Gelişmiş ülkelerin demokrasisinde devletin vatandaşı denetlemesinin yanı sıra vatandaşta devleti denetleyebilir. Türkiye’de ise, yasalara tabi olanlar ile yasaları uygulayanlar, kanunların oluşumunda yer almamakta ve devleti denetleme hakkına sahip değildirler. Vatandaşlar, devleti denetleme hakkına sahip olmaması sebebiyle tepki olarak kayıtdışı faaliyetlere kayabilmektedirler. Devlete bağlılığın azalması yani devletin saygınlığını yitirmesi, ekonomik faaliyetlerin kayıtdışı tutulmasında toplum tarafından hoşgörü ile karşılanmaktadır ve kayıtdışı ekonominin gelişmesinde önemli bir nedendir (Toptaş, 1998, s.50).

Vergi mükelleflerinin davranışlarını etkileyen belirleyicilerden olan siyasi iktidarların tutumu, kayıtdışına yönelmede önemli bir etkidir. Türkiye’de siyasal iktidarlar genellikle baskı gruplarının istekleri doğrultusunda karar alarak oy uğruna vergilendirmeden vazgeçebilmekte ve vergi yükünü belirli kesimler üzerine yılmaktadırlar (Kıldış, 2000b, s.198).

Türk vergi sisteminde, 1960-2002 yılları arasında 18 adet, içinde vergi affına ilişkin hükümler taşıyan kanun çıkarılmıştır (Sarılı, 2002, s.41). Bu kadar fazla af çıkması nedeniyle mükelleflerin devamlı af beklentisi içinde olması siyasi anlamda bir başarısızlıktır. Çünkü vergi affının başarılı olabilmesi için bir kereye özgü olması gerekmektedir. Bu konuda ileriye sürülen somut ölçütlerden biri, af uygulamalarına bir kuşakta sadece bir kere başvurulmasıdır (Özsoylu, 1996, s.74).

1.3. KAYITDIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ

Ekonomi literatüründe kayıtlı ekonomi içerisindeki kayıtdışı ekonominin etkileri makroekonomik modellerin bir çoğunun içerisine dahil edilmiştir. Bu modellerde genel olarak olumlu ve olumsuz etkileri ele alınmıştır (Schneider ve Enste, 2000, s.88).

Kayıtdışı ekonomik faaliyet denildiğinde akla ilk olarak yasalara, ahlaki normlara aykırı ve yasadışı faaliyetler gelmektedir. Genel olarak kayıtdışı ekonominin etkileri denildiğinde ise akla ilk olarak olumsuz bir tutum gelmektedir. Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin toplumsal ve ekonomik hayata etkileri konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre, kamu gelirlerini düşük tutmanın ana nedeni olarak kayıtdışı ekonomi gösterilmektedir. Başka bir görüşe göre ise kayıtdışı ekonomi, ekonomik ve toplumsal sistemin sigortası olarak gösterilmektedir. Olumlu ve olumsuz bakış açıları ile kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin etkileri incelenebilir (Mızırak, 1997, s.23).

1.3.1. Kayıtdışı Ekonominin Olumlu Sonuçları

Kayıtdışı ekonomi ile ilgili yapılan çalışmaların bir bölümünde kayıtdışılığın olumlu yönlerinin de olduğu belirtilmektedir. Kayıtdışı ekonomiyi olumlu bulan görüşlerin başında, kayıtdışı ekonominin ülkenin karşılaştığı ekonomik krizleri aşmasında, işsiz bireylere istihdam ve gelir olanakları sağlayarak, mal ve hizmet arzını

artırarak yardımcı olduğu yani bir çeşit sosyal güvenlik sübabı olduğu görüşü gelmektedir (Ilgın, 1999, s.45).

Kayıtdışı ekonominin, genel ekonomi üzerindeki olumlu sayılabilecek etkilerinin aşağıdaki gibi sayılabilmesi mümkündür:

1.3.1.1. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Olumlu Etkisi

Literatürde kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomi üzerindeki olumlu etkileri bir çok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Örneğin Adam ve Ginsburg'un, Belçika ekonomisi üzerindeki yapmış oldukları çalışmada, kayıtlı ekonomi ve kayıtdışı ekonomi arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Çalışmalarında genişlemeci bir mali politikanın etkisinin kayıtlı ve kayıtdışı ekonomide pozitif bir uyarıcılığa sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Schneider ve Enste, 2000, s.88). Bir çok araştırmacı kayıtdışı ekonomik faaliyetin piyasa ekonomilerine geçişte yardımcı olacağını ve geçiş ekonomilerindeki girişimci çabayı harekete geçirebileceğini öne sürmektedir (Fleming ve diğerleri, 2000, s.396).

Bu yaklaşımlar ışığında; kayıtdışı ekonominin büyüme üzerindeki etkileri birçok yönden ele alınabilir. Büyüme üzerindeki olumlu etkisi beş farklı kanaldan gerçekleşmektedir.

Bu kanallardan birincisi *rekabet etkisidir*. Yurtiçi firmaların yasal sorumluluk ve yükümlülüklerini yerine getirmediğinden kayıtdışı ekonomideki üretim maliyetleri düşmektedir. Dolayısı ile yurtiçi firmalar, uluslararası pazarlardaki firmalara göre daha düşük fiyattan mal satmaktadırlar. Ülke açısından bakıldığında bu, rekabet üstünlüğü sağlayacağından ihracatın ve dolayısı ile yurtiçi gelirlerin artışına yol açmaktadır (Kalça, 1995, s.52; Öğünç ve Yılmaz, 2000, s.5).

İkinci etki *tüketim etkisidir*. Kayıtdışı ekonomi vergiye tabi geliri azaltarak fiili vergi oranında düşüş meydana getirmektedir. Bu düşüş, kullanılabilir geliri artırdığı

için, ekonomide marjinal tüketim eğiliminin yüksek olması tüketimin artmasına yol açmaktadır (Özsoylu, 1996, s.49). Eğer ekonomide atıl kapasite varsa yatırım mallarına olan talep seviyesi de yükselir. Sonuç itibari ile ekonomideki atıl kapasitelerin üretime katılması ile de yatırımlar ve milli gelir seviyesi artar (Kıldış, 2000a, s.200).

Üçüncü etki ise *bürokrasinin azaltılması*dır. Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde hiçbir engelleme ve kısıtlama olmamaktadır. Bu engelleme ve kısıtlamaların olmaması, bürokratik işlemler ve düzenleyici harcamaların olmaması anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, kaynakların doğrudan mal ve hizmet üretimine kanalize olmasına neden olur. Kayıtlı ekonominin üretim sürecinde rastlanabilecek gecikmelerin nedeni olan bürokratik engellerin kayıtdışı faaliyetlerde devre dışı bırakıldığı görülmektedir. Kayıtdışı üretim kayıtlı ekonomiye paralel olarak faaliyet gösterdiğinden kayıtlı sektörde oluşacak olumsuz konjonktürel dalgalanmaların kayıtdışı sektör yardımı ile giderilmesi mümkün olmaktadır. Böylelikle üretim sürecinde etkinlik ve süreklilik sağlanarak büyümenin bir dinamiğini oluşturmaktadır (Mızırak, 1997, s.24). Ayrıca kayıtdışı ekonominin bir parçası olan rüşvet vb. yollarla, ekonomik büyümeyi ve yabancı yatırımların gelmesini engelleyen yasaların ortadan kalkmasına sebep olmakta ve etkinlik artırıcı bir işlev görmektedir. Bir anlamda bürokrasinin azaltılmasında, kayıtdışı ekonomi çok önemli görevler üstlenmekte ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilere sahip olmaktadır. Bu durum literatürde etkin yağ hipotezi olarak isimlendirilmektedir. (Bardhan, 1997, s.1322-1323).

Dördüncü etki olarak *oto-finansman yöntemi* olarak görülmesidir. Ekonomik büyümenin önündeki en büyük engellerden birisi tasarruf yetersizliğidir. Ekonomik birimler kayıtdışı ekonomik faaliyetleri oto-finansman yöntemi biçiminde kullanarak büyümelerini sürdürebilmektedirler. Bu süreç şu şekilde işlemektedir. Ekonomik birimlerin büyüebilmesi için yatırım yapılması, bu yatırımın yapılabilmesi içinde fon bulunması gerekmektedir. Gelirin bir kısmı tüketime bir kısmı da vergilere gittiğinde gelir elde edenlerin elinde ki yatırılabilir fonlar azalmaktadır (Aydemir, 1995a, s.94). Diğer yandan ülkedeki finansman kuruluşları da firmalara ya da ekonomik birimlere uygun koşullarda kredi veremiyorlarsa girişimcilerin yeni yatırımlara yönelmesi

mümkün olmamaktadır. Bu durumda girişimcilerin önlerinde tek bir seçenek bulunmaktadır. Bu da vergiden kaçınarak kayıtdışı faaliyetlere yönelmelerine neden olmaktadır. Yani ekonomik birimler ya da firmalar, kayıtdışı ekonomiyi oto-finansman yöntemi olarak kullanarak büyümelerini sürdürebilmektedirler. Bir ülkede ekonomik büyüme öncelikli tercih ediliyorsa ve eğer alınan vergilerle gerçekleştirilen büyüme oranı, bu vergiler mükelleflerin elinde kalması ile sağlanacak büyümeden daha düşük ise kayıtdışında faaliyette bulunmanın ekonomik büyüme üzerinde olumlu sonuçlar doğurduğu söylenebilir (Kıldış, 2000a, s.200).

Son etki olan beşinci etki ise, *istihdam avantajı*dır. Firmaların kayıtlı sektördeki birim işgücü başına düşen maliyetleri kayıtdışı sektöre oranla oldukça yüksektir. Kayıtdışında faaliyet gösteren firmalar kayıtlı sektöre oranla daha düşük ücret seviyelerinden işgücü istihdam edebildikleri sürece; istihdam artığından faydalanacaklardır. Firmalar bu artığı yeni yatırımların finansmanı için kendilerine kullanılabilir bir fon kaynağı yaratmaktadırlar. Bu yeni yatırımlarla birlikte de yeni iş olanakları ve gelir artışları sağlanmaktadır.

Sonuç olarak, kayıtdışı tutulan gelir ve kazançlar yatırım dinamiklerini oluşturduğu sürece üretim artışını beraberinde getirir. Bu süreç, herhangi bir nedenle (yaratılan bu fonların üretime dönük yatırımlar dışında kullanılması gibi) aksaklığa uğramadığı sürece kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin ekonomik büyüme ve GSMH üzerindeki etkilerinin olumlu olacağı söylenebilir.

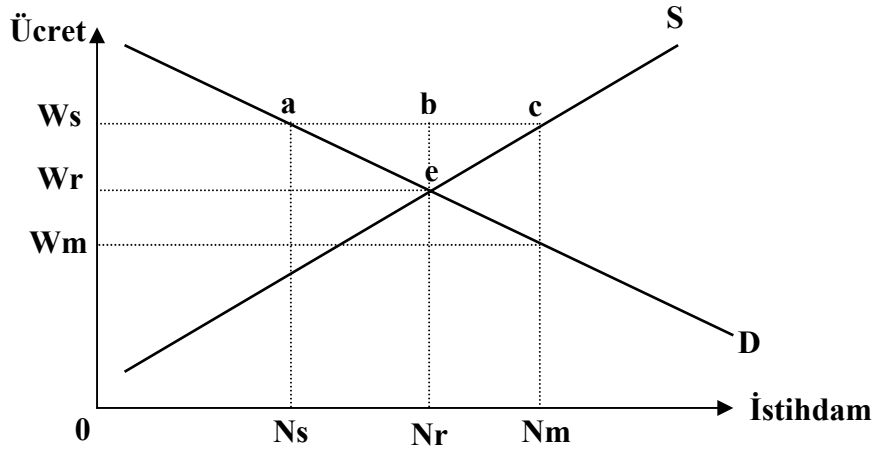
1.3.1.2. İstihdam Üzerindeki Olumlu Etkisi

Kayıtdışı ekonominin istihdam üzerindeki olumlu etkilerini açıklayabilmek için asgari ücret uygulamasından yararlanılabilir. Asgari ücretin geçerli olduğu bir ekonomide; yüksek gelir vergileri, göç ve istihdam kontrolleri, çalışma saatlerindeki kısıtlamalar nedeni ile kayıtdışı ekonomi; resmi olarak çalışma imkanı olmayan olan kişilerin istihdam edilmesini, bazılarının ikinci bir iş bularak gelirlerini artırmalarını ve resmi ekonomide sahip olması mümkün olmayan hizmetleri elde etmesine olanak

sağlar. Bu tür faaliyetler ekonomik yapıya bir dinamik kazandırırken bazı sektörlerde de rekabeti artırmaktadır (Smith, 2002, s.1659). Şekil 1.4.'te asgari ücret uygulamasının olmadığı bir ekonomide denge ücret seviyesi “e” noktasında oluşmaktadır. Bu noktada W_r ücret düzeyini ve mevcut çalışma koşullarını kabul eden tüm işgücü istihdam edilebilmektedir. Ancak devletin bazı sosyal politika amaçlarına yönelik olarak denge ücretin üzerinde bir asgari ücret belirlemesi sonucu ücret seviyesi yükselmektedir.

Yani Şekil 1.4.'te görüldüğü gibi asgari ücret uygulamasından önce emek arz ve talep eğrilerinin kesiştiği “e” noktasında denge (W_r) ücret ve (N_r) istihdam düzeylerinde sağlanmaktadır. Bu durumda asgari ücret (W_s) denge ücret düzeyinin (W_r) üstünde, talep edilmek istenen işgücü miktarı (istihdam) N_r 'den N_s 'ye azalacak, arz edilmek istenilen işgücü miktarı ise N_r 'den N_m 'ye artacaktır. İşgücü arz ve talebinde W_s asgari ücret düzeyinde meydana gelen bu etkileşim sonucu N_s-N_m kadar işsizlik söz konusu olacaktır. Bu işsizliğin “ab” (N_s-N_r) kadarı daha önce çalışırken işsiz kalanlardan “bc” kadarı (N_r-N_m) ise; asgari ücretin yüksek belirlenmesi nedeniyle piyasaya iş aramaya gelen yeni işgücünden oluşmaktadır. Asgari ücret uygulaması sonucu ortaya çıkan işsizliğin boyutu; işgücü arz ve talep fonksiyonlarının esnekliğine ve asgari ücretin denge ücret düzeyinden ne kadar yüksek belirlendiğine bağlı olacaktır. İşgücü arz ve talep fonksiyonları ne kadar fazla esnek olursa ve asgari ücret düzeyi, denge ücret düzeyinden ne kadar yüksek belirlenirse; asgari ücret uygulamasının sonucu ortaya çıkan işsizliğin boyutu da o derece büyük olacaktır.

Şekil 1.4: Asgari Ücretin Belirlenmesi Sonucu Oluşan İşsizlik

Kaynak: Zeynel Dinler, İktisada Giriş, Ekin Kitabevi Yayınları, İkinci Basım, Bursa 1996, s.243.

Ekonomik potansiyelin mevcut çalışma koşullarını ve cari ücreti kabul etmesine rağmen kişilerin çalışmasına olanak tanımaması sonucunda işsizlik olgusu ortaya çıkmaktadır. Kayıtdışı ekonominin nedenleri açıklanırken, kayıtdışı istihdamın en önemli nedenlerinden birinin işsizlik olduğu belirtilmişti (Kaya, 2003, s.50). Kayıtdışı istihdam hem işveren hem de işçiye, ekonomik avantajlar sağladığı için her zaman varola gelmiştir. İşveren sosyal güvenlik katkıları veya vergi ödemediğinden işgücü maliyetlerini nispeten düşürmektedir. Artan rekabet karşısında birçok işletme, özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmeler işgücü maliyetlerini düşürmek amacı ile sık sık kayıtdışı istihdam uygulamalarına başvurmaktadır (Murat, 2002, s.47). İşgücü açısından bakılacak olursa; ekonomideki var olan asgari ücretten ve bunun üzerindeki herhangi bir ücret seviyesinden iş bulamayan işgücü için kayıtdışı sektörde çalışma, önemli bir iş sahasıdır (Lemos, 2004, s.1).

Sonuç olarak kayıtdışı istihdam hem işverenler hem de emek sahipleri tarafından işsizliğin yoğun olduğu ekonomilerde tercih edilir bir olgu haline gelmektedir. Böylece işverenler daha düşük işçilik maliyetleri ile işgücü çalıştırırken mevcut yapı içerisinde işçilerde arzuladıkları düzey ve koşullarında olmasa dahi çalışarak gelir elde etme imkanına sahip olmaktadır. (Aydemir, 1995a, s.97).

1.3.1.3. Kayıtlı Ekonomi Üzerindeki Olumlu Etkisi

Kayıtdışı ekonominin bir diğer olumlu etkisi ise; kayıtdışı olarak elde edilen gelirin kayıtlı ekonomi içinde yer almasıdır. Önemli olan gelirin elde edilmiş olmasıdır. Elde edilen bu gelir ile yapılan harcamalar sonucunda genel olarak ekonomide, bir canlanma meydana gelecektir. Kayıtdışı olarak elde edilen bu gelirin kayıtlı ekonomide kullanılmış olması ile gelir kayıt altına girmiş olmaktadır (Aydemir, 1995a, s.98). Örnek olarak; kayıtdışı ekonomik işlem sonucu elde edilen fonlar, menkul kıymet borsası ve banka kanalı ile kayıtlı ekonomiye kaynak sağlamaktadır. Aynı zamanda ödemiş oldukları dolaylı vergiler ve almış oldukları KİT ürünlerine (enerji, demir-çelik vb.) ödemiş oldukları yüksek bedeller sonucu kamu ekonomisine katkı sağlamaktadırlar (Kalça ve Toksoy, 1995, s.145). Vergileme göz önüne alındığında, kayıtdışı ekonomi resmi ekonomi üzerinde bir uyuşturucu etkisi yaratmaktadır. Buradaki uyuşturucu etkisi denilen kavram, ülkedeki kamu sektöründe zenginlik dağılımında görülen asimetrik bilgidir. Asimetrik bilgi olmaması için herkesten eşit oranda vergi alınmalıdır (Palda, 1998, s.1121).

Bazı açılardan uyuşturucu vb. gibi yasadışı faaliyet alanları da genel ekonomiye faydalı olabilmektedir. Suç ekonomilerinde elde edilen gelir kayıtlı ekonomiyi zenginleştirmektedir. Uyuşturucu faaliyetlerinden kaynaklanan talep, gelir ve istihdamdan (çarpan mekanizması aracılığı ile kazanç) sağlayabilmektedir. Bu sektörlerdeki satın alma gücü dolaylı olarak yasal sektörlerde istihdam fırsatı yaratmıştır. Tüketimi artırdığı gibi, kimyasal maddeler, tarımsal ekipman gibi sermaye mallarının da kullanımı artmıştır (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.19-20).

Devletin; bastığı para (emisyon) ve almış olduğu iç ve dış borçlar, kayıtlı ekonomiden kayıtdışı ekonomiye transfer edilerek burada çoğaltan etkisi yaratarak tasarrufların yatırıma kayma hızını ve oranını artırmaktadır (Kalça, 1995, s.52).

1.3.1.4. Sosyal Yapı üzerindeki Olumlu Etkileri

Kayıtdışı ekonominin sosyal anlamda iki olumlu yönü vardır. Bunlardan ilki, geçim kaynağı olmayan insanların geçinebilecek düzeyde gelir elde etme imkanı sağlamasıdır. İkincisi ise; yaşam standardını yükseltmek isteyen insanlara istedikleri şekilde yaşama imkanı sağlayacak geliri elde etme olanağı sağlamasıdır. Eğer insanlar istedikleri geliri elde edemezlerse ve ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma düşerlerse bu toplumda infiallere sebep olacak ve sosyal patlamaların yaşanmasına sebep olacaktır (Aydemir, 1995a, s.99).

1.3.2. Kayıtdışı Ekonominin Olumsuz Sonuçları

Kayıtdışı ekonominin tanımında olduğu gibi etkileri konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Kayıtdışı ekonominin olumlu görüşlerini savunanların aksine kayıtdışı ekonominin olumsuz olarak nitelendirildiği görüşler de vardır.

Kayıtdışı sektörde faaliyette bulunanlar; üretim sırasında kamunun göz önünde tuttuğu kısıtlamalar ve düzenlemelere uymadıklarından, istihdam ettikleri işgücü için sigorta, emeklilik vb. ödemeleri de yapmadıkları için kayıtlı sektöre göre daha ucuz üretim yapabileceklerdir. Bu durumda kayıtlı sektörde faaliyette bulunanlar cezalandırılmış olur.

1.3.2.1. Ekonomik Göstergeler Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Kayıtdışı ekonominin ekonomik göstergeler üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu kayıtdışı ekonominin tanımına bakıldığında görülmektedir. Tanım gereği GSMH rakamlarının gerçeği yansıtmadığı birinci bölümde açıklanmıştı. Bilinmektedir ki GSMH ve milli gelir rakamları, ekonominin durumunu göstermede en etkili göstergelerdir. Kayıtdışı ekonomi, ekonomik göstergeleri çarpıtıp ekonomik durumun yanlış değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Ekonomik göstergelerin düşük tahmin edilmesi sonucu refah seviyesinin de gerçek seviyesinin altında tahmin edilmesine yol

açmaktadır. Bunun sonucu olarak insanlar yanlış bilgilendirilmiş olmakta ve politika belirleyicilerinin alacakları önlemler hatalı olacaktır (Özsoylu, 1996, s.45).

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler genel olarak kaçak çalışma ile gerçekleşmektedir. Bu nedenledir ki işgücü rakamlarını ve istihdam politikalarını olumsuz etkilemektedir. İşgücü rakamlarının yanlış olması hedeflenen vergi gelirlerinde de kayba yol açmaktadır (Eilat ve Zinnes, 2002, s.1237).

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler produktivite rakamlarını da etkileyip hatalı sonuçlar ortaya çıkmasına sebep olur. Örneğin resmi işinin yanı sıra gayri resmi olarak ikinci bir işte çalışan kişilerde yorgunluk vb. gibi fiziksel nedenlerden dolayı resmi sektörde verimlilik düşecektir. Ayrıca her fırsatta resmi sektörde işten kaytarmalar ve mesai saatlerine uymama nedeni ile üretim ve verimlilik olumsuz olarak etkilenecektir (Özsoylu, 1996, s.47).

Kayıtdışı ekonomiye dahil olan birimler, yüksek oranlı ve devamlı olarak artan bir enflasyon vergisine muhatap olduğunda satın alma gücünü korumak amacı ile efektif yabancı paraya (Euro veya Dolar) yönelmekte ve efektif yabancı para talebi artmaktadır. Böylece serbest piyasa–resmi piyasa döviz fiyatları rekabeti başlar ve kur makası sorunu büyür. Yerli paradan kaçış yabancı paraya yönelik devletin ekonomik faaliyetlerine olan güvenin azalmasına yol açmaktadır (Altuğ, 1999b, s.482).

1.3.2.2. Gelirler Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Kayıtdışı ekonomi doğası gereği sosyal güvenlik kurumlarına ve devlete vergi gibi ödenekleri ödememektedir. Bundan dolayıdır ki devlet toplaması gereken vergi gelirlerini toplayamamaktadır.

Bütçe gelirleri içinde önemli bir paya sahip olan vergi kaleminin, yeterli düzeye ulaştırılamaması, başta kamu harcamalarının kısıtlanması olmak üzere sosyal devlet anlayışının bozulmasına, borçlanma gereğinin artmasına, ekonomik yapının olumsuz

yönde etkilenmesine sebep olmaktadır. Vergi kaçakçılığı yapan mükelleflerin, vergisini düzenli olarak ödeyenlere göre haksız kazanç sağlamasına neden olmaktadır (Mızırak, 1997, s.23). Vergi tahsilatındaki azalış bütçe açıklarının giderek artmasına sebep olmaktadır. Bu da hem doğrudan vergilerde hem de dolaylı vergilerde daha büyük bir artışa neden olmaktadır. Sonuçta artan vergileme nedeniyle sürekli büyüyen bir kayıtdışı ekonomi ikilemi oluşmaktadır (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.20).

Kayıtdışı ekonomi ayrıca sosyal güvenlik kurumlarının finansal gelişimini de etkilemektedir. Kayıtdışı ekonomide faaliyet gösteren firmalar, sosyal güvenlik primi ödemedikleri için devletin vergi gelirlerini azaltarak düşük gelirli gruplara sağlanan sosyal transferleri azaltmaktadır. Azalan sosyal transferler ise düşük gelirli grupların yaşam standartlarını daha da zorlaştırarak, sosyal ve siyasal huzursuzluklara neden olmaktadır (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.20).

1.3.2.3. Rekabet Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Kayıtdışı ekonominin ekonomik anlamda neden olduğu diğer bir sorunda rekabet ile ilgilidir. Kayıtdışı ekonomi kapsamında faaliyet gösteren birimler diğerlerine nazaran daha az veya hiç vergi vermedikleri için rekabet üstünlüğüne sahip olmakta ve işlerini genişletme imkanı bulmaktadırlar. Bu durum rekabet eşitsizliğini doğurmakta ve kayıtdışı ekonominin büyümesine sebep olmaktadır (Kıldış, 2000a, s.201). Vergilenmemiş kayıtdışı faaliyetler, vergilenmiş yasal faaliyetlerle rekabet içindedir. Kaynakları kullanmada, kayıtdışı faaliyetler daha az verimli olmalarına rağmen daha başarılıdırlar (Palda, 1998, s.1119).

Rekabet şartlarının yoğun olduğu bir sektörde; örneğin, gıda veya tekstil sektöründe kayıtdışı faaliyetlerin olması ve önlenememesi sisteme olan güveni sarsmaktadır. Sisteme olan güven kaybı pazar ekonomisinin temelini oluşturan sosyal ahlakı olumsuz etkiler. Sonuç olarak, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin aşırı talep görmesi ve piyasa ekonomisinin temel şartı olan rekabet sisteminin olumsuz etkilenmesi söz konusudur (Özsoylu, 1996, s.51).

Kayıtdışı ekonomi ile rekabet edemeyen kayıtlı ekonomiye dahil bireyler üzerinde bir ahlaki yozlaşma olmaktadır (Altuğ, 1999b, s.480). Kayıtdışı ekonomi devlete karşı bir başkaldırı yaratmakta ve ahlaki değerleri yıpratmaktadır (Kızılot, 2001, s.18).

İKİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİNİN ÖLÇÜLMESİ VE BOYUTLARI

Bu bölümde kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü ölçmeye yönelik geliştirilmiş olan ölçüm metotlarının neler olduğu incelenerek dünyada ve Türkiye’de kayıtdışı ekonominin boyutları araştırılmıştır.

2.1. KAYITDIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ

İktisatçılar kayıtdışı ekonomiyi tanımlamayı ve ölçmeyi zor bulmaktadırlar. Çünkü, her ülke için kullanılan metot ve tanımlara bağlı olarak çok farklı kayıtdışı ekonomi tahminleri yapılmaktadır (Carillo ve Pugno, 2002, s.4). Kayıtdışı ekonominin boyutunu politikacılar da önemsemektedir. Kayıtdışı ekonomiyi ölçmek için kullanılan ölçütler, ekonomik değişkenlerin davranışlarıyla oluşturulmaktadır. Bu da politikacıların ekonomik değişkenler üzerindeki etkisinin ne kadar olduğuna bir cevap olmaktadır (Bajada, 1997, s.1). Kayıtdışı ekonominin tahmini büyüklüğünün, bu kayıtdışı faaliyetlerin reaksiyonu olarak doğrudan doğruya ölçülememesi çok doğaldır (Frey ve Weck, 1983, s.24). Doğru bir GSMH hesaplaması için, ülke içerisinde yaratılan tüm gelirlerin ve kullanılan her türlü girdinin miktarını bilmek ve bu miktarları doğru olarak değerlendirmek gerekmektedir. Eğer dış dünya ile mal ve hizmet ticaretinde, sermaye transferlerinde, para hareketlerinde kayıtdışı işlemler oluyorsa, yasadışı faaliyetler yaygın ise, mal ve hizmet piyasasında belge ve kayıt düzenine uyulmuyorsa GSMH hesaplarının güvenilirliği şüphelidir. Böylece yapılan GSMH hesaplamaları sağlıklı olmamakta ve ekonominin büyüklüğü konusunda yapılan tahminler güvenilir değildir (Aydemir, 1995a, s.24).

Kayıtdışı ekonominin ölçülmesindeki en önemli zorluk, kesin olarak bilinen fakat sürekli olarak gizlenen bir olguyu bulmaya çalışmaktan kaynaklanmaktadır. Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bulunanların cezalandırılma olasılıkları bulunması, bu tip faaliyetlerin gizli olmasının ana nedenidir. Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin boyutlarının ölçülmek istendiğinde ise bu gizliliği takip edip bir tahminde bulunmak gerekmektedir (Özsoylu, 1996, s.25).

Tam olarak ölçülemeyen belli seviyede ekonomik faaliyet bulunmaktadır. Bunun sebepleri ise bu faaliyetleri açıklama zayıflığı ve amaçlı bir şekilde gizli tutulan faaliyetler olmasıdır. Bu sebeplerden dolayı kayıtdışı faaliyetler ve kayıtdışı istihdam, planlı ekonominin görünümünü bozmaktadır. Gelir ve istihdam üzerinde kesin rakamlar olmadıkça ekonomik göstergeler, ekonominin sağlıklı veya sağlıklı olmadığını açıklama ile ilgili olarak hatalı ölçümler vermektedir (Shelak, 1997, s. 116).

Kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranla büyüklüğünü tespit etmek için bazı yöntemler geliştirilmiştir. Bir çok varsayıma dayalı olarak yapılan bu çalışmaların bir ölçümden ziyade tahmin çalışması olduğunu, farklı yöntemlerle, hatta aynı yöntemle yapılırsa bile farklı varsayımlarla çok farklı sonuçlara ulaşabileceğini belirtmek gerekmektedir. Her yöntem, kayıtdışılığı farklı boyutta ele almaktadır. Bu açıdan tahmin çalışmaları yapılırken; kapsamın iyi belirtilmesi, varsayımların olabildiğince gerçekçi yapılması, bulunan sonuçların diğer bulgularla tutarlılığının sınanması ve olası hataların belirtilmesi gerekmektedir (İlgin, 2002, s.146).

Kayıtdışı ekonomiyi tahmin etmek amacı ile kullanılan çok sayıda yöntem bulunmaktadır. Bu tahmin yöntemleri ülkeden ülkeye ve kullanılan tahmin yöntemine göre farklılık arz eder. Bhattacharyya (1999), ekonomik ve ekonometrik analizler ile yapılan kayıtdışı ekonomi tahminlerinin üç kategoriye ayrılabilceğini söylemektedir. Bunlar; ekonomik teoriden türetilen tahminler, ekonomi politikalarının formüle edilmesi ve ekonometrik modellemedir. Literatür incelendiğinde kayıtdışı ekonominin ölçümüne yönelik genel olarak üç yöntemden bahsedilmektedir. Bunlar; doğrudan yöntemler, dolaylı yöntemler ve model yaklaşımıdır. Çalışmada açıklamalar bu üçlü ayrıma göre yapılacaktır.

2.1.1. Doğrudan Yöntemler

Doğrudan yöntemlerde; direkt olarak kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü ortaya çıkarmak amacı ile yapılan çalışmalardan elde edilen verilerden hareketle kayıtdışı ekonominin boyutu tespit edilmeye çalışılmaktadır (Enste ve Schneider, 1998, s.3). Bu

yöntemlerde genellikle makro büyüklüklerden hareket etmek yerine, mikro olarak elde edilen verilerin birleştirilmesi ile toplam kayıtdışı ekonominin büyüklüğüne ulaşılmaktadır (Schneider ve Enste, 2000, s.91). Doğrudan yöntemlerin avantajı, kayıtdışı ekonominin yapısal özelliklerini ortaya çıkarmaya ve kayıtdışı ekonomi hakkında ayrıntılı bilgiler vermeye olanak tanınmasıdır. Bu açıdan, doğrudan yöntemlerin sonucuna bakarak kayıtdışı ekonomi ile mücadele etmede politikalar üretmek mümkündür (İlgin, 1999, s.69).

Yöntemin temel özelliği anket çalışması ile kayıtdışı ekonominin tahmin edilmesidir. Yapılan anketlerde, anket yapılan kişiye belli bir zaman diliminde kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bulunup bulunmadığı sorulmaktadır. Anket yönteminde önemli olan doğru soruyu yöneltebilmek ve anket yapılan kişinin adının açıklanmayacağına garantisini vermektir (Özsoylu, 1996, s.26).

Seçilen bir alanda ve sınırlı bir örnekten hareketle yapılan bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar birleştirilerek kayıtdışı ekonominin büyüklüğü ölçülmeye çalışılmaktadır. Vergi incelemeleri, hane halkı üretim, tüketim, gelir ve işgücü anketleri kayıtdışı ekonomiyi tespitinde yardımcı olmaktadır (İlgin, 2002, s.147). Üretici gruplara anket uygulanabileceği gibi tüketicilere de kayıtdışı ekonomi ile ilgili olarak tüketici harcama anketleri uygulamak mümkündür. Kayıtdışı üreticilerin, faaliyetlerini kamudan saklaması, yakalanma kaygısı ile anket sorularına; yanlış ve eksik bilgi verme eğiliminde olabilecekleri fakat tüketicilerin ise daha doğru bilgiler vermesi düşünülmektedir. Bunların yanı sıra kayıtdışı ekonomiye katılmayan ancak araştırmacılar ve muhasebeciler gibi kayıtdışı ekonomiyi yakından gözlemleyen kişiler arasında da anket uygulamak mümkündür (İlgin, 1999, s.70).

Bireylere doğrudan kayıtdışı ekonomiye katılımlarının sorulduğu bu yöntemde, geleneksel anket yöntemine (örnek seçimi, soru seçimi vb.) eleştiriler getirilmektedir. Kayıtdışı ekonomide aktif olan bireylerin cevap vermeyecekleri ve cevap verseler dahi bu cevapların gerçeği yansıtmayacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, doğrudan yöntemler ile kayıtdışı ekonomi ile ilgili ayrıntılı bilgiler elde edilebilir. Uyuşturucu kullanımı ve vergi kaçırma gibi yasal olmayan konular üzerinde yapılacak anket

çalışmaları için geliştirilmiş Randım Yanıt Tekniği, araştırmacılara deneklerden yanıt almaya (dolayısı ile yanıt hatasını azaltmaya) ve alınan yanıtların doğru olmasını sağlamaya (dolayısı ile doğruluk hatasını azaltmaya) yönelik yöntemler sunması ile kayıtdışı ekonomiyi tahminde kullanışlı bir anket yöntemi sunmaktadır. Ancak anket yönteminin zorluğu ile maliyeti bulunması ve sadece belli yıla ilişkin sonuçlar verse dahi sıkça kullanılmaktadır. Anket yöntemleri ile tahminlerde kayıtdışı ekonominin boyutlarının çok düşük çıktığı kabul edilmektedir (Savaşan, 2004, s.4).

Doğrudan yaklaşım da anket çalışmasının yanı sıra; vergi gelirlerinin denetim elemanlarınca denetlenmesi ile de tahmin edilmesi mümkündür. Denetimlerde, vergi dairelerine beyan edilen gelir ile denetleme elemanlarınca bulunan gelir arasındaki fark da kayıtdışı ekonomiyi vermektedir (Schneider ve Enste, 2000, s.92). Bu yaklaşıma da yapılan en büyük eleştiri; denetimlerin yıllık olması ve denetleme elemanlarının sayısının az olması sebebiyle her işyerinin denetlenmesine imkan olmadığıdır.

Gerek anket yöntemi gerekse vergi denetimi yöntemi tüm kayıtdışı faaliyetleri kapsamamaktadır. Ayrıca her iki yöntemde kayıtdışı ekonominin uzun dönemde ki gelişimi ve büyümesine yönelik bir tahminde bulunamaz (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.21).

2.1.2. Dolaylı Yöntemler

Dolaylı yöntemlerde ise, makro ekonomik göstergelerin analizine dayanarak tahminde bulunulur. Makro yaklaşım veya gösterge yaklaşımı olarak da isimlendirilen bu yaklaşımda kayıtdışı ekonominin tahmininin yapılabilmesi için gerekli olan makroekonomik değişkenlerin zamana bağlı olarak değişimi söz konusudur (Öğünç ve Yılmaz, 2000, s.7-8).

Dolaylı yöntemlerde göz önünde tutulan başlıca göstergeler; genellikle makro düzeydeki parasal, demografik ve kayıtdışı ekonomiye yol açan vergi vb. gibi göstergeler ile milli muhasebe hesapları olmaktadır. Bu yöntemlerin avantajı, kayıtdışı ekonominin makro ölçüde büyüklüğünü ve zaman içindeki gelişimini ortaya çıkarmaya

imkan vermesidir (Enste ve Schneider, 1998, s.5-6). Ancak belli büyüklükte bir kayıtdışı ekonominin var olduğunun bilinmesi pratikte çok faydalı olmamakla birlikte; niteliğinin ne olduğu, hangi sektörlerde, hangi gelir ve istihdam gruplarında, hangi sebepler ile yoğunlaştığı konusunda bir fikir vermemekte, dolayısı ile kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınması konusunda spesifik önlemler ortaya koymak mümkün olmamaktadır (Ilgın, 1999, s.52).

Bu çerçevede dolaylı yöntemleri, kullanılan veriler de göz önünde bulundurularak beş farklı yaklaşıma ayırabilmek mümkündür. Bunlar; GSMH Yaklaşımı, İstihdam Yaklaşımı, Parasalcı Yaklaşım, Fiziksel Girdi (Elektrik Tüketimi) Yaklaşımı, MIMIC Model Yaklaşımıdır (Schneider ve Enste, 2000, s.92).

2.1.2.1. GSMH Yaklaşımı

GSMH'nın hesaplanmasında üretim, gelir ve harcamalar yöntemleri kullanılmaktadır. Hangi yöntemle hesaplanırsa hesaplansın GSMH rakamlarının aynı çıkması gerekmektedir. Ancak kayıtdışı ekonominin varlığı, farklı yöntemlerle ulaşılan sonuçların sistematik olarak farklılaşmasına yol açmaktadır (Temel ve diğerleri, 1994b, s.12). Literatür incelendiğinde farklı ülkelerden değişik araştırmacılar bu yöntemi kullanarak kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin bir tahminini yapmışlardır. GSMH yaklaşımını kullanarak ölçüm yapan araştırmacılar; Avusturya'da A. Franz (1983), İngiltere'de Kerrick MacAfee (1980), Michael O'Higgins (1989), James D. Smith (1985), Almanya'da Daniela Del Boca (1998), Hans-Georg Petersen (1982), Amerika'da ise T. Park (1979)'tır. Son olarak Tiho Yoo ve Jin K. Hyun tarafından 1998 yılında yapılan GSMH yaklaşımına göre yapılan çalışmada; Kore'de 1996 yılı verileri ile %20.3, Tayvan'da 1995 yılı verileri ile %16.5, İtalya'da 1995 yılı verileri ile %19.2, İspanya'da 1990 yılı verileri ile %50.5, Rusya'da 1995 yılı verileri ile %74.9 ve Macaristan'da 1994 verileri ile %56.9 oranında kayıtdışı ekonomik faaliyet olduğu tespit edilmiştir (Schneider ve Enste, 2000, s92-93).

Bu yaklaşımda; GSMH hesaplamasında kullanılabilecek ve kayıtdışı ekonomi için gösterge olabilecek bütün veriler kullanılmaktadır. Üretime, gelire ve harcamaya ait

veriler beraber kullanılabilir. GSMH hesaplamasında; üretim, gelir ve harcama yöntemlerinden sadece biri kullanılabilir gibi birden fazla yöntemde kullanılabilir. Kayıtdışı ekonominin var olması nedeni ile farklı yöntemlerle ulaşılan GSMH büyüklüklerinin farklı olması kaçınılmazdır (Aydemir, 1995a, s.26-27).

Bu yaklaşımın sakıncası, GSMH rakamları hangi yöntemle hesaplanırsa hesaplanırsa kullanılan ara değerler kesin rakamlar değildir. Aynı zamanda resmi istatistiklerde harcama ve üretim yolu ile hesaplanan GSMH rakamlarının genellikle birbirine eşit olması, rakamlarla oynandığı düşüncesi uyandırmaktadır. Aynı şekilde yasal olmayan bir şekilde elde edilen gelir harcanmıyor ise (örneğin; yasadışı elde edilen paranın yurtdışına transferi söz konusuysa veya döviz, altın vb. gibi elde tutuluyor ise) tahminler oldukça düşük çıkacaktır (Özsoylu, 1996, s.28-29). Buna karşılık; kayıtdışı ekonominin büyüdüğü, organize olmayan işçi kesiminin göreceli payının arttığı, küçük üreticiliğin benimsenmiş olduğu ve kentleşmenin hızlı olduğu gelişmekte olan ülkelerde harcamalar yolu ile tespit edilen GSMH rakamları diğer yöntemlere nazaran daha yüksek çıkacaktır (Temel ve diğerleri, 1994a, s.3).

2.1.2.2. İstihdam Yaklaşımı

İstihdam yaklaşımı ile nüfusun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içerisindeki gelişimine bakılarak kayıtdışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Yani resmi sektöre katılım ile gerçek oran arasındaki fark ölçülmeye çalışılmaktadır. İtalyan ekonomistlerce çok kullanılan bir yaklaşım olduğu için İtalyan Yaklaşımı da denilmektedir (Savaşan, 2004, s.5). Bu yaklaşıma göre yapılan ilk çalışmalar, İtalya'da Bruno Contini (1981 ve 1982) ve Daniela Del Boca (1981) ile İngiltere'de David M. O'Neill (1983) tarafından yapılmıştır (Schneider ve Enste, 2000, s.93). Sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfus içindeki payında zaman içerisinde benzer yönde bir gelişme olması gerekmektedir. Eğer; sivil işgücünün toplam nüfusa oranı belirli bir derecede kalıyorsa, istihdamın toplam nüfusa oranının azalmasını toplam istihdam içinde kayıtdışı ekonominin ve dolayısı ile kayıtdışı istihdamın arttığına bir göstergesi olarak kabul etmek gerekmektedir (Temel ve diğerleri, 1994a, s.3).

Çalışanlar resmi sektörden çıkıp kayıtdışı sektörde faaliyet gösteriyorsa veya toplam işgücü oranında bir artış olduğu halde istihdam oranında artış olmuyorsa, resmi istatistik rakamlarında bir azalma meydana gelecektir (Özsoylu, 1996, s.29). Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, bahsi geçen olayların gerçekleşmesi *ceteris paribus* varsayımı altında olmaktadır (Schneider ve Enste, 2000, s.93). Bu yaklaşımda genellikle belirli bir yıl ya da belirli bir dönem baz (referans) olarak kabul edilip, kayıtdışı ekonomi yok veya minimum seviyede olduğu varsayılarak, geçen zaman içerisinde kayıtdışı sektörde çalışanların sayısındaki artış tahmin edilmektedir (Özsoylu, 1996, s.29).

Resmi istatistiklere göre çalışan kişi sayısı ile, sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı olarak çalışan kişi sayısı arasındaki fark, yani sendikalaşma oranı da kayıtdışı istihdamın bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Bu yaklaşımın üstün tarafı hesaplama yöntemlerinin karmaşık olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu yaklaşımın çok önemli iki dezavantajı vardır. Karşılaştırma yapılan yıllar arasında sosyal yapıda önemli değişimler olmuştur. Özellikle bayanların toplam istihdam rakamlarına katılımı, yıllar itibari ile oranları yükseltmektedir. Diğer bir olumsuzluk ise, istihdam edilen kesimin ikinci bir işte çalışıyor olmasından kaynaklanmaktadır. İstihdam yaklaşımı ikinci bir işte çalışanları hesaplamamaktadır (Özsoylu, 1996, s.29). Ayrıca, kayıtdışı sektörde kaç kişinin ne kadar süre çalıştığı ve verimliliklerinin ne olduğunun bilinmesindeki zorluklar ve bunlar hakkında keyfi sayılabilecek varsayımlar, bu yaklaşımın kayıtdışı ekonomiyi tahmin etmedeki başarısını etkilemektedir (Savaşan, 2004, s.5).

2.1.2.3. Parasalcı Yaklaşımı

Bu yaklaşımda, parasal büyüklüklerdeki gelişmeler ile kayıtdışı ekonomi arasında ilişki kurulmakta ve sadece parasal-kayıtdışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmektedir. Piyasa içi olan fakat, takas gibi nakit para kullanılmadan gerçekleştirilen

faaliyetler ile parasal olmayan ev ekonomisi gibi piyasa dışı faaliyetlerin boyutu, bu yaklaşıma göre yapılan tahminlerde kapsam dışı kalmaktadır (İlgın, 1999, s.52-53).

Parasal yaklaşımda; kayıtdışı işlemlerin gizlenmeye ve denetimden kaçınılmaya elverişli olması sebebiyle genellikle nakit para aracılığı ile yapıldığı ve kayıtdışı ekonomideki hareketlerin parasal büyüklükleri etkilediği varsayılmaktadır. Bunun etkilerinin analiz edilmesi ile kayıtdışı ekonominin boyutu hakkında tahminler elde edilmektedir (İlgın, 2002, s.147).

Parasalıcı yaklaşımda dört farklı tahmin yöntemi vardır. Bunlar; Basit Nakit Para Oranı Yöntemi, Değiştirilmiş Nakit Para Oranı Yöntemi, Ekonometrik Yöntem ve İşlem Hacmi Yöntemidir.

2.1.2.3.1. Basit Nakit Para Oranı Yöntemi

Kayıtdışı ekonominin boyutlarını ölçmeye yönelik ilk parasal istatistiki yaklaşım, nakit paranın vadesiz mevduat hesaplarına oranındaki hareketlerin analizine dayanır (Spiro, 1994, s.19). Phillip Cagan (1958), para talebi yaklaşımını başlatan kişidir (Faal, 2003, s.8). Cagan, Amerika’da para talebini ve vergi baskısını 1919-1955 yılları arasında ilişkilendirmiştir (Schneider ve Enste, 2000, s.94). Bu teknikte kullanılan temel varsayımlardan birisi nakit para oranının (nakit para/vadesiz mevduat) zaman içerisinde değişmediği, sabit kaldığıdır. Bu varsayımın doğal bir sonucu olarak elde tutulan nakit para miktarında, vadesiz mevduat hesaplarına göre meydana gelecek oransal bir artış, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde göreceli bir yükselme olarak yorumlanmaktadır (Özgüler, 1997, s.614).

Pierre M. Gutmann (1977) da benzer bir yaklaşım benimsemiştir. Fakat Gutmann’ın yaklaşımı, Cagan’ın yapmış olduğu gibi istatistiksel değildir (Schneider ve Enste, 2000, s.94). Gutmann’ın metodu, vadesiz mevduatın para stokuna oranının, ödeme alışkanlıkları değişmedikçe sabit kalacağı varsayımına dayanmaktadır. Gutmann’a göre, ekonomi genişledikçe normal şartlar altında işlemlerin artarak, daha

büyük bir kısmı nakitten çok çekle gerçekleşecektir. Dolayısı ile para stokunun vadeli mevduata oranı da düşme eğilimi gösterecektir (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.22).Gutmann'a göre kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde kullanılan temel mübadele aracı nakit paradır. Kayıtdışı ekonomiye katılan kişiler, çek, senet, kredi kartı, banka kartı gibi bankacılık sistemi içinde kayıt altına alınan ödeme araçlarını kullanmaktan kaçınmaktadırlar.

Gutmann, Amerika'da II. Dünya Savaşını takip eden yıllarda kayıtdışı ekonominin olmadığını farz ederek (gelir vergisi oranı o dönemlerde daha düşük seviyedeydi), 1970'li yıllardan sonra nakit para oranının hızla yükseldiğini belirtmiştir (Altuğ, 1999, s.71). Gutmann, kayıtdışı ekonomideki paranın hızının, resmi ekonomideki M_1 ile aynı olduğu hipotezini kullanarak kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü hesaplamıştır.

Basit nakit para oranı yöntemine aynı zamanda emisyon yaklaşımı da denilmektedir. Bu yaklaşıma göre kayıtdışı ekonominin ölçümü için bazı varsayımlar gereklidir. Bu varsayımlar aşağıda kısaca verilmektedir (Temel ve diğerleri, 1994, s.5-6; Özsoylu, 1996, s.38-39):

(i) Nominal Milli Gelir (Y) ve piyasadaki para miktarı (M) arasındaki oranı veren paranın dolaşım hızı (v), gerek kayıtdışı ekonomide gerekse kayıtlı ekonomide birbirine eşit olarak kabul edilmektedir.

$$vr = vg = v$$

Bu eşitlikte (vr) kayıtlı ekonomide paranın dolaşım hızını, (vg) ise kayıtdışı ekonomide paranın dolaşım hızını göstermektedir.

(ii) Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde ödeme aracı peşin paradır (C). Dolaşımda kullanılan kayıtlı para (Cr) ve kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde kullanılan para (Cg)

toplamı, dolaşımdaki kullanılan para miktarını vermektedir. Diğer bir deyişle, kayıtdışı ekonomide bütün ödemeler nakit para ile yapılmaktadır.

$$C = Cr + Cg$$

(iii) Dolaşımdaki banknot miktarının (C) mevduat miktarına (D) oranı kayıtdışı ekonomik faaliyetler olmadığı sürece sabittir.

$$C / D = k$$

(k) oranının artması kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin artmış olduğunun göstergesidir.

(iv) Karşılaştırma yapmak için kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin olmadığı veya ihmal edilecek kadar düşük olduğu bir yıl referans yıl olarak varsayılır. Genel olarak referans yılı k'nın en küçük olduğu yıl alınmaktadır.

Yukarıdaki dört varsayımdan hareketle Gutmann, kayıtdışı ekonominin boyutunu şu şekilde hesaplamaktadır (Temel ve diğerleri, 1994, s.5-6; Özsoylu, 1996, s.38-39):

Dolaşımdaki nakit para miktarı (C), gerek resmi ekonomik faaliyetler (Cr) gerekse kayıtdışı ekonomik faaliyetler (Cg) için kullanılmıştır. Bu nedenden dolayı dolaşımdaki para miktarı bu iki sektörde kullanılan para miktarına eşittir.

$$C = Cr + Cg \quad (1)$$

Referans dönemi için $Cg = 0$ olduğundan varsayım gereği k zaman içinde sabittir.

$$C / D = Cr / D = k \quad (2)$$

Bu eşitlikteki D mevduat miktarını ifade eder.

$$Cr = (C / D) * D = kD \quad (3)$$

(1) nolu eşitlikten de;

$$Cg = C - Cr = C - kD \quad (4)$$

miktar hesaplanabilir. Cg miktarı kayıtdışı faaliyette kullanılan para miktarını belirler.

Kayıtdışı ekonominin ülke içerisindeki boyutlarını hesaplamak için yukarıdaki varsayımlar göz önünde bulundurulur. Kayıtdışı ekonomide ödemeler sadece peşin para ile yapılmış ve paranın dolaşım hızı her iki kesimde de aynı kabul edilmiştir.

$$v = vr = vg$$

$$vr = Yr / (1 + k) * D \quad (5)$$

Yukarıdaki bu eşitlikten hareketle kayıtdışı ekonomiyi şöyle hesaplamak mümkündür:

$$\begin{aligned} \text{Kayıtdışı Ekonomi} &= vr * Cg \\ &= vr * (C - kD) \end{aligned} \quad (6)$$

Gutmann'ın kullanmış olduğu bu yöntemle karşı bazı eleştiriler bulunmaktadır. Referans yılı seçimindeki keyfilik ve bu yılda kayıtdışı ekonominin sıfır ya da sıfıra yakın olduğu varsayımı ile birlikte kayıtdışı sektör ile kayıtlı sektörde paranın dolaşım hızının aynı olduğu varsayımı eleştiri konusu yapılan noktalardır. Ayrıca, dolaşımdaki nakit para/vadesiz mevduat oranındaki artışın kaynağı nakit para miktarındaki artış olabileceği gibi vadesiz mevduattaki bir azalmada olabilir. Bu yöntemde referans yılı seçimindeki keyfilik nedeniyle kayıtdışı ekonomi bazı yıllarda negatif değerler almaktadır ve bu ekonomik bir dayanaktan yoksundur (Savaşan, 2004, s.5). Ayrıca; daha çok nakit para gerektiren perakende satışlardaki gelişmeleri, banka iflasları gibi halkın bankalarda mevduat tutmasını etkileyen gelişmeleri ve nakit tutumunu etkileyen şehirleşme ve seyahat eğilimlerini dikkate almadığı için eleştirilmektedir (İlgın, 1999, s.57).

2.1.2.3.2. Değiştirilmiş Nakit Para Oranı Yöntemi

Edgar Feige, 1979 yılında Gutmann'ın yöntemini genişletmiştir. Feige (1979), hem nakit hem de çekle gerçekleştirilen toplam işlemler ile gelir arasındaki ilişkiye dayanan alternatif bir yöntem geliştirmiştir (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.22).

Feige, Gutmann'ın aksine sadece nakit para kullanılmadığını savunmuştur (Faal, 2003, s.8). Feige, kişi ve firmaların yapmış oldukları kayıtdışı işlemlerde; çek, senet, banka kartı, kredi kartı gibi ödeme araçlarının da kullanılabilceğini savunmuştur. Çünkü, bu tür ödeme araçlarını kullanma kolaylığı, denetim için bir avantaj olmaktadır (Özgüler, 1997, s.615).

Basit nakit para oranı yönteminin geliştirilmiş hali olduğu için geliştirilmiş nakit para oranı yöntemi de denmektedir. Bu yöntem, varsayımların teker teker veya bir arada değiştirilmesine ve böylece basit nakit para oranı yönteminin duyarlılığının test edilmesine de olanak tanımaktadır. Örneğin, kayıtdışı ekonomide sadece nakit para kullanıldığı varsayımından vazgeçilerek, belli oranlarda mevduat hesaplarının da ödeme aracı olarak kullanıldığı varsayılabilir (İlgın, 1999, s.58).

Bu düzeltmelerden sonra, kayıtdışı ekonominin parasal hacminin ölçülmesi, basit nakit para oranı yöntemi ile aynıdır.

2.1.2.3.3. Ekonometrik Yöntem

Kayıtdışı ekonominin büyüklüğü, parasal yöntemlerden ekonometrik yöntem yolu ile de ölçülmeye çalışılmıştır. Ekonometrik yöntemin, parasal yöntemler içinde yer almasının sebebi, kayıtdışı ekonomide yoğun olarak bulunduğu düşünülen nakit para talebinin ekonometrik yöntemlerle bir takım belirleyici öğelere bağlı olarak tahmin edilmesine dayanmasındandır (Ilgın, 2002, s.148). Tanzi tarafından ilk olarak 1979 yılında öne sürülen ve 1980 yılında yeniden elden geçirilerek, 1983 yılında ABD ekonomisine uygulanan yöntem, ekonometrik parasal tahmin yöntemlerinin en bilineni olup, diğer ülkelerde de bazı değişikliklerle yapılan ekonometrik çalışmalara da yol göstermiştir (Ilgın, 1999, s.62). Bhattacharyya (1990)'da GSMH'nin ihmal edilen kısmı için ekonometrik bir model öne sürmüştür. Bu model Tanzi'nin çalışması ile benzerlik göstermektedir. Tanzi'nin çalışması, vergiden kaçınılarak elde edilen geliri ele almaktadır. Ancak, Bhattacharyya'nın çalışması para talebi üzerinedir ve konsept olarak sadece vergiden kaçınmayı ele almamaktadır (Bhattacharyya, 1990, s.703-704). Literatürde genel olarak ekonometrik yöntemle kayıtdışı ekonomi tahmininde bulunulurken Tanzi'nin ekonometrik modeli kullanılmaktadır.

Tanzi modeline göre kayıtdışı ekonomi, vergi yükümlülüklerinden dolayı resmi ekonomide gösterilmeyen veya eksik gösterilen GSMH'dır (Schneider, 2003a, s.18). Tanzi, kayıtdışı ekonominin oluşmasının nedeni olarak, kişilerin ekonomik faaliyetleri sonucu ortaya çıkan vergi yükünden çıkmak amacı ile yapmış oldukları faaliyetleri gizlemeleri ya da eksik göstermelerini ileri sürmüştür. Kişileri vergi yükümlülüğünden kaçmaya iten nedenler çeşitlidir. Bunlardan bazıları; vergi oranlarının yüksek oluşu, vergi yasalarındaki adaletsizlikler, psikolojik nedenler ve cezai yaptırımlardır (Aktürk ve diğerleri, 2004, s.122).

Tanzi parasal istatistiklerden hareketle kayıtdışı ekonomideki faaliyetlerin hacmini ölçmeye çalışırken, Gutmann ve Feige gibi bir takım varsayımlarda bulunmaktadır. Bunlar (Yamak, 1996a, s.19);

- Kayıtdışı ekonomide kullanılan para sadece nakit paradır.
- Dolaşımdaki para, kayıtlı ve kayıtdışı ekonomide kullanılan nakit para toplamına eşittir.
- Paranın dolaşım hızı kayıtlı ve kayıtdışı ekonomi de aynıdır.

Tanzi geliştirdiği ekonometrik modelde, kayıtdışı ekonominin parasal hacmi ile vergi kaçırma güdüsü arasındaki ilişkiyi nakit paranın M_2 para arzına oranı ile bağlantılı olarak açıklamaya çalışmaktadır (Özgüler, 1997, s.615). Bu sınırlayıcı varsayımlar ile modelden elde edilecek kayıtdışı ekonomi sonuçları, sadece vergisel nedenlerle ortaya çıkan yasal-parasal kayıtdışı ekonomiyi kapsamaktadır. Yasadışı kayıtdışı ve parasal olmayan kayıtdışı ekonomi, bu yöntemle yapılacak tahminde yer almamaktadır (İlgın, 1999, s.62).

Tanzi'nin kayıtdışı ekonomiyi ölçmek için kullanmış olduğu ekonometrik model aşağıdaki gibidir (Schneider ve Enste, 2000, s.94):

$$\ln (C/M_2) = \beta_0 + \beta_1 \ln (T) + \beta_2 \ln (WS / NI) + \beta_3 \ln R + \beta_4 \ln (Y) + \varepsilon$$

$$\beta_1 > 0, \beta_2 > 0, \beta_3 < 0, \beta_4 > 0$$

Yukarıdaki eşitlikte \ln logaritmayı, ε hata terimin ifade etmektedir. Bağımsız değişkenler ise;

C/M_2 = Dolaşımdaki nakit paranın geniş tanımlı paraya oranı

T = Vergi oranı

WS/NI = Maaş ve ücretin milli gelir içindeki payı

R = Mevduat faiz oranı

Y = Kişi başına reel milli gelir

$C/M_2 = (Y, R, WS/NI, T)$ şeklindeki fonksiyonel ifadenin, belirleyici değişkenlerinin, C/M_2 üzerindeki beklenen etkileri ise şöyledir (Özgüler, 1997, s.616; Ilgın, 1999, s.63):

- Ekonomik gelişme ile birlikte kişi başına düşen gelir (Y) artmış olacağından, bu gelişme nedeni ile nakit para kullanımı yerine kişilerin daha çok çek vb. gibi nakit dışı ödeme araçlarına yöneleceği düşünülmektedir. Yani C'nin azalarak M_2 'nin artacağı söylenebilir. Kişi başına reel milli gelir (Y) ile C/M_2 arasında negatif bir ilişki vardır.
- Mevduat faiz oranlarındaki (R) artışların elde nakit tutmanın (M_2) maliyetini artıracığı söylenebilir. Yani, R'nin beklenen etkisinin negatif olacağı beklenmektedir.
- Maaş ve ücretler (WS) genellikle nakit olarak ödenirken, faiz ve kar payı gibi ödemeler daha çok çekle yapılmaktadır. Buna göre maaş ve ücretin milli gelir içindeki payı (WS/NI) ile (C/M_2) arasında pozitif bir ilişki olması beklenir.
- Vergi oranları (T) yükselirken kişiler vergi kaçırmaya yönelik faaliyetlere katılmakta daha cesur davranmaktadır. Vergi kaçırma amacı ile yapılan faaliyetler genellikle nakit para kullanımı yolu ile gerçekleştirilir. Böylece vergi oranlarındaki bir artışın, nakit para kullanımını artırdığı düşünülür. Dolayısı ile vergi oranı (T) ile (C/M_2) arasında pozitif bir ilişki vardır.

Tanzi, ele alınan dönem için yukarıdaki logaritmik eşitliği iki kere regresyona tabi tuttuğu analiz ile inceler. İlk regresyonda, belirleyici değişkenlerin gerçek değerleri yerlerine konularak, söz konusu yıllar için C/M_2 'nin regresyon değerleri bulunmaktadır. M_2 değerleri bilindiğine göre, C/M_2 eşitliğinden her bir yıl için öngörülen nakit para (C^1) değerleri elde edilmektedir.

İkinci regresyonda vergi değişkeninin oranı sıfır olarak eşitliğe dahil edilir. Bazı çalışmalarda vergi oranı sıfır olarak kabul edilmeyip minimum vergi oranı da kullanılabilir. Bu şekilde elde edilen C/M_2 serisi kullanılarak vergi oranı sıfırken elde tutulan para miktarı tekrar ölçülür. Bu durumda nakit para miktarı (C^2) bulunmaktadır.

Vergili durum için tahmin edilen nakit para (C^1) miktarından, vergisiz durum için tahmin edilen nakit paranın (C^2) çıkarılması (C^1-C^2) ile Tanzi'nin kayıtdışı para olarak tanımladığı, vergilerin sebep olduğu, kayıtdışı ekonomide kullanılan para miktarı elde edilir.

Bu aşamada, kayıtdışı ekonomideki paranın dolaşım hızının kayıtlı ekonomideki dolaşım hızı ile aynı olduğu kabul edilebilir. Kayıtlı ekonomideki dolaşım hızı, kayıtlı GSMH'nin, dolaşımdaki toplam nakit para (C) ile vadesiz mevduat (D) toplamından oluşan dar tanımlı para miktarından (M_1), yasadışı paranın çıkarılması (C^1-C^2) ile elde edilen yasal paraya bölünmesi ile bulunmaktadır.

$$v = \text{GSMH}/M_1 - (C^1-C^2)$$

Dolaşım hızları iki sektörde de aynı kabul edildiğine ve kayıtdışı ekonomide çek hesabı kullanılmadığı varsayıldığına göre, kayıtlı ekonomi için elde edilen bu dolaşım hızlarının, yasadışı para miktarı ile çarpılması suretiyle, her bir yıl için vergilerin sebep olduğu, parasal kayıtdışı ekonomi büyüklükleri elde edilmektedir. Bundan sonra da kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranla büyüklüğünü, gelişme hızını ve kayıtdışı ekonominin yol açtığı vergi kayıplarını elde etmek mümkün olmaktadır.

Bu modelde, ortalama vergi oranı yerine marjinal vergi oranı kullanıldığında vergi kaçığının boyutunun daha büyük olması beklenmektedir. Çünkü, kayıtdışı ekonomiye katılan kişiler, ikinci bir işte çalışıyor olabilir. Bu durumdaki kişiler, bütün gelirlerini beyan etselerdi, artan oranlı vergi tarifesine göre girecekleri vergi dilimi daha yüksek olacağından ödeyecekleri vergi miktarları da artacaktır (Özgüler, 1997, s.616 - 617; Ilgın, 1999, s.63-65).

Tanzi kurduğu denklem aracılığı ile, önce 1976 yılındaki para stoku değerini tahmin etmiş, daha sonra da bu değeri, para stokunun aynı yılda daha düşük bir gelir vergisi oranında hesaplanan değerinden çıkarmıştır (örneğin, 1929'dan 1970'e gözlemlenen en düşük oran) (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.23).

Tanzi metodu ile benzer özellikler taşıyan ekonometrik çalışmalar, Klovland (1984) İsveç ve Norveç, Bhattacharyya (1990) ise İngiltere için tahminlerde bulunmuştur (Bhattacharyya, 1990, 703).

Tanzi'nin metodolojisi ile elde edilen ampirik kanıtlarda kayıtdışı ekonomideki paranın hızının keyfi bir tahmine dayanması nedeni ile, en az diğer iki yaklaşım kadar eleştiriye açıktır (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.23).

2.1.2.4. İşlem Hacmi (Muamele) Yöntemi

Bu yaklaşım, Feige (1979) tarafından parasal oran yöntemlerine alternatif olarak geliştirilmiştir. İşlem hacmi yaklaşımına göre; toplam işlem hacmi miktarının GSMH'ya oranı ve bu orandaki değişikliklerden, kayıtdışı ekonominin boyutu hakkında fikir edinmek mümkündür (Giles, 1998, s.97).

Feige araştırmasında Fisher Eşitliği ya da Miktar Teorisi diye bilinen teoriden faydalanmaktadır.

M = Para Miktarı

V = Paranın Dolaşım Hızını

P = Ortalama Fiyatlar Genel Düzeyi

T = Toplam İşlem Hacmi

$$M V = P T \quad (1)$$

olmaktadır. Burada;

MV = Toplam Ödemelerin Parasal Değerini,

PT = Toplam İşlemlerin Parasal Değerini,

vermektedir. Eğer toplam ödemeler (MV) ve kayıtlı işlemler birbirinden bağımsız olarak tahmin edilebilir ise, (MV-PT) farkı alınarak kayıtdışı işlemlerin değeri bulunabilir (İlgin, 1999, s.59).

Feige analizinde Gutmann'ın "kayıtdışı sektörde ödeme aracı peşin paradır" varsayımını daha da genişleterek, nakit paraya ek olarak çek, senet vb. ödeme araçlarını da analize dahil etmiştir (Özsoylu, 1996, s.43). Bu sebeple eşitlikte ki (M);

$$\mathbf{M = C + D} \quad (2)$$

olarak kabul edilmiştir. Bu eşitlikten hareketle kayıtdışı ekonominin boyutu;

$$\mathbf{(C + D) * V = P T} \quad (3)$$

$$\mathbf{Kayıtdışı Ekonomi = V M - Yr} \quad (4)$$

$$\mathbf{= Y - Yr} \quad (5)$$

eşitliği ile bulunmaktadır. Eşitlikteki Y, nominal milli geliri, Yr ise resmi milli geliri vermektedir (Özsoylu, 1996, s.43). Bu yöntemde PT / Nominal GSMH oranı bilinmekte olup, bu oran sabittir. Belirli bir dönemde MV'nin belirlediği GSMH rakamı ile istatistiklerde açıklanan GSMH rakamı arasındaki fark (5 nolu eşitlik) kayıtdışı ekonomide yaratılan geliri vermektedir (Temel ve diğerleri, 1994a, s.7).

Feige'nin metodunda banknotların dolaşım hızı ve vadeli mevduat dolaşım hızını bulmak için ayrıntılı bir hesaplama gereklidir. Bu konuda Amerika açısından, vadeli mevduat dolaşım hızını bulmak gibi herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Çünkü 1919 yılından itibaren Amerika'da bu konudaki bilgiler her yıl düzenli olarak yayınlanmaktadır. Nakit paranın dolaşım hızını bulmak için Feige, bir birimlik banknotun tedavülden kaldırılıncaya kadar geçen süre içinde el değiştirme sayısını tespit ederek hesaplama çalışmıştır. Hazine değiştirilen banknot miktarını kupürler itibari ile her yıl düzenli olarak kaydettiği için ve banka sistemi dışında kalan nakit paranın değiştirilmesine ilişkin devamlı suretle yayın yaptığından, buralardan elde edilecek bilgilerin yardımı ile bir birimlik banknotun ortalama yaşam süresi hesaplanabilir (Özgüler, 1997, s.617).

İşlem hacmi yöntemi, teorik olarak ilgi çekici olmasına rağmen kayıtdışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin güvenilir hesaplamalar elde edebilmek için ampirik gerekleri karşılayacak kadar yeterli değildir (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.22).

2.1.2.5. Fiziksel Girdi (Elektrik Tüketimi) Yöntemi

Kayıtdışı ekonomi, fiziksel girdiler özellikle de elektrik kullanımındaki farklılıklar araştırılarak tahmine çalışılır. Bu yaklaşım, bütün ekonomik faaliyetlerin elektrik tüketimi ile aşırı derecede ilişkili olduğunu dayanak noktası olarak kullanır. Resmi milli geliri üretmek için kullanılması gerekli elektrik hesaplanır ve aşırı elektrik kullanımının sebebini kayıtdışı ekonomi olduğu düşünülür. Bu yaklaşımın en büyük avantajı, güvenilir veri elde etmedeki kolaylıktır. Bununla birlikte hiçbir kayıtdışı faaliyet çok fazla elektrik kullanmaz ve üretim ile kullanılan elektrik arasındaki ilişki, ikame ve teknik ilerlemeden dolayı zamanla değişebilir ve ülkeler arasında farklılıklar gösterebilir (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.23). Bu yaklaşımı inceleyen iki yaklaşım vardır: Kaufmann – Kaliberda Metodu ve Lacko Metodu.

2.1.2.5.1. Kaufmann ve Kaliberda Yaklaşımı

Tüm ekonomik faaliyeti ölçebilmek için (kayıtlı ve kayıtdışı sektör), Kaufmann ve Kaliberda (1996), bir ekonomideki elektrik tüketiminin o ekonomideki tüm ekonomik faaliyetlerin fiziksel bir göstergesi olduğunu söylemektedirler. Ekonomik faaliyetler ve elektrik tüketimi arasındaki ilişki ampirik olarak gözlenmiştir. Kaufmann ve Kaliberda, gayri resmi GSMH'nin bir tahminini yapmaktadırlar. Başka bir deyişle Kaufmann ve Kaliberda, toplam elektrik tüketimi artışını resmi ve gayri resmi GSMH'nin büyümesinin bir belirleyicisi olduğunu düşünmektedirler (Schneider, 2003b, s.50). Elektrik tüketiminin gelire olan esnekliğinin bire eşit olduğunu varsayımlar ve bu varsayımdan hareketle, elektrik tüketim miktarı artış hızının GSMH artış hızına eşit olacağı; bu eşitlik varsayımı altında tahmin edilen GSMH ile resmi GSMH arasındaki farkın ise kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü vereceği düşünülmektedir (Us, 2004, s.31). Bu metot birkaç noktada eleştirilebilir (Schneider, 2003b, s.50):

- Bütün kayıtdışı ekonomik faaliyetler elektrik tüketmek zorunda değildir. Örneğin; bireysel hizmetler (ayakkabı boyacılığı vb.). Aynı zamanda elektrik tüketimi yerine başka bir enerji tüketilebilir. Örneğin; petrol, kömür. Bu yüzden kayıtdışı ekonominin tamamının hesaplanması mümkün değildir.
- Zaman içinde önemli boyutta teknik ilerleme yaşanmıştır. Hem üretimde hem de elektrik kullanımının etkinliğinde geçmişe göre çok büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu gelişmeler nedeni ile elektrik kullanımının, resmi ve gayri resmi sektörlerdeki yapısı değişmiştir.
- Zamanla elektrik ve GSMH'nin esnekliğinde ülkeler arasında önemli ölçüde farklılıklar olabilir.

2.1.2.5.2. Lacko Metodu

Lacko (1996, 1998, 1999) kayıtdışı ekonominin, hane halkı elektrik tüketimi ile yakın bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Çünkü kayıtdışı ekonominin; ev üretimi, kendi

işini yapanlar (do-it-yourself) ve kayıt altına alınmamış üretim ile hizmetlerden ibaret olduğunu söylemektedir (Schneider, 2003b, s.50).

Lacko, her ülkede hane halkı elektrik tüketiminin bir kısmının kayıtdışı ekonomi tarafından kullanıldığını kabul etmektedir. Lacko'nun yaklaşımı aşağıdaki eşitlikle açıklanabilir(Schneider, 2003b, s.51):

$$\ln E = \alpha_1 \ln C + \alpha_2 \ln PR + \alpha_3 G + \alpha_4 Q + \alpha_5 H + \varepsilon \quad (1)$$

$$\alpha_1 > 0, \alpha_2 < 0, \alpha_3 > 0, \alpha_4 < 0, \alpha_5 > 0$$

$$H = \beta_1 T + \beta_2 (S - T) + \beta_3 D \quad (2)$$

$$\beta_1 > 0, \beta_2 < 0, \beta_3 < 0$$

Yukarıdaki eşitliklerdeki değişkenler,

E = Ülkedeki kişi başına hane halkı elektrik tüketimi

C = Kişi başına hane halkı tüketimi (elektrik tüketimi hariç)

PR = 1 Kwh'lik elektrik tüketiminin reel fiyatı

G = Evlerdeki ısınma ihtiyacının göreceli sıklığı

Q = Hane halkı elektrik tüketimi içinde elektrik hariç enerji kaynağı oranı

H = Kişi başına kayıtdışı ekonomi üretimi

T = Ödenmiş toplam ücretlerin GSMH'ya oranı

S = Sosyal harcamaların GSMH'ya oranı

D = Gelir sahibi başına gelir sahibi olmayanların oranı

Ülkeler arası karşılaştırma yapılırken 2. eşitlikteki “H” değeri, 1. eşitlikteki “H”nin yerine konulur. Bu şekilde ülkelerin kayıtdışı ekonomilerinde kullandıkları elektriği bulmak için bir model oluşturulmuş olur. Kayıtdışı ekonominin gerçek

boyutunu hesaplayabilmek için Lacko, bir birim elektrik başına kayıtdışı ekonomide ne kadar GSMH üretildiğinin bilinmesi gerektiğini söyler. Uygun veri bulunamadığı için bir kayıtdışı ekonomi tahmininden faydalanmaktadır. Bu tahmin 1990'ların başında başka bir yaklaşımdan yola çıkarak piyasa ekonomisi için geliştirilmiş bir tahmindir. Lacko, Amerika'daki kayıtdışı ekonominin boyutunu baz alır – ki bu oran Morris (1993)'e göre GSMH'nın %10.5'i kadardır – ve buradan yola çıkarak diğer ülkelerdeki gölge ekonominin boyutunu hesaplar (Schneider, 2003b, s.51). Lacko metodu şu şekilde eleştirilebilir (Schneider ve Enste, 2000, s.97):

- Bütün kayıtdışı ekonomik faaliyetler, elektrik tüketmek zorunda değildir, diğer enerji kaynaklarını da kullanıyor olabilir.
- Kayıtdışı ekonomik faaliyetler sadece hane halkı sektöründe bulunmaz, diğer sektörlerde göz önüne alınmalıdır.
- Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyal harcamaların oranını, kayıtdışı ekonominin açıklayıcıları arasında göstermek şüpheli bir yaklaşımdır. Diğer ülkelerdeki kayıtdışı ekonominin boyutunun, bir ülkeyi baz alarak hesaplanması konusunda araştırmacılar arasında bir görüş ayrılığı bulunmaktadır.

2.1.2.6. MIMIC Model Yaklaşımı

Daha çok psikoloji ve sosyoloji gibi sosyal alanlarda kullanılan MIMIC (Multiple Indicators – Multiple Causes = Çoklu göstergeler – Çoklu nedenler) model yaklaşımı, ekonomide daha çok kayıtdışı ekonominin ölçümünde kullanılmaktadır (Cassar, 2001, s.49). İlk olarak Frey-Weck-Hanneman (1984) tarafından bazı OECD ülkelerinde kayıtdışı ekonominin tahmini için kullanıldıktan sonra, MIMIC modeli; ABD (Aigner ve diğerleri, 1988), Latin Amerika (Loayza, 1996), Yeni Zelanda (Giles, 1999), Kanada (Tedds ve Giles, 2000) ve Rusya (Prokhorov, 2001) gibi bir çok ülkenin kayıtdışı ekonomik büyüklüğünün hesaplanmasında kullanılmıştır (Savaşan, 2004, s.6).

Kayıtdışı ekonominin etkileri; işgücü, para ve ürün piyasalarında gözlemlenen belirtilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yöntem ise diğer yaklaşımlardan farklı olarak, kayıtdışılığı tahmin etmeye çalışırken, kayıtdışı ekonominin sebepleri ve etkileri üzerine odaklanır ve tümünden eş anlı olarak faydalanır. Gözlenemeyen değişkenleri tahmin etmek için gözlenebilir göstergeler türeten, sağlam yapıda bir davranışsal model üzerine kurulmuştur (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.24). Bu göstergeleri, kayıtdışılığa neden oldukları teorik olarak ileri sürülen vergi yükü, devletin dayattığı diğer yükler (düzenlemeler, bürokrasi ve kamu sektörü istihdam düzeyi vb. gibi), enflasyon, işsizlik, vergi ahlakı gibi değişkenlerle bir istatistiksel çerçeve içinde ve birlikte (bir model yaklaşımı ile) ele almaktadır. MIMIC modeli, sonuçlarının istatistiksel testlere tabi tutulmasına izin vermesiyle de diğer yaklaşımlardan ayrılmaktadır (Savaşan, 2004, s.6).

MIMIC modeli, özellikle vergi ahlakı, bürokratik yapılanma ve kurumsal kalite gibi değişkenlere dair veri eksikliği sebebi ile uygulanabilir değildir. Bu veriler, özellikle gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerinde yeterince fazla olmadığı için bu ülkelerde kullanımı zordur. Diğer taraftan bu teknik; istatistiksel açıdan, değişken tanımlamalarındaki ve değerlerindeki değişikliklerin tahmini büyük ölçüde etkilediği için yeterince güvenilir değildir (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.24).

2.2. DÜNYADA KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI

Kayıtdışı ekonomi, gelişme seviyesi ile doğrudan ilgili olduğundan gelişmemiş veya az gelişmiş ülkelerde boyutları gelişmiş ülkelere oranla daha fazla olan ve sürekli olarak ülkeler için problem yaratan bir kavramdır (Üzeltürk, 2004, s.1). Kayıt altına alınamayan ekonomik faaliyetler; ekonomik, politik, kültürel ve diğer faktörlerin etkileşimleri sonucunda ortaya çıkmakta ve bu faaliyetler ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu nedenle kayıtdışı ekonominin saptanması aşamasında ülkeler kendi özelliklerini göz önünde bulundurarak yöntem belirlemek zorundadır (Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001, s.11).

2.2.1. Gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi

Gelişmiş ülkelerde kayıtdışı ekonominin önemli boyutlarda olduğu konusunda kanıtlar vardır. Bu ülkelerde Tablo 2.1’de görüldüğü gibi GSMH’nin %8’i ile %30’u arasında kayıtdışı ekonomi oranı tespit edilmiştir. Gelişmiş ülkelerdeki kayıtdışı ekonominin büyüklüğü gelişmekte olan ülkelerdeki ve geçiş ekonomilerinde ki kayıtdışı ekonomilerden daha küçüktür. Bu tahminler gelişmiş ülkelerde de kayıtdışı ekonominin boyutunu dikkate değer düzeylerde olduğunu göstermektedir (Fleming ve diğerleri, 2000, s.407).

Tablo 2.1: Bazı Gelişmiş Ülkelerdeki Kayıtdışı Ekonomi Oranları

Ülkeler	Kayıtdışı Ekonominin GSMH’ya oranı % Olarak (1990-1993)
Yunanistan, İtalya, İspanya, Portekiz ve Belçika	24 - 30
İsveç, Norveç, Danimarka, İrlanda, Fransa, Hollanda, Almanya ve İngiltere	13 - 23
Japonya, ABD, Avusturya ve İsviçre	8 - 10

Kaynak: Matthew H. Fleming, John Roman ve Graham Farrell, “The Shadow Economy”, Journal of International Affairs, Vol:53, No:2, Spring 2000, s.407.

Güney Avrupa ülkeleri kayıtdışı ekonominin büyüklüğü açısından gelişmiş ülkelerde ön sıralarda yer almaktadır. İskandinav ülkelerindeki yüksek vergi oranları, bireylerin kayıtdışı ekonomiye geçmelerine neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise yasadışı faaliyetler daha küçük düzeydedir bu da kayıtdışı ekonominin boyutlarının daha düşük çıkmasına sebep olmaktadır (Fleming ve diğerleri, 2000, s.408).

2.2.1.1. ABD’de Kayıtdışı Ekonomi

Amerika’da vergi sistemi incelendiğinde; 1943 yılından itibaren vergiler, ücret ve maaşlar üzerinden direkt olarak kesilmektedir. Bu durum gelirin düşük gösterilmesini engellemektedir. Kanuni oranlarla, uygun gelir miktarından düşülmesine

izin verilen masrafların listesinin tutulduğu sırada vergi yükünü azaltma şansını doğurmaktadır. IRS'a (International Revenue Service – Uluslararası Gelir Servisi) göre, vergi mükellefleri sadece vergi kaçırmakla kalmayıp kanunun açıklarından da çok iyi faydalanmaktadırlar (Altuğ, 1999, s.213-214). Amerikan vatandaşları vergi kaçakçılığı karşısında, hırsızlık gibi diğer yasadışı faaliyetlere göre daha az suçluluk duymaktadırlar (Frey, 1994, s.93). Amerika'da kayıtdışı ekonominin genel olarak yasadışı faaliyetlerden (uyuşturucu ticareti vb.) ve enformel sektörden kaynaklandığı görülmektedir.

Kayıtdışı ekonomi ile ilgili olarak ABD'de yapılan çalışmaların ilki daha önce de belirtildiği gibi Cagan (1958) tarafından yapılmıştır. Cagan'ın yöntemini genişleten Feige, Gutmann ve Tanzi'nin çalışmaları da ABD'de yapılan çalışmalara örnektir.

Feige'nin (1977) ABD'de kayıtdışı ekonominin ölçümü konusunda yapmış olduğu çalışmanın metodu Fisher'in mübadele denkleminde gelmektedir ($MV=PT$). PT , toplam işlemleri gösterirken; MV ise toplam ödemeleri göstermektedir. Toplam işlemler ile toplam ödemeler arasındaki fark ise kayıtdışı ekonomiyi vermektedir ($MV-PT = \text{Kayıtdışı Ekonomi}$). Buna göre 1976'da kayıtdışı ekonomi oranını Feige %19.1 bulurken 1978'de ise %26.6 bulmuştur (Feige, 1977, s.5-13).

Gutmann'ın (1979) yapmış olduğu çalışmada 1976 yılı verileri ile ABD milli gelirinin % 10'u oranında kayıtdışı ekonomi olduğunu tahmin etmiştir. 1981 verileri ile yaptığı çalışmada ise, kayıtdışı ekonominin büyüklüğünün GSMH'nin %14-15'i olduğunu bulmuştur (İlgin, 1999, s.72).

Tanzi'nin yapmış olduğu çalışmada ise 1980'de %4.5 oranında kayıtdışılık tespit edilmiştir. Tanzi çalışmasında, ABD'de kayıtdışı ekonominin II. Dünya Savaşı yıllarında en yüksek olduğunu tespit etmiştir. Zilberfarb (1986) ise kayıtdışı ekonominin büyüklüğünün %11 olduğunu söylemektedir. Feige (1979) ise, 1976 yılında %19,1, 1978'de %26,6, 1982'de ise %49 olarak bulmuştur (İlgin, 1999, s.74).

Paglin (1994) ise hane halkı gelir ve harcama raporlarını kullanarak tahminde bulunmuştur. Paglin; 1991 yılındaki harcama ve gelir arasındaki farkı 315 milyon dolar olarak bulmuş ve bu oranın gerçek rakamdan çok düşük bir oranda olduğunu söylemiştir. Hane halklarının gelirlerinin %4'lük bir kısmını hiç harcamadıklarını ve bunun tahminlere dahil edilmesinin gerektiğini belirtmiştir. Paglin, 1991'de kayıtdışı ekonominin GSMH'ya oranının %8.1, 1992'de ise %8 olduğunu bulmuştur (Paglin, 1994, s.2157-2177).

Bu konuda ABD için yapılmış bazı çalışmalar aşağıdaki Tablo 2.2. üzerinde gösterilmektedir.

Tablo 2.2: ABD İçin Yapılmış Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri

Araştırmacı	Çalışmanın Yapıldığı Zaman Dilimi	Kayıtdışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (%)	Yöntem
Gutmann	1976	10	Basit Nakit Para Oranı
Gutmann	1993	14	Geliştirilmiş Nakit Para Oranı
Tanzi	1980	6,1	Ekonometrik Yöntem
Zilberfarb	1986	11	Ekonometrik Yöntem
Simon ve Witte	1980	6-11	Doğrudan Yöntemler
O'Neill	1981	6,5	-----
McCrohan ve Smith	1981	11	Anket Yaklaşımı
Feige	1978	26,6	İşlem Hacmi
Feige	1982	49	İşlem Hacmi
Porter ve Bayer	1982	27,1	Basit Parasal Oran Yöntemi
Porter ve Bayer	1981	56,9	Geliştirilmiş Parasal Oran
Porter ve Bayer	1982	67,7	İşlem Hacmi
Smith ve diğ.	1981	1,5	Anket Yaklaşımı
Lacko	1990	10,5	Fiziksel Girdi Yaklaşımı
Johnson ve diğ.	1990-1993	13,9	Para Talebi Yaklaşımı
Schneider ve Enste	1990-1993	8,2	Para Talebi Yaklaşımı
Paglin	1992	8	Anket Yaklaşımı

Kaynak: Feige (1977, s.5-13), Ilgın (1999, s.71-75), Paglin (1994, s.2157-2177), Johnson ve diğerleri (1998, s.51), Schneider ve Enste (2000, s.100)'den derlenmiştir.

2.2.1.2. İngiltere’de Kayıtdışı Ekonomi

İngiltere’de ise vergi sistemi diğer ülkelere göre daha oturmuş bir görüntü vermektedir. Vergi mükelleflerinin gerek vergi bilinci kavramından ne anlaması gerektiğini bilmesi, gerekse vergi ödemelerinin idari yapıdaki esnekliklerle kolaylaştırılmış olması önemlidir. Ancak son dönemlerde vergiye, özellikle baş vergisi olarak bilinen poll tax’e karşı aşırı bir tepki oluşmuştur (Üzeltürk, 2004, s.7).

İngiltere’de de kayıtdışı ekonomik faaliyette bulunanların teknolojik imkanları çok iyi kullanıp daha çok uyuşturucu ve kara para aklamada yer aldıkları görülmektedir. Aynı zamanda düşük ücretlerin ve yoğun göç olgusunun da kayıtdışı istihdama yönelişin fazla olduğunu göstermektedir.

Dilnot ve Morris (1981), aile harcamalarını kullanarak kayıtdışı ekonomiyi tahmin etmeye çalışmışlardır. Eğer bir aile; gelirinin %20’sinden daha fazla oranda harcamada bulunuyorsa, bu ailenin kayıtdışı bir geliri olduğunu kabul etmişlerdir. Buna göre 1977 yılında kayıtdışı ekonominin GSMH’nin %2.3’ü ile %3’ü oranında olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak Dilnot ve Morris’in çalışmalarında, ailelerin %30’u geliri hakkında bilgi vermemişlerdir. Bu ailelerinden bir kısmının kayıtdışı ekonomiye dahil geliri olduğu varsayılırsa bulunulan bu oran %6 ile %8 arasında çıkabilir (O’Higgins, 1989, s.175-198). Mathews (1981) ise; 1973 yılını baz aldığı çalışmasında işsizlik ve gelir vergisi değişkenlerini ele alarak kayıtdışı ekonomiyi 1979 yılı için %3 ile %10.9 arasında tespit etmiştir (O’Higgins, 1989, s.175-198). Feige ise, işlem hacmi yaklaşımı ile 1981’de kayıtdışı ekonominin GSMH’nin %15’i oranında olduğunu belirtmektedir (İlgin, 1999, s.76).

İngiltere için kayıtdışı ekonominin ölçümü konusunda yapılmış bazı çalışmalar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 2.3: İngiltere İçin Yapılmış Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri

Araştırmacı	Çalışmanın Yapıldığı Zaman Dilimi	Kayıtdışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (%)	Yöntem
Dilnot ve Morris	1977	2 - 3	Hane Halkı Harcama Anketi
Dilnot ve Morris	1981	3	GSMH Yaklaşımı
Macafee	1977	4,5	GSMH Yaklaşımı
Macafee	1982	1,5	GSMH Yaklaşımı
Matthews	1978	7,8	-----.
Matthews	1981	15,9	-----
Feige	1981	15	İşlem Hacmi
Bhattacharyya	1960	3,8	Ekonometrik Yöntem
Bhattacharyya	1984	7,6	Ekonometrik Yöntem
Schneider ve Enste	1990	13,1	Fiziksel Girdi Yaklaşımı
Schneider ve Enste	1990-1993	11,2	Para Talebi Yaklaşımı
Johnson ve diğerleri	1990-1993	7,2	Para Talebi Yaklaşımı
Mathews	1979	3-10,9	Para Talebi Yaklaşımı

Kaynak: (O'Higgins, 1989, s.175-198), Johnson ve diğerleri (1998, s.51), Ilgın (1999, s.75-76), Schneider ve Enste (2000, s.102)'den derlenmiştir.

2.2.1.3. İtalya'da Kayıtdışı Ekonomi

Büyük ve gelişmekte olan bir kayıtdışı ekonominin varlığı, 1970'lerden itibaren İtalyanların yaşamına tesir etmektedir. İtalya'da çalışan resmi işgücünün (20 milyon kişi) %10'unun ikinci bir işte kayıtdışı olarak çalıştığı düşünülmektedir (Altuğ, 1999, s.245-246).

İtalya'da özellikle vergilere karşı bazı dönemlerde ciddi direnişler yapılmıştır. Örnek olarak, 1980 yılında vergi kaybı nedeni ile getirilen fatura sistemine karşı bir grev yapılmıştır. Ayrıca 1990'lı yıllarda yapılan temiz eller operasyonu ile yasadışı faaliyetlerin kaynağı olan mafyaya darbe vurulmuştur (Altuğ, 1999, s.260-265).

İtalya Ulusal İstatistik Enstitüsü'nün (ISTAT) verileri ile Bovi'nin yapmış olduğu 1980–1997 yılları arasındaki, Tanzi'nin ekonometrik yaklaşımına göre kayıtdışı ekonominin tahmini boyutları %21.2-%22.6 arasındadır (Bovi, 2000, s.11).

Contini (1989), İtalya'da kayıtdışı ekonomiyi ölçmek için istihdam yaklaşımını kullanmıştır. Bu yöntem İtalya'nın kayıtdışı ekonomisini ölçmek için pek çok kez kullanılmıştır. Contini; kayıtdışı istihdamın toplam istihdama oranını 1970'lerin sonları için yapmış olduğu çalışmada 1976'da %8.9 ve 1977'de %9.8 arasında olduğunu bulmuştur. Bu değişimin sebebini de; İtalya için yapılan çalışmaların çoğunun, kayıtdışı ekonominin boyutunu çalışan sayıları yolu ile tespit etmeye çalışmasından kaynaklandığını söylemiştir (Contini, 1998, s.237-250).

İtalya için kayıtdışı ekonominin ölçümü konusunda yapılmış bazı çalışmalar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 2.4: İtalya İçin Yapılmış Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri

Araştırmacı	Çalışmanın	Kayıtdışı	Yöntem
	Yapıldığı	Ekonominin Tahmini	
	Zaman Dilimi	Büyüklüğü (%)	
Contini	1977	9,8	İstihdam Yaklaşımı
Martino	1975	25 - 35	Anket Yaklaşımı
Saba	1978	30	Parasal Yaklaşım
Gaetani ve D'aogana	1980	10 - 20	İstihdam Yaklaşımı
Schneider ve Enste	1990	19,6	Fiziksel Girdi Yaklaşımı
Schneider ve Enste	1990-1993	24	Para Talebi Yaklaşımı
Johnson ve diğerleri	1990-1993	20,4	Para Talebi Yaklaşımı
Bovi	1980-1997	21,2 – 22,6	Ekonometrik Yaklaşım

Kaynak: Contini (1989, s.237-250), Johnson ve diğerleri (1998, s.51), Ilgın (1999, s.76-77), Schneider ve Enste (2000, s.102) ve Bovi (2000, s.11)'den derlenmiştir.

2.2.1.4. Almanya’da Kayıtdışı Ekonomi

Almanya’da da kayıtdışı ekonomik faaliyetler ülke ekonomisi üzerinde büyük yükler doğurmaktadır. Bununla mücadele için, bütün ülkelerde olduğu gibi hem idari hem de hürriyeti bağlayıcı cezalar verilmektedir. Örneğin; ticari işletmelerin faaliyete başladıklarından itibaren maliye ve belediyeye bildirimde bulunması gerekli olup, bu görevi yerine getirmeyenlere işletme büyüklüğü ve gecikme süresine bağlı olarak ceza kesilmektedir. Vergi kaçakçılığında ise 6 ay ile 10 yıl arasında hapis cezaları verilebilmektedir (Üzeltürk, 2004, s.8).

Broesterhuizen yapmış olduğu çalışmalarda Almanya’da kayıtdışı ekonominin boyutlarının tahmininde bulunmuştur. 1978 yılı verileri ile istihdam yaklaşımına göre %37.5, 1974 yılı verileri ile GSMH yaklaşımına göre %4.8 ve 1980 yılında işlem hacmi yaklaşımına göre %27.5 oranında kayıtdışılık bulunmuştur (Ilgın, 1999, s.79).

Langfeldt (1989), kayıtdışı ekonomiyi, resmi ölçme sistemi içinde ölçülmeyen ekonomik faaliyetlerin tümü olarak tanımlamakta ve kayıtdışı ekonomiyi ölçmede para talebi yaklaşımını benimsemiştir. Bu yaklaşıma göre 1980’de GSMH’nın %3.7’si oranında bir kayıtdışılık bulmuştur (Langfeldt, 1989, s.197-217).

Schneider ve Enste (2000) ise; 1990 yılı verilerine göre elektrik tüketimi yaklaşımına göre %14.6 oranında, 1990-1993 ortalamasına göre para talebi yaklaşımı ile %12.5 oranında kayıtdışı ekonominin olduğunu söylemektedirler (Schneider ve Enste, 2000, s.102).

Johnson ve diğerleri’nin (1998), 1990-1993 yılları arası için yapmış oldukları para talebi yaklaşımına göre kayıtdışı ekonomi tahminleri GSMH’nın %10,5’idir (Johnson ve diğerleri, 1998, s.51).

Mummert ve Schneider ise 2002 yılındaki para talebi yaklaşımı ile yapmış oldukları tahminde, kayıtdışı ekonominin %16.49 oranında olduğunu belirtmektedirler (Mummert ve Schneider, 2002, s.6).

Almanya için kayıtdışı ekonominin ölçümü konusunda yapılmış literatürdeki bazı çalışmalar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 2.5: Almanya İçin Yapılmış Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri

Araştırmacı	Çalışmanın Yapıldığı Zaman Dilimi	Kayıtdışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (%)	Yöntem
Broesterhuizen	1974	4,8	GSMH Yaklaşımı
Broesterhuizen	1978	37,5	İstihdam Yaklaşımı
Broesterhuizen	1980	27,5	İşlem Hacmi Yaklaşımı
Langfeldt	1980	3,7	Para Talebi Yaklaşımı
Schneider ve Enste	1990	14,6	Elektrik Tüketimi Yaklaşımı
Schneider ve Enste	1990-1993	12,5	Para Talebi Yaklaşımı
Johnson ve diğerleri	1990-1993	10,5	Para Talebi Yaklaşımı
Mummert ve Schneider	1980-1997	20,2	Para Talebi Yaklaşımı

Kaynak: Langfeldt (1989, s.197-217), Ilgın (1999, s.79), Schneider ve Enste (2000, s.102), Johnson ve diğerleri (1998, s.51) ve Mummert ve Schneider (2002, s.6)'dan derlenmiştir.

2.2.1.5. Hollanda'da Kayıtdışı Ekonomi

Hollanda'da ticari faaliyet gerçekleştirebilmek için KDV numarası alma şartı aranmakta ve mükellefler bu şekilde kayıt altına alınmış olmaktadır. Ayrıca, Hollanda'da vergilerin zamanında ve tam ödenmesi için bir yandan mevzuatta sadeleştirmeler yapılmış bir yandan da vergi oranlarında indirimler yapılmıştır. Fakat bu vergileme bakımından çekim merkezi olmanın sonucu olarak, yapılan işlemlerin takibi ve kayıtdışı ekonomi ile mücadelede sıkıntılar görülmektedir (Üzeltürk, 2004, s.9).

Broesterhuizen'in Hollanda ekonomisi üzerinde yapmış olduğu çalışmada, kayıtdışı ekonominin büyüklüğü 1979 yılı için %4.8 oranında tahmin edilmiştir. Broesterhuizen, GSMH'daki sahtekarlığı incelemiş ve bu sahtekarlığın vergi otoritelerine bildirilmeyen gelirlerden kaynaklandığını belirlemiştir. Ancak burada yasadışı faaliyetlerden elde edilen gelirleri bu sahtekarlık kapsamına almamaktadır (Broesterhuizen, 1989, s.159-174).

Schneider ve Enste'nin 1990 yılı için yapmış olduğu araştırmada fiziksel girdi metodu ile kayıtdışı ekonominin tahmini büyüklüğü %13.4 bulunmuştur. Yine aynı araştırmacılar tarafından 1990-1993 yılları arası nakit para talebi yaklaşımına göre yapılan tahminde kayıtdışı ekonominin büyüklüğü %12.7 çıkmıştır (Schneider ve Enste, 2000, s.102). Aynı dönem için Johnson ve diğerleri (1998), aynı yaklaşımla kayıtdışı ekonominin boyutunu %11.7 bulmuşlardır (Johnson ve diğerleri, 1998, s.51).

2.2.1.6. Kanada'da Kayıtdışı Ekonomi

Kanada'da da kayıtdışı ekonomik faaliyetler ekonomi üzerinde dengesizliklere yol açmakta ve tartışmalara sebep olmaktadır. Kanada Gelir İdaresi kayıtdışı ekonominin önlenmesi için en önemli konunun adil ve eşit bir vergi sistemi olduğunu belirtmektedir (Üzeltürk, 2004, s.9). Araştırmacılar Kanada ekonomisi ile ilgili verilere kolay ulaşabildiği için literatürde Kanada'nın kayıtdışı ekonomisinin büyüklüğüne yönelik olarak bir çok çalışma bulunmaktadır.

Ethier (1985), milli hesaplardaki gelir ve giderlerdeki farklardan yola çıkarak yapmış olduğu çalışmada Kanada'nın 1969-1980 yılları arası kayıtdışı ekonomisinin büyüklüğünü ölçmeye çalışmıştır. Ethier, 1969 yılı için %29.4, 1975 yılı için %19.6 ve 1980 yılı için ise %15.5 oranında bir kayıtdışılık bulmuştur. Ethier, parasal büyüklükleri ele alarak yaptığı ölçümde ise 1973 yılı için %6, 1977 için %8.4 ve 1981 için %5.9 oranında bir kayıtdışılık tahmin etmiştir (Ethier, 1985, s.77-109).

Berger (1986), kayıtdışılığı belgelendirilmemiş ve kayıt altına alınmamış faaliyetler olarak tanımlamakta ve ölçümlerini bu tanımdan yola çıkarak yapmaktadır. Berger, milli hesapların gelir ve harcama taraflarını ele alarak yapmış olduğu ölçümde 1981 yılı için kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü %3.5 olarak bulmuştur (Berger, 1986, s.1-25).

Mirus ve diğerleri (1994), kayıtdışı ekonomiye vergiden kaçınmayı ele alan bir perspektifle yaklaşmışlardır. Mirus ve diğerleri; Kanada için kayıtdışı ekonominin ölçümünü üç farklı parasal yaklaşımla yapmışlardır. İlk olarak nakit para talebi oranına göre ölçüm yapmışlar ve 1980 yılı için %13.5, 1985 yılı için %25.9 ve 1990 yılı için %29.7 oranını bulmuşlardır. İkinci olarak Feige'nin işlem hacmi yaklaşımını ele alarak bir ölçüm yapmışlar ve 1984 yılı için %23.9'luk bir oran elde etmişlerdir. Üçüncü olarak Tanzi'nin ekonometrik yöntemini kullanarak ölçümde bulunmuşlar ve 1990 yılı için %14.6 oranında bir kayıtdışılık bulmuşlardır (Mirus ve diğerleri, 1994, s.235-252).

Kanada için kayıtdışı ekonomiyi tahmine yönelik olarak yapılan çalışmaların sonuçları aşağıdaki tabloda verilmektedir:

Tablo 2.6: Kanada İçin Yapılmış Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri

Araştırmacı	Çalışmanın Yapıldığı Zaman Dilimi	Kayıtdışı Ekonominin Tahmini Büyükülüğü (%)	Yöntem
Mirus ve Smith	1990	29,7	Basit Nakit Para Oranı Yaklaşımı
Mirus ve Smith	1984	23,9	İşlen Hacmi Yaklaşımı
Mirus ve Smith	1990	14,6	Ekonometrik Yaklaşım
Mirus	1980	14,1	Geliştirilmiş Nakit Para Oranı Yaklaşımı
Berger	1981	3,5	Anket Yaklaşımı
Ethier	1981	5,9	Ekonometrik Yaklaşım
Fortin ve diğerleri	1986	1,4	Anket Yaklaşımı
Karoleff ve diğerleri	1984	19,3	Basit Nakit Para Oranı Yaklaşımı
Karoleff ve diğerleri	1990	21,6	Geliştirilmiş Nakit Para Oranı Yaklaşımı
Karoleff ve diğerleri	1990	14,6	Ekonometrik Yaklaşım
Pouftis	1990	7,4-13	Geliştirilmiş Nakit Para Oranı Yaklaşımı
Spiro	1993	8-11	Geliştirilmiş Nakit Para Oranı Yaklaşımı
Schneider	1994	15	MIMIC Yaklaşımı
Giles ve Tedds	1995	15,6	MIMIC Yaklaşımı
Gervais ve Smith	1992	3,7	GSMH Yaklaşımı

Kaynak: Smith (1997, s.17), Ethier (1985, s.77-109), Berger (1986, s.1-25), Mirus ve diğerleri (1994, 235-252) ve Finlayson ve Peacock (2002, s.1-7)'den derlenmiştir.

2.2.1.7. Diğer Gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi

Yukarıdaki gelişmiş ülkelerin dışında birçok gelişmiş ülkede de çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıda verilmektedir.

Avusturya için Schneider ve Enste, 1990 yılına göre nakit para talebi ile %6.1, fiziksel girdi metoduna göre %15.5 oranında kayıtdışı ekonomi tahmin etmiştir (Schneider ve Enste, 2000, s.102).

Weck–Hannemann ve Frey’in 1983 yılında, kayıtdışı ekonomi ile ilgilenen uzmanlara yapmış oldukları ankette **İsviçre**’nin kayıtdışı ekonomisinin tahmini büyüklüğünü %5-10 arasında bulmuşlardır (İlgın, 1999, s.78).

Christopoulos, **Yunanistan**’da ki kayıtdışı ekonominin boyutunun politikacıları uzun süreden beri ilgilendiren bir konu olduğunu ve bunun ülke ekonomisi içerisinde ciddi bir sorun olarak görüldüğünü belirtmektedir. Kanelopoulos ve diğerlerinin 1995 yılı verileri ile yapmış oldukları çalışmada kayıtdışı ekonominin boyutunun GSMH’nin %34.6’sı oranında olduğunu bulmuşlardır (Christopoulos, 2003, s.563).

Ischsen ve Strom (1989), **Norveç** için yapmış oldukları çalışmada kayıtdışı ekonomiyi hem mikro hem de makro yaklaşımla ele almıştır. Onlara göre kayıtdışı ekonomi, vergiden kaçınılan her türlü eylemi içine alır. Ischsen ve Strom’un makro yaklaşımı, para stoğu üzerine yoğunlaşmaktadır. Kayıtdışı ekonominin boyutunu belirlemek için 1952 yılını baz yıl olarak ele almışlar ve bu yılda vergiden kaçınmanın olmadığını varsaymışlardır. M_1 para arzının dolaşım hızı, kayıtdışı ekonomideki para hızının tahmininde kullanılmıştır. Buna göre 1978 yılı için GSMH’nin %6,3’ü oranında kayıtdışılık tespit etmişlerdir. Mikro yaklaşımda ise kayda alınmayan yani belgelenmeyen gelir üzerinde durmuşlardır. Buna göre GSMH’nin %3,5’lik kısmı 1979 yılında kayıtdışı faaliyetleri içermektedir (Ischsen ve Strom, 1989, 251-266).

İsveç, Avrupa’da en yüksek vergi oranlarına sahip olması nedeniyle kayıtdışı ekonominin en çok gerçekleştiği ülkedir (Brodin, 2005). İsveç Kamu Araştırmaları Merkezi (SIFO) tarafından birçok defa kayıtdışı ekonomiyi tahmin çalışması yapılmıştır. 1978 yılında yaptıkları bir çalışmada kayıtdışı ekonominin GSMH’nin %6,7 oranında olduğunu hesaplamışlardır. İsveç’te yapılan diğer bir çalışmada, nakit para oranı kullanılarak kayıtdışı ekonominin GSMH’nin %10’u olduğu bulunmuştur (Hansson, 1989, s.219-236).

Bajada (1999), **Avustralya** için zaman serilerini kullanarak bir ölçüm yapmıştır. 1967 ve 1996 yılları arasını kapsayan bu çalışmada, bireylerin vergileri ödemekten

kaçındıklarını varsaymaktadır. Bu varsayım ışığında kayıtdışı ekonominin boyutunu %15 oranında tahmin etmiştir (Bajada, 2002, s.1-11).

Fransa için kayıtdışı ekonominin ölçümü konusunda Bathelemy (1989), 1959-1979 yılları arasındaki verileri kullanarak para talebi yaklaşımı ile tahminde bulunmuştur. Bathelemy, bir çok çalışmada olduğu gibi sadece M_2 'yi almamış bunun yanında tasarruf depozitlerini de almıştır. 1959 yılını baz alarak yaptığı ölçümde 1979 yılında kayıtdışı ekonominin %6,3 oranında olduğunu bulmuştur (Bathelemy, 1989, s.281-294).

2.2.2. Geçiş Ülkelerinde Kayıtdışı Ekonomi

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve iki yıl sonrada Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile oluşan ülkelere iktisat literatürlerinde yaygın olarak geçiş ekonomileri denilmektedir. Geçiş ekonomileri açısından kayıtdışı ekonomi kavramı oldukça yenidir. Geçmişte sosyalist ekonomilerde kayıtdışı ekonomi kavramı bulunmaktaydı. Ancak, bunların boyutları, özel mülkiyet ve girişim konusundaki kısıtlamalar ile devletin cezalandırma mekanizmalarının yüksekliği nedeniyle küçük ve kapitalist ekonomilere kıyaslandığında farklı içeriklere sahiptir. Bağımsızlık sonrasında ise geçiş ekonomilerinde kayıtdışı faaliyetlerin hızla yayıldığı görülmektedir (Bal, 2004, s.73).

Geçiş ekonomileri ya da daha önceden bilinen ismi ile ikinci dünya ekonomilerinde iki karşıt görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilkinde göre kayıtlı ekonominin büyümesi; mafya benzeri ekonomik faaliyetlerin negatif sosyal sermayesini ve geniş ölçekte bir vergi kaçınmasını vurgulayan kayıtdışı ekonomi tarafından engellenmektedir. Bu düşünce genel olarak Rusya ekonomisi için ileri sürülmektedir. Karşıt görüş ise, hükümetlerin göstermiş oldukları zayıf performans, girişimcileri kayıtdışı ekonomiye doğru itmektir (Pippidi ve diğerleri, 2000, s.2).

Bir çok geçiş ekonomisi, geçiş sürecinde büyük boyutlarda kayıtdışı ekonomik sorun yaşamıştır. Bu kayıtdışı ekonomik faaliyetlerden bazıları suç sayılabilecek türden

olduğu için kayıt altına alınamamıştır. Küçük üreticiler ve perakendeci sektöründe çalışanlar, faaliyetleri sonucunda yeterli kazanç sağlayamadıklarından dolayı kayıtlı sektöre girip vergi ödemeyi tercih etmemektedirler. Buna rağmen geçiş ekonomilerindeki bazı ekonomik faaliyetler ise; yarı kayıtlı durumdadırlar. Örneğin, firma kayıt altında olmasına rağmen burada çalışanlar kayıtdışı olabilmektedir. Bu firmalar uygun politika değişiklikleri sayesinde tamamen kayıtlı hale gelmişlerdir (Djankov ve diğerleri, 2003, s.63).

Geçiş ekonomileri açısından kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin en önemli boyutu bavul ticaretidir. Bavul ticareti; başlangıçta geçici bir durum olarak değerlendirilmekle ve teşvik edilmekle birlikte geçiş ekonomilerinin giderek artan ekonomik problemlerinden birisi olmuştur (Bal, 2004, s.73).

Aşağıdaki Tablo2.7, literatürde geçiş ekonomilerindeki kayıtdışı sektörlere ilişkin yapılmış bazı çalışmalardan derlenen bulguları göstermektedir. Kayıtdışılığın en düşük olduğu ülkeler Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'dır. Kayıtdışı ekonominin en yüksek gözlemlendiği ülkeler ise Azerbaycan ve Gürcistan'dır. Bu ülkelerde kayıtdışı ekonominin GSMH'ye oranı yarıdan fazladır. Estonya ve Litvanya gibi bazı reformcu ülkelerde bile kayıtdışı ekonomi hala GSMH'nin 1/3'ü kadardır.

Doğu bloğu ülkelerinde kayıtdışı ekonomi daha büyüktür. Yaygın olan görüşe göre, bu ülkelerde mal ve hizmet dağılımının önemli bir kısmı resmi GSMH tahminlerine girmez. Kayıtdışı ekonominin büyüklüğünün ve doğasının bilinmesi, geçiş döneminde çıktı dinamiklerinin yeniden tahmin edilmesini sağlar ve bu yöndeki politikaları kamu finansmanından, sosyal koruma yönüne kaydırır. Buna rağmen GSMH tahminlerine girmeyen sektörleri bilmek olanaksızdır. Bu yüzden geçerli bir tahmin yapmak çok kolay değildir (Alexeev ve Pyle, 2003, s.154).

Tablo 2.7: Geçiş Ülkeleri İçin Yapılmış Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri

Fiziksel Girdi (Elektrik Tüketimi) Yaklaşımı						
Ülkeler	1989-1990¹	1990-1993²	1994³	1995³	1999⁴	2002¹
Azerbaycan	21,9	41,0	58,0	60,6	60,1	60,6
Beyaz Rusya	15,4	31,7	18,9	19,3	47,1	48,1
Estonya	19,9	35,9	25,1	11,8	39,1	-
Gürcistan	24,9	50,8	63,5	62,6	66,1	67,3
Kazakistan	17	29,8	34,1	34,3	42,2	43,2
Kırgızistan	-	27,1	-	-	39,4	39,8
Letonya	12,8	32,2	34,2	35,3	39,6	39,9
Litvanya	11,3	38,1	28,7	21,6	29,4	30,3
Moldova	18,1	-	39,7	35,7	44,1	45,1
Rusya	14,7	36,9	40,3	41,6	45,1	46,1
Ukrayna	16,3	37,5	45,7	48,9	51,2	52,2
Özbekistan	11,4	23,3	9,5	6,5	33,4	34,1
Bulgaristan	24	32,7	29,1	36,2	36,4	36,9
Hırvatistan	22,8	39,0	-	-	32,4	33,4
Çek Cum.	6,1	28,7	17,6	11,3	18,4	19,1
Macaristan	27,5	30,9	27,7	29	24,4	25,1
Makedonya	-	40,4	-	-	45,1	-
Polonya	17,7	31,8	15,2	12,6	27,4	27,6
Romanya	18	29,0	17,4	19,1	33,4	34,4
Slovakya	6,9	30,6	14,6	5,8	18,3	18,9
Slovenya	-	28,5	-	-	26,7	27,1
Sırbistan	-	-	-	-	34,5	-
Ermenistan⁵	31	108	80	74	45,3	-

Kaynak: 1. Bal (2004, s.76), 2. Schneider ve Enste (2000, s.101), 3. Alexeev ve Pyle (2003, s.158), 4. Djankov ve diğerleri (2003, s.64), 5. Tunyan (2005)

2.2.3. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi

Gelişmekte olan ülkelerdeki kayıtdışı ekonominin büyüklüğünün, geçiş ekonomileri ve gelişmiş ekonomilere oranla daha büyük olduğu konusunda bir çok çalışma bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kayıtdışılığın oranı GSMH'nin %13'ü ile %76'sı arasında değişmektedir. Bazı gelişmekte olan ülkelerdeki kayıtdışı ekonominin büyüklüğü konusunda yapılmış olan tahminler Tablo 2.7'de verilmiştir.

Tablo 2.8: Bazı Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Yapılmış Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri

ÜLKELER	Kayıtdışı Ekonominin GSMH'ya oranı % (1990-1993)
Nijerya ve Mısır	68 - 76
Tunus ve Fas	39 - 45
Guatemala, Meksika, Peru ve Panama	40 - 60
Şili, Kostarika, Venezüella, Brezilya, Paraguay ve Kolombiya	25 - 30
Tayland,	70
Filipinler, Sri Lanka, Malezya ve Güney Kore	38 - 50
Hong Kong ve Singapur	13

Kaynak: Matthew H. Fleming, John Roman ve Graham Farrell "The Shadow Economy" Journal of International Affairs, Vol.53, No:2, Spring 2000, s.405.

Gelişmekte olan ülkeler çok çeşitli kategorilere ayrılabilir. Bu konudaki önemli çalışmalardan biride özellikle Latin Amerika üzerinde yoğunlaşmıştır. Kayıtdışı ekonomik faaliyetler ile ilgili çalışmaların literatürüne bakıldığı zaman kayıtdışı ekonominin içeriği üzerinde durulduğu görülmektedir. Özellikle de istihdam üzerindeki kayıtdışılık üzerinde durulmuştur. Gelişmekte olan ülkeler ve bunların kayıtdışılığı için genel bir değerlendirme yapmak oldukça zordur.

Kayıtdışı ekonomik sektör pek çok geliştirmekte olan ülkenin ekonomik faaliyetleri üzerinde önemli etkilere sahiptir. ILO raporlarına göre 1990–1994 yılları arasında Latin Amerika'daki kayıtdışı sektör yeni yaratılan iş alanlarının %80'ini oluşturmaktadır. Afrika'da istihdamın %61'ini kayıtdışı istihdam oluşturmaktadır. Ayrıca krizden önce Asya ülkelerinde istihdamın %40-50'si arasında kayıtdışı istihdamdan söz edilebilir (Fleming ve diğerleri, 2000, s.405).

Jagannathan'a göre; geliştirmekte olan ülkelerdeki piyasalar neo-klasik teorisinin öne sürdüğü gibi tam işleyen piyasalar değildir. Geliştirmekte olan ülkelerin en fakirlerinde bile organize olmuş denebilecek piyasalar vardır. Bu piyasaların temelini kanunlar ve düzenlemeler oluşturur. Bu organize piyasaların dışında organize olmamış veya kayıtdışı sektörler vardır. Kayıtdışı sektörün büyüklüğü GSMH'nin %30'u ile %70'i arasında değişmektedir. Bu kayıtdışı sektörün büyük bir kısmını kırsal kesim ve ikincil piyasalar oluşturur (Fleming ve diğerleri, 2000, s.406).

Geliştirmekte olan ülkelerde ki kayıtdışı ekonominin en büyük payını yasadışı faaliyetler almaktadır. Örneğin Kolombiya, GSMH'nin hesaplanmasında yasadışı uyuşturucu üretiminden sağlanan geliri de hesaplamaya katacağını duyurmuştur. Bolivya, Peru ve Kolombiya dünyanın en önde gelen kokain üreticileridir. Afganistan, Burma, Laos, Meksika, Pakistan ve Tayland ise dünyanın en büyük eroin üreticileridir.

Kayıtdışı ekonomi ile uyuşturucu ticareti arasındaki ilişki çok karmaşıktır. Yasadışı uyuşturucu üretiminin esas olarak ekonomik nedenlerden meydana geldiğine inanılmaktadır. Yasadışı uyuşturucu üretimi ile GSMH arasındaki ve insani gelişme endeksi arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan araştırmalar sonucunda anlamlı sonuçlar bulunamamıştır. Ekonomik gelişmenin yasadışı sektörü azaltacağı düşünülmektedir (Fleming ve diğerleri, 2000, s.407).

2.3. TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI

Türkiye ekonomisinde kayıtdışılıkla ilgili olarak yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, birçok araştırmacı tarafından farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin boyutları tahmin edilmeye çalışılırken uygulanan yöntem farklılıkları, kullanılan veri serisi, kapsanan dönem ve varsayımlardaki bazı farklılıklardan dolayı GSMH'nin %1'i ile %84'ü arasında farklı tahminler bulunmaktadır.

Yukarıda belirtilen kayıtdışı ekonomiyi ölçüm yöntemlerinden bir çoğu araştırmacılar tarafından Türkiye'ye de uygulanmıştır. GSMH yaklaşımı ile Temel ve diğerleri (1994), Özsoylu (1996), Ögünç ve Yılmaz (2000) Türkiye'de ki kayıtdışı ekonomi oranını tahmin etmeye çalışmışlardır. İstihdam yaklaşımına göre kayıtdışı ekonominin boyutları konusunda Temel ve diğerleri (1994), Özsoylu (1996) ve Us (2004) tarafından Türkiye uygulaması yapılmıştır. Parasalcı yaklaşım yöntemini ise, Temel ve diğerleri (1994), Özsoylu (1996), Ilgın (1999,2002), Ögünç ve Yılmaz (2000), Kasnaoğlu ve Yayla (2000), Aktürk ve diğerleri (2004) ve Us (2004) çalışmalarında kullanmışlardır. Tanzi'nin ekonometrik yaklaşımını Derdiyok (1993), Temel ve diğerleri (1994), Akyüz ve Bahçekapılı (1995), Yamak (1996) ile Çetintaş ve Vergil (2003) Türkiye açısından uygulamışlardır. Elektrik tüketimi yaklaşımına göre ise Us (2004) Türkiye için kayıtdışı ekonomi tahmininde bulunmuştur.

2.3.1. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi Boyutları Konusunda Yapılmış Bazı Ampirik Çalışmalar ve Sonuçları

Derdiyok (1993), "Türkiye'nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini" başlıklı çalışmasında kayıtdışı ekonomiyi hesaplamak için iki farklı yöntem kullanmıştır. Bunlardan ilki 1960–1991 arasını kapsayan bir süreçte, ortalama vergi oranının en düşük değer aldığı duruma göre yapılan hesaplamadır. 1960-1991 dönemi arasında ortalama vergi oranı en küçük değeri 1960 yılında almıştır ve bu oran %10.9'dur. Diğer yöntem ise ortalama vergi oranının sıfır olması durumuna göre yapılan hesaplamadır. Birinci hesaplama yönteminde, vergi oranlarında görülen artışların yaratacağı kayıtdışı

ekonomi miktarı tahmin edilirken; ikinci hesaplama yönteminde tamamen vergilemeden kaynaklanan kayıtdışı ekonominin miktarı tahmin edilmeye çalışılmıştır (Derdiyok, 1993, s.58).

Derdiyok (1993), Tanzi yöntemine göre ortalama vergi oranının en düşük değeri aldığı duruma göre yaptığı birinci hesaplama yöntemine göre kayıtdışı ekonomiyi; 1970 yılında GSMH'nın %5.52'si, 1989 yılında %6.58'i ve 1991 yılında %7.78'i olarak bulmuştur. İkinci yöntem olan vergi oranının sıfır olduğu duruma göre kayıtdışı ekonominin GSMH içindeki oranını 1970 yılı için %32.6 olarak hesaplarken 1989 yılı için %34.1 ve 1991 yılında da %26.2 olarak hesaplamıştır (Derdiyok, 1993, s.58-59).

Türkiye'de ki kayıtdışı ekonominin tahmin edilmesi konusunda Temel ve diğerleri (1994b); yaptıkları kapsamlı çalışma da bir çok yöntem ile ölçüm yapmışlardır. Çalışmalarında 1987-1992 dönemi için GSMH yaklaşımını, 1970-1992 dönemi için istihdam yaklaşımını ve 1970-1992 dönemi için ise parasalcı yaklaşımı uygulayarak Türkiye'de kayıtdışı ekonominin boyutlarını tahmin etmeye çalışmışlardır.

Temel ve diğerleri (1994b) GSMH yaklaşımına göre kayıtdışı ekonomiyi; 1987 yılı için %1.89, 1988 için %2, 1989 yılı için %3, 1990 yılı için %1.48, 1991 için %1.5 ve 1992 yılı ise %3.61 olarak tahmin etmişlerdir (Temel ve diğerleri, 1994b, s.17).

İstihdam yaklaşımında ise kullanmış oldukları ölçüm yöntemi, toplam GSYİH'nın toplam istihdama oranı baz alınarak yapılmış olan tahminlerdir. Bu yöntemine göre 1975–1989 döneminde istihdam başına yaratılan GSYİH oranı OECD ülkeleri ortalamaları ile karşılaştırılarak Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomi içerisindeki büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmıştır. 1975–1989 döneminde GSYİH, OECD ülkelerinde yıllık ortalama %1.9 artarken; bu oran, Türkiye için %2.5 olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplama, Türk ekonomisinin kayıtlı kesimindeki göreceli büyüklüğünün yanı sıra kayıtdışı kesimin de katkısının büyük olduğunu göstermektedir (Temel ve diğerleri, 1994b, s.21).

Üçüncü yöntem olarak Temel ve diğerleri (1994b) parasalcı yaklaşım yöntemini kullanarak 1970–1992 yılları arasında Türkiye için kayıtdışı ekonomi oranını bulmaya çalışmışlardır. Parasalcı yaklaşımın yöntemlerinden birisi olan sabit oran yaklaşımına göre 1988 yılı baz yıl alınarak, 1970 yılında %23.2 olarak tahmin edilmiştir. Bu oran 1971–1976 yılları arasında %19.5 ile %17.7 arasında kalmış, 1977 yılından sonra ise artmaya başlamış ve 1978 yılında %26.3'e yükselmiştir. 1981 yılında ise kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı %7.8'e düşmüş ve bu yıldan sonra düşme eğilimine girmiştir. 1992 yılına gelindiğinde ise Temel ve diğerleri kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranının %1 olduğunu öne sürmüşlerdir (Temel ve diğerleri, 1994b, s.24).

Parasalcı yaklaşımın diğer bir yöntemi olan ekonometrik yaklaşıma göre, nakit para talebi 1975–1992 dönemi için analiz edilmiştir. Bu yöntemle göre 1975 yılında kayıtdışı ekonominin GSMH'ya oranı %18.9 düzeyinde gerçekleşmiş ve 1979 yılında %21.3 ile en yüksek değerini almıştır. 1980 yılından sonra hızla gerileyen bu oran 1988'de %6.3'e inmiş ve bu yıldan sonra tekrar artmaya başlayarak 1992'de %8.1 düzeyinde gerçekleşmiştir (Temel ve diğerleri, 1994b, s.28).

Akyüz ve Bahçekapılı (1995); Tanzi modelini Türkiye'ye uygulayarak 1960-1992 dönemi için kayıtdışı ekonominin boyutlarını hesaplamaya çalışmışlardır. Bu dönem aralığı için, kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomi içindeki payının; %5 ile %10 arasında değiştiğini öne sürmüşlerdir (Akyüz ve Bahçekapılı, 1995, s.283).

Özsoylu (1996), GSMH yaklaşımına göre 1986–1990 dönemini ele alarak yapmış olduğu kayıtdışı ekonomi tahminlerinde %7.7 ile %5.5 arasında değişen sonuçlara ulaşmıştır. 1986 yılı için kayıtdışı ekonomi oranını %5.5 olarak, 1987 için %6 olarak, 1988–1989 ve 1990 yılları için sırası ile %5.9, %7.7 ve %7.5 olarak hesaplamıştır.

İstihdam yaklaşımında ise 1978–1990 yılları arasında Türkiye'de gerek işgücünün ve gerekse de istihdamın nüfusa oranında düşüş olduğunu ortaya koymuştur. Özsoylu, birçok OECD ülkesinde bu oranların %45-50 arasında olmasına rağmen

Türkiye için bu oranın 1978–1990 döneminde %30-33 arasında olmasının Türkiye’deki kayıtdışı ekonominin hacminin bir göstergesi olduğunu ileri sürmüştür (Özsoylu, 1996, s.37-38).

Basit nakit para oranı yöntemi ile yapmış olduğu çalışmada Özsoylu, 1980-1990 yılları arası için tahminde bulunmuştur. Dolaşımdaki para miktarının mevduat miktarına oranının 0.15 alınması durumunda: Kayıtdışı ekonominin en düşük olduğu yıl %2.1 ile 1985 yılıdır. 1986 ve 1988 yıllarında sırası ile %2.2 ve %2.4 ile diğer en düşük oranları göstermektedir. Dolaşımdaki para miktarının mevduat miktarına oranının 0.10 olması durumunda ise, kayıtdışı ekonominin 1980’den 1985 yılına kadar azaldığı, 1986’dan sonra ise artma eğilimi gösterdiğini ortaya koymuştur. 1980’deki kayıtdışı ekonomi oranı %24.6 iken 1985’de en düşük seviyeye ulaşmış ve %6.7 olarak gerçekleşmiştir. 1990’da ise, %11.7’ ye yükseldiği görülmektedir (Özsoylu, 1996, s.41-42).

Özsoylu işlem hacmi yaklaşımına göre ise; 1980-1990 yılları arası için en yüksek kayıtdışı ekonomi oranını 1980 yılında %24.4 olarak hesaplamış, 1985 yılında ise, bu oranın en düşük seviye olan %6.4 seviyesine düştüğünü ileri sürmüştür. 1990 yılında ise kayıtdışı ekonominin %11.7 oranında olduğunu tespit etmiştir (Özsoylu, 1996, s.43).

Yamak (1996) tarafından kayıtdışı ekonomide yaratılan GSMH, 1968-1994 arası dönem için Tanzi’nin parasalcı yaklaşımı ile tahmin edilmeye çalışılmıştır (Yamak, 1996, s.19). Bu çalışmada, Tanzi yöntemi izlenerek kayıtdışı ekonomi iki farklı yaklaşıma göre tahmin edilmeye çalışılmıştır. Birinci yaklaşımda tamamen vergilendirmeden (sıfır vergi oranına göre) kaynaklanan kayıtdışı ekonominin büyüklüğü, ikinci yöntem olarak da ele alınan dönem içindeki vergi oranı değişimlerinden (en düşük vergi oranına göre) kaynaklanan kayıtdışı ekonominin tahmin edilmeye çalışılmıştır. Sıfır vergi oranına ve 1968 yılı (en düşük) vergi oranlarına göre tahmin edilen kayıtdışı ekonomideki para, gelir ve kayıtdışı gelirin kayıtlı gelire oranları tahmin edilmiştir.

İlk yönteme (sıfır vergi oranına) göre hesaplanan kayıtdışı GSMH'nin kayıtlı GSMH'ya oranı 1981 yılı ile 1990 yılı arasındaki dönem için; %11 ile %13 arasında değişmiştir. 1968–1980 yılları arasında kayıtdışı ekonominin yaratmış olduğu GSMH'nin nominal değeri yıllar itibari ile sürekli bir artış göstermesine rağmen kayıtlı GSMH'ya olan oranı aynı kalmıştır. Yamak (1996) çalışmasında, 1981 yılında kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye olan oranının yaklaşık iki puan artarak %15 seviyesine ulaştığını tahmin etmiştir. 1982 yılında kayıtdışı ekonominin göreceli büyüklüğü yaklaşık dört puanlık bir düşüşle %11 olarak bulunmuştur. 1990 yılına kadar bu oran istikrarlı bir şekilde artmaya devam etmiştir. 1994 yılına gelindiğinde ise kayıtdışı ekonominin oranı %24 olarak hesaplanmıştır (Yamak, 1996, s.24-25).

Yamak (1996) tarafından; ikinci yönteme göre yapılan tahminde ise, 1968-1994 yılları arasındaki dönemi incelenerek, en düşük vergi oranı olan 1968 yılı baz yıl olarak kabul edilmiştir. 1968 yılı için kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı sıfır bulunmuştur. Ortalama vergi oranları arttıkça kayıtdışı ekonominin göreceli büyüklüğü artmıştır. Çalışmada 1971 yılı için kayıtdışı ekonominin göreceli büyüklüğü %2, 1974-1981 arası dönemde ise %5 olarak hesaplanmıştır. 1984-1990 döneminde kayıtdışı ekonominin yaratmış olduğu gelir kayıtlı ekonomide yaratılan gelire oranla azalma eğilimi göstermiş ortalama %1.5 düzeyinde seyretmiştir (Yamak 1996, s.25).

İlgın (1999), çalışmasında yeni GSMH serisi ile 1968-1993 dönemi için Basit ve Geliştirilmiş Parasal Oran Yöntemleriyle Tahmin yöntemi ile Türkiye'de kayıtdışı ekonomiyi tahmin etmeye çalışmıştır. Basit parasal oran yaklaşımıyla yapılan bu çalışmaya göre; hesaplanan kayıtdışı GSMH'nin, kayıtlı GSMH'ya oranı baz yıl olan 1986 yılı hariç %1.2 ile %25.4 arasında tahmin edilmiştir. Bu yöntemdeki hesaplamalar kayıtlı ve kayıtdışı sektörlerde paranın dolaşım hızının aynı olduğu varsayımında yapılmıştır (İlgın, 1999, s.92).

İlgın, basit ve geliştirilmiş parasal oran yöntemlerinde DİE'nin revize edilmiş milli gelir serisiyle yapmış olduğu hesaplamalar sonucunda Türkiye'de kayıtdışı

ekonomi 1970 ile 1977 döneminde düşme, 1977 ile 1980 döneminde artma, 1984 ve 1985 yılları dışında 1980-1987 döneminde azalma ve 1987 yılından sonra yükseliş eğilimi göstermiştir. Kayıtdışı ekonomi oransal olarak en yüksek değerini ise 1990'lı yıllarda almaktadır (İlgin, 1999, s.92-93).

Öğünç ve Yılmaz (2000)'in yapmış olduğu GSMH yaklaşımına göre kayıtdışı ekonomi tahminleri 1991 yılı için %1.27 olarak, 1995 yılı için %2.11 olarak ve 1999 yılı için %7.53 olarak hesaplamışlardır (Öğünç ve Yılmaz, 2000, s.17).

Basit para oranı yaklaşımına göre ise 1960-1979 yılları arası en yüksek oranı 1964 yılı için %23.5 olarak hesaplamıştır. 1975 yılının baz yılı olarak alındığı bu çalışmada 1979 yılı için kayıtdışı ekonomi %6.4 olarak tahmin edilmiştir. 1986 yılının baz yıl olarak belirlendiği ve 1980-1998 dönemi arasını ele alan hesaplamada ise en yüksek kayıtdışı ekonomi oranı %46.2 ile 1995 yılı için elde edilmiştir. Bu oran 1998 yılı için ise %25.8 olarak bulunmuştur. Para talebi yaklaşımında ise 1971-1999 dönemi ele alınarak kayıtdışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle elde edilen kayıtdışı ekonomi tahminleri % 22.1 ile %10.5 arasında bulunmuştur. 1971 yılında %13.9 olarak bulunan bu oran 1994 yılı için %19.5, 1998 yılı için %17.9 ve 1999 yılı için %20.5 olarak hesaplanmıştır (Öğünç ve Yılmaz, 2000, s.23-25).

Kasnakoğlu ve Yayla (2000), 1968-1997 yılları arasında üç parasal yöntem (Basit para oranı-Nakit Para Talebi Yöntemi ve İşlemler Yöntemi) kullanarak Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin boyutlarını tahmin etmeye çalışmışlardır. Bu çalışmanın sonuçları üç yönteme göre şu şekildedir:

Basit para oranı yaklaşımına göre Kasnakoğlu ve Yayla (2000) yaptıkları çalışmada tüm kayıtdışı işlemlerin nakit ile yapıldığı varsayımı altında 1968-1977 yılları arasındaki kayıtdışı ekonomiyi GSMH'nin %3'ü olarak, 1978-1980 arası dönemde GSMH'nin %10'u, 1990 yılında ise, GSMH'nin %20-30'una ulaştığı sonucuna varmışlardır. 1997 yılında ise bu yöntemle Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin GSMH'nin %30.4'ü olarak tahmin edilmiştir. Bu yöntemdeki kayıtdışı sektördeki

ödemelerin tamamının nakit ile yapıldığı varsayımı değiştirildiğinde ise, kayıtdışı ekonominin boyutları biraz daha yükselmektedir. Buna göre kayıtdışı işlemlerdeki ödemelerin sadece %25'inde nakit kullanıldığı varsayımı altında, 1997 yılı için kayıt dışı ekonomi GSMH'nin %61'i olarak bulunmuştur (Kasnakoğlu ve Yayla ,2000, s. 80).

İkinci olarak nakit para talebi yöntemi ile Kasnakoğlu ve Yayla 2000 yılında yaptıkları çalışmada, 1981 yılına kadar kayıtdışı ekonominin artan bir eğilim gösterdiğini ortaya koymaktadırlar. 1981'de kayıtdışı ekonomi, GSMH'nin %13'üne eşittir. Daha sonra 1980'lerde kayıtdışı ekonomi azalan bir eğilim göstermekte ve bu dönemde kayıtdışı ekonomi %6 ile %8 arasında tahmin edilmiştir. 1991 ve 1997 arası dönemde ise kayıtdışı sektör GSMH'nin %40'ı olarak tahmin edilmiştir (Kasnakoğlu ve Yayla ,2000, s. 81).

Kasnakoğlu ve Yayla'nın son olarak, işlemler yöntemine göre yaptıkları kayıtdışı ekonomiyi tahmin sonuçlarında; 1970'li yıllarda kayıtdışı ekonomi oranının arttığını, 1970'li yılların sonundan 1981'e kadar azaldığını ileri sürmüşlerdir. Bu dönem için en yüksek değer 1977 ve en düşük değer 1981'de gözlenmiştir. 1982'de kayıtdışı ekonominin GSMH'ya oranı % 40 düzeyinde iken bu oran 1983 yılı için %43'e çıkmış ve 1986'da ise %13'e gerilemiştir. 1987 yılından itibaren kayıtdışı ekonomide artan bir eğilim görülmüş ve bu 1993 yılına kadar devam etmiştir. 1993 yılında ise, son otuz yıl için tahmin edilen en yüksek değer olan %93 düzeyine ulaşmıştır. 1997 yılında kayıtdışı ekonomide azalan bir eğilim başlamış ve 1997 yılında GSMH'nin %31'ine düşmüştür (Kasnakoğlu ve Yayla, 2000, s. 81).

Tandırcıoğlu (2002), sabit oran yaklaşımını kullanarak yapmış olduğu 1985-2000 yıllarını kapsayan hesaplamasında; kayıtdışı ekonominin boyutlarını %19.59 ile %83.36 arasında bulmuştur. 1985 yılında %19.59 olan kayıtdışı ekonomi, 1995 yılına kadar giderek artmış ve %79.44 seviyesine ulaşmıştır. 2000 yılında ise bu rakam %83.36 oranına ulaşmıştır (Tandırcıoğlu, 2002, s.33).

Çetintaş ve Vergil (2003), Türkiye’de kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü belirleyebilmek için, Tanzi’nin nakit para talebi denkleminde yararlanmışlardır. 1971-2000 dönemini kapsayan bu çalışma temel iki varsayıma dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin tümü nakit para kullanılarak gerçekleştirilmektedir. İkinci varsayım ise, kayıtdışı ekonomideki paranın dolanım hızı ile kayıtlı ekonomideki paranın dolanım hızının aynı olduğu varsayımdır (Çetintaş ve Vergil, 2003, s. 25).

Çetintaş ve Vergil (2003), yaptıkları çalışma sonucunda Türkiye’deki kayıtdışı ekonominin büyüklüğünün özellikle 1990 yılından sonra hızla büyümeye başladığını ve 1995 yılında kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranının %31’e ulaştığını ortaya koymaktadırlar. Kayıtdışı ekonominin büyüklüğü 1998’de %29 ve 1999 yılında ise %26 olarak tahmin edilmiştir. 2000 yılında ise kayıtdışı ekonominin hacmi 38 katrilyon iken, kayıtlı ekonomiye olan oranı da %24.7 olarak tahmin edilmiştir (Çetintaş ve Vergil, 2003, s. 28-29).

Aktürk ve diğerleri, (2004) tarafından yapılan ve 1975-2002 arası dönem ele alınarak Türkiye’de kayıtdışı ekonominin boyutları parasal ekonometrik yöntem ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada da yine üç temel varsayımda bulunulmuştur. Bu varsayımlar; kayıtdışı ekonomide kullanılan para sadece nakit paradır, dolaşımdaki para kayıtlı ve kayıtdışı ekonomide kullanılan nakit para toplamına eşittir, paranın dolaşım hızı kayıtlı ve kayıtdışı sektörde aynıdır (Aktürk ve diğerleri, 2004, s.123).

Aktürk ve diğerlerinin (2004) yaptıkları çalışmada vergilendirmeden (sıfır vergi oranına göre) kaynaklanan kayıtdışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmıştır (Aktürk ve diğerleri, 2004, s.126). Bu çalışma sonucunda 1975-2002 dönemi içinde tamamen vergilendirmeden kaynaklanan kayıtdışı gelirin kayıtlı gelire oranı %3.07 ile %22.94 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu oran Türkiye’de yaşanan 1994 ve 1999 kriz dönemlerinde özellikle dikkat çekici bir artış göstermektedir. 1990’lı yılların ortalarına kadar tek haneli bir biçimde dalgalanma gösteren kayıtdışı ekonomi, 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren hızlı bir artış trendine girerek çift

haneli seyretmeye başlamıştır. 2002 yılı için, tahmin edilen kayıtdışı gelirin 44 katrilyon TL olduğu ve bu miktarın da vergilendirilmediği tahmin edilmektedir (Aktürk ve diğerleri, 2004, s.126-127).

Us (2004), Türkiye’de kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü ölçmeye yönelik olarak istihdam yaklaşımı, parasalcı yaklaşım ve elektrik tüketimi yaklaşımı gibi farklı hesaplama yöntemleri ile kayıtdışı ekonomi büyüklüğüne ilişkin farklı rakamlar elde etmiştir.

İstihdam yaklaşımına göre yapmış olduğu hesaplamada; üç yıllık veri baz alınarak 2000-2003 döneminde işgücünün nüfusa oranının, istihdamın nüfusa oranı ile aynı yönde değişeceği; buna karşılık kayıtdışı ekonomik faktörler söz konusu olduğu takdirde ise, işgücünün nüfusa oranı büyürken istihdamın nüfusa oranının sabit kalacağı varsayılmaktadır. Yapılan incelemede her iki oranında yıldan yıla sapmalar gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. bu yöntemle göre hesaplanan kayıtdışı istihdam toplam nüfusun yaklaşık olarak %3’ü oranındadır (Us, 2004, s.29).

Parasalcı yaklaşımın sabit oran yöntemine göre 1980–2003 dönemi için kayıtdışı ekonominin GSMH’ya oranı kriz dönemi olan 1994 yılının ikinci çeyreğinde en yüksek seviyesine ulaşmış, 2001 yılı ilk çeyreğine kadar ki dönemde yavaş yavaş azalmıştır. Ancak 2001 yılında yaşanan krizin ardından kayıtdışı ekonomik faaliyetler belirgin bir artış göstermiştir. 2001 yılı sonrası dönemde bu oran %32 civarında olup; bu 1987–2003 genel ortalamasının altında kalmaktadır. Ekonometrik yaklaşıma göre 1987-2003 döneminde kayıtdışı ekonomi kayıtlı ekonominin ortalama %6’sı kadar bir büyüklükte olmuş, 1987-1997 döneminde ise bu oran %4.8 ve 1997-2003 döneminde ise kayıtlı ekonominin %9’unu oluşturduğu ortaya konulmuştur (Us, 2004, s.37-42).

Us (2004), Kaufmann ve Kaliberda yaklaşımına göre 1978–2000 döneminde milyon kwh cinsinden ifade edilen elektrik üretimi serisinin yıldan yıla olan artış hızını hesaplamış ve 1987 sabit fiyatları ile GSMH serisine dayanarak reel GSMH endeksi oluşturmuştur. Buna göre; kayıtdışı ekonominin GSMH içindeki payı dönem içerisinde

ortalama olarak %4.38 oranında gerçekleşmiştir. 1994 ve 1999 yıllarına ilişkin olarak; kayıtdışı ekonominin GSMH'ya oranını %13 ve %12 olarak hesaplamıştır.

2.3.2. Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi Tahminlerinde Kullanılan Yöntemlerin Güvenirliği

Türkiye için kayıtdışı ekonomi tahminlerine bakıldığında, Tablo2.9’da da görüleceği gibi, aynı dönemler için dahi bir çok farklı tahmin bulunmuştur. Bu araştırmaların çoğunda kayıtdışı ekonomi ölçülürken literatürdeki mevcut yöntemlerden yararlanılmış ve bu yöntemler Türkiye için aynen uygulanmıştır. Tablo2.9 ayrıntılı olarak incelendiğinde Türkiye’de kayıt dışı ekonomi tahminlerinin GSMH’nın %2’si ile %83’ü arasında değiştii görülmektedir.

Tablo 2.9: Türkiye için Yapılmış Bazı Kayıtdışı Ekonomi Tahminleri

Araştırmacı	Çalışmanın Yapıldığı Zaman Dilimi	Kayıtdışı Ekonominin Tahmini Büyüklüğü (%)	Yöntem
Derdiyok	1991	7,78	Tanzi Yaklaşımı (minimum vergi oranı)
Derdiyok	1991	26,20	Tanzi Yaklaşımı (sıfır vergi oranı)
Temel ve diğerleri	1991	1,50	GSMH Yaklaşımı
Temel ve diğerleri	1991	1,91	Sabit Oran Yaklaşımı
Temel ve diğerleri	1991	1,91	İşlem Hacmi Yaklaşımı
Temel ve diğerleri	1991	7,88	Ekonometrik Yaklaşım
Akyüz ve Bahçekapılı	1960-1992	5 - 10	Tanzi Yaklaşımı
Özsoylu	1990	7,5	GSMH Yaklaşımı
Özsoylu	1990	6,9 – 11,7	Parasalçı Yaklaşım
Özsoylu	1990	11,7	İşlem Hacmi Yaklaşımı
Yamak	1994	9,9	Tanzi Yaklaşımı (minimum vergi oranı)
Yamak	1994	24,8	Tanzi Yaklaşımı (sıfır vergi oranı)
İlgin	2001	66,2	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
İlgin	1993	25,4 – 57,2	Basit ve Geliştirilmiş Sabit Oran Yöntemi
Öğünç ve Yılmaz	1999	7,53	GSMH Yaklaşımı
Öğünç ve Yılmaz	1998	25,8	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
Öğünç ve Yılmaz	1999	20,5	Parasalçı Yaklaşım
Kasnakoğlu ve Yayla	1997	30,4	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
Kasnakoğlu ve Yayla	1997	9	Tanzi Yaklaşımı (minimum vergi oranı)
Kasnakoğlu ve Yayla	1997	25,9	Tanzi Yaklaşımı (sıfır vergi oranı)
Kasnakoğlu ve Yayla	1997	31	İşlem Hacmi Yaklaşımı
Çetintaş ve Vergil	2000	24,73	Nakit Para Talebi Yaklaşımı
Aktürk ve diğerleri	2002	16,22	Tanzi Yaklaşımı (sıfır vergi oranı)
Us	2000	64	Karma Elektrik Tüketimi Yaklaşımı
Us	1997-2003	9	Ekonometrik Yaklaşım
Tandırcıoğlu	2000	83,36	Sabit Oran Yaklaşımı

Kaynak: Yapılmış olan çalışmalar temel alınarak oluşturulmuştur.

Bu farklı sonuçların doğmasındaki nedenler ise; uygulanan yöntemden, incelemeye alınan dönemden, kullanılan varsayımlardan ve kullanılan verilerin türünden kaynaklanmaktadır. Ölçüm sonuçlarının bu denli birbirinden farklı olması,

kullanılan yöntemlerin Türkiye için geçerliliği konusunda kuşku yaratmaktadır. Öyle ki bazı araştırmacılar kayıtdışı ekonominin GSMH içerisindeki oranını negatif olarak hesaplamışlardır. Bu oranın negatif çıkmasındaki temel neden belli bir yılın baz yıl alınarak bu yıldaki kayıtdışı ekonomi hacminin sıfır olarak varsayılmasından kaynaklanmaktadır. Bu tür yöntemlerde temel amaç; baz yıla göre kayıt dışı ekonominin gelişim seyrini izlemek olmuştur. Ancak bu yöntemlerde o an ki kayıtdışı ekonominin büyüklüğünün hesaplanabilmesi oldukça zor görünmektedir. Ayrıca bu yöntemde yapılan araştırmalardan görülüyor ki, her araştırmacı farklı baz yıl alarak veri setini belirlemektedirler.

Türkiye açısından diğer bir sınırlılık ise, veri setini elde etmede yaşanan zorluklardan kaynaklanmaktadır. GSMH ve toplam istihdam gibi resmi istatistikler açısından kayıtdışılık olduğu söz konusu istatistiklerin zaman zaman yeniden düzenlenmesinden de anlaşılmaktadır. Örneğin DİE eski GSMH serisini, kapsamını da genişletmek suretiyle 1990 yılında yeniden düzenleyerek bu değişiklikleri 1968 yılına kadar geriye götürmüştür. Bu şekilde oluşturulan yeni milli gelir serisi 1993 yılında tekrar düzeltilmiştir (İlgin,1999, s.87). Araştırmacılar tarafından bu serilerin her birinin farklı farklı aynı yöntem tabii tutulması ile dahi değişik sonuçlara ulaşılabilmektedir. Bu nedenlerden dolayı Türkiye’de kayıtdışı ekonominin ölçülmesi konusunda yapılan tahminlerin güvenilirlikleri azalmaktadır (Özgüler, 1997, s.621).

2.3.3. Kayıtdışı Ekonomi Olgusunun Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye’de kayıtdışı ekonomiyi ölçme konusunda birçok çalışma, farklı sonuçlar vermiş olmasına rağmen varılan bu sonuçların hiçbirisi küçümsenecek düzeylerde değildir. Sonuçlar farklı olsa da Türkiye’de kayıt dışı ekonomi bir sorunsal haline gelmiştir.

Bu sorunsalın ortaya çıkmasındaki asıl neden ise, kayıtdışı ekonomi olgusu lehine ortaya atılan görüşlerdir. Kayıtdışı ekonominin lehindeki görüşlere göre; Türkiye

gibi sıklıkla ekonomik krizlere maruz kalan ekonomilerde krizlerin aşılmasına katkıda bulunur ve yine Türkiye de yüksek oranda yaşanan işsizlik problemine çözüm üretmede alternatif olarak görülür. Diğer yandan, yabancı sermayeyi çekme konusunda da kayıtdışı ekonominin yararlı olduğu üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde, ekonomik büyüme ve yoksulluğu azaltma konusunda, kaynakların etkin kullanılmasını sağladığı ve kayıtlı sektöre kaynaklık ettiği öne sürülerek kayıtdışı ekonominin lehindeki görüşler öne sürülmüştür.

Ancak gelişmekte olan ülkeler açısından kayıtdışı ekonominin belirli sınırlar arasında olması normal karşılanabilecek iken Türkiye gibi bu derece de yüksek oranlarda olması birtakım çözüm önerilerini gerekli kılmaktadır. Schneider ve Enste (2000, s.84) sabit oran yaklaşımına göre yaptıkları hesaplamada, Afrika ülkeleri için kayıtdışı ekonomi ortalamasını 2000 yılında %41.1, Orta ve Güney Amerika ülkeleri için ortalama; %42.2 ve Asya ülkeleri için de ortalama % 29.3 olarak bulmuşlardır. Aynı dönem için Tandırcıoğlu (2002) Türkiye üzerine sabit oran yaklaşımıyla yaptığı hesaplama sonucunda, bu oranı %83.36 olarak bulmuştur.

Kayıtdışı ekonominin Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini ise şöyle özetlemek mümkündür: Kayıt dışı çalışma sonucunda, sosyal yönü ağır olan asgari ücret politikasının delinmesine ve işgücünün sömürülmesine neden olmaktadır. Diğer yandan Türkiye’de sıklıkla yaşanan vergi affı ve Türkiye’deki mevzuatta yer alan vergi denetimi konusundaki boşluklar nedeniyle, vergiden kaçınma eğiliminin yüksek olduğu bilinmektedir. Bu gibi nedenlerden dolayı, kamunun vergi gelirleri düşmekte ve bu da bütçe açıklarına neden olmaktadır. Düşen vergi gelirleri ve bütçe açıklarını kapatmaya çalışan hükümetler de bu farkı vergi ödeyen mükelleflerine yansıtmaktadırlar. Bu süreçte vergisini ödeyen ve kayıtlı sektörde faaliyet gösteren mükellefler cezalandırılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında vergi borcunu ödemeyen mükellefler veya vergi kaçırıcılar vergi borcuna sadık bireylere oranla daha fazla harcanabilir gelir elde edeceklerdir. Sonuç olarak bir tarafta vergiden kaçınan ve vergisini ödemeyen kayıtdışı sektör ve onun karşısında vergi borcu giderek artan kayıtlı sektör bulunmaktadır. Bu mekanizma gelir dağılımındaki adaletsizliği hızla arttıran bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin diğerk bir boyutu ise; kayıt dışı sektörde faaliyet gösteren firma ve üreticilerin piyasa koşullarından hariç olarak, rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü sağlamasıdır. Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren başlayan küreselleşme öncesinde ithal ikameci sanayi politikalarıyla yerli sektörler destekleniyor ve korunuyordu. Ancak 1980’li yıllarda yaşanan küreselleşme süreci ile ihracata dönük sanayi politikası izleyen Türkiye’de yerli firmalar uluslararası rekabete açılmıştır. Bu geçiş dönemi boyunca bir çok yerli firma bu rekabete dayanamamaya ömrünü tamamlamıştır. Kayıtdışı ekonomi açısından bu gelişmeleri değerlendirecek olursak, kayıtdışı ekonomi bir çok araştırmacı tarafından, yerli endüstrilerin dış rekabete karşı korunabilmesi için bir sübvansiyon olarak görülmektedir. Bu nedenle kayıtdışı sektörde faaliyet gösteren yerli firmalar etkinlikten uzak bir biçimde rekabet güçlerini sürdürmektedirler.

Kayıtdışı ekonominin doğrudan yabancı sermaye yatırımları için çekici bir faktör olduğu ise tümüyle doğru bir ifade değildir. Şöyle ki, yabancı yatırımcı karını maksimize edeceği ve en yüksek geliri elde edeceği ülkeleri tercih etmektedir. Bu açıdan bürokrasinin hızlı işlediği ülkeler doğrudan yabancı sermayeyi çekebilme konusunda daha başarılı olabilirler. Ancak, yurtiçi piyasada rekabet etmek zorunda olduğu firmaların kayıtdışı sektörde faaliyet göstermesi, yatırımcı açısından bir dezavantaj oluşturur. Doğrudan yabancı sermayeli şirketlerin çokuluslu ve büyük şirketler olması onların kayıtdışı sektörde rahatlıkla üretim yapamayacakları anlamına gelmektedir. Bu nedenle yabancı yatırımcı rekabet üstünlüğünün kendisinde olduğu veya eşit rekabet koşullarının bulunduğu ülkeleri öncelikli olarak tercih edecektir.

Bu nedenlerden dolayı kayıtdışı ekonominin istihdam yaratma, yerli endüstrileri koruma, yabancı sermayeyi ülkeye çekme ve kaynakların etkin dağılımı sayesinde direkt yatırıma dönüşeceği gibi görüşler pek de gerçekçi görünmemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN KAYIT ALTINA ALINMASINA YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Son bölümde, kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınmasına yönelik literatürde yapılan çalışmalar incelenerek öneriler sunulacaktır. Dünyada her ülke, farklı koşul ve

konumlarda kayıtdışı ekonomiyle karşılaşmaktadır. Herhangi bir ülke için karşılaşılabilecek kayıtdışılık durumu başka bir ülke için geçerli olmayabilir. Bu durum kayıtdışı ekonomi ile mücadele etme konusunda ülke gerçeklerinin gözönüne alınmasını gerektirmektedir. Eğer bu ayırım gözetilmezse alınacak önlemlerin geçerliliği söz konusu bile olmayacaktır.

Kayıtdışı ekonomi ile mücadelede bazı engellerle karşılaşmak mümkündür. Örneğin; baskı gruplarının kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınmasına yönelik tepkileri olacaktır. Bu tür tepkileri bertaraf edebilmek için, kayıtdışı ekonomi ile mücadeleye başlamadan önce bu tür engellerin ortadan kaldırılması veya ikna edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak kayıtdışı ekonomiyle mücadelede etkinliğin sağlanması hususunda alınması gerekli olan önlemlerin neler olduğu ve bu önlemlerin uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan kayıtdışı ekonomiye yönelik bir mücadele politikasına geçilmeden önce uygulamaya yönelik ilke ve esasların belirlenerek belli bir politikanın oluşturulması gerekmektedir. Bu doğrultuda Türkiye’de kayıtdışı ekonominin minimum düzeye indirilmesi için oluşturulacak politikanın temel esasları şunlar olmalıdır (Türk Vergi Sistemi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, 2002, s.113-115):

- **Stratejik Eylem Planı Hazırlanmalı:** Kayıtdışı ekonomiyle mücadelede hangi önlemlerin, ne zaman ve ne şekilde uygulamaya sokulacağını belirten bir plan olmalıdır. Bu plan ile ulaşılması hedeflenen kayıtdışı ekonomik faaliyetler belirlenmeli, bunlara yönelik önlemler oluşturulmalı ve uygulama öncelikleri belirlenmelidir.
- **Devlet Politikası Olarak Benimsenmeli:** Kayıtdışı ekonomiyle mücadele kesinlikle devlet politikası olarak benimsenmeli ve bu mücadele uzun dönemli ve etkin olmalıdır. Böylece mücadelenin istikrarlı olacağı açıktır.
- **Kararlı ve Sürekli Olunmalı:** Kayıtdışı ekonomi kısa vadede çözümlenebilecek bir sorun olmadığından, Türkiye şartları göz önüne alındığında mücadele belirli bir vadeye yayılmalıdır. Özellikle bu konudaki

yasal düzenlemelerin kısa vadede çözümlenmesi oldukça zordur. Dolayısıyla kayıtdışı ekonominin kayda alınması, kararlı bir şekilde uygulanması gereken ve yapısal olumsuzlukları gidermeye çalışan uzun vadeli bir politikayı gerektirmektedir.

- **Toplumsal Destek Ortamı Sağlanmalı:** Etkin bir mücadele ortamı oluşturabilmek açısından toplumun tüm kesimlerinin desteği sağlanmalıdır.

Yukarıda sayılan politika ilkeleri ışığında kayıtdışı ekonominin kayda alınmasına yönelik çözüm önerileri aşağıda belirtilmektedir.

3.1. VERGİ DENETİM MEKANİZMASINA YÖNELİK ÖNERİLER

Kayıtdışı ekonominin vergilenmesinde baş vurulan önlemlerin esas olarak kayıt nizamı ve belge düzeni denetimi olan ve yaygın-yoğun denetim denilen yoklama ile buna ilişkin cezalar olduğu görülmektedir. Yaygın-yoğun denetime 1985 yılında Katma Değer Vergisinin (KDV) yürürlüğe girmesi ile ağırlık verilmiştir. Bu yol aracılığı ile vergi denetimine etkinlik kazandırılarak, belge düzeninin oturtulacağı ve kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonominin içine çekileceği düşünülmüştür. Fakat görülmüştür ki kayıtdışı ekonomi küçülmek yerine aksine büyümüştür (Yılmaz, 1994, s.50-51).

Türkiye’de kayıtdışı ekonominin ortaya çıkışı ve boyutlarının genişlemesine neden olan etmenlerin başında, vergi idaresinin denetim konusunda yeteri kadar etkin olmadığı görülmektedir. Gelirler Genel Müdürlüğü’nün istatistikleri (Tablo 3.1.) incelendiğinde görülmektedir ki Türkiye adeta bir vergi cennetidir.

Tablo 3.1: Vergi İnceleme Sonuçları, 1985-2003

İnceleme Yılı	İnceleme Sayısı (Adet)	İncelenen Matrah (TL)	Bulunan Matrah Farkı (TL)	Bulunan / İncelenen Oran (%)
---------------	------------------------	-----------------------	---------------------------	------------------------------

1985	66.681	299.632	294.345	98.24
1986	66.550	1.157.301	1.498.315	129.47
1987	80.264	2.949.620	764.388	25.91
1988	51.495	3.092.819	953.237	30.82
1989	47.225	4.286.511	1.933.443	45.11
1990	108.574	9.969.063	6.257.501	62.77
1991	78.803	13.754.808	6.875.619	49.99
1992	59.378	22.180.600	13.217.780	59.59
1993	68.954	35.897.015	12.906.858	35.96
1994	48.056	120.145.917	135.755.349	112.99
1995	56.096	169.827.303	71.167.159	41.91
1996	54.536	375.262.112	99.724.529	26.57
1997	63.198	723.888.102	284.899.552	39.36
1998	68.748	1.763.429.888	684.220.838	38.80
1999	51.731	1.288.777.870	1.043.797.167	80.99
2000	60.335	3.621.021.663	1.987.099.014	54.88
2001	68.132	7.312.698.061	13.479.141.747	184.33
2002	113.244	13.863.392.055	7.971.330.648	57.50
2003	68.251	25.563.195.271	18.834.977.142	73.68

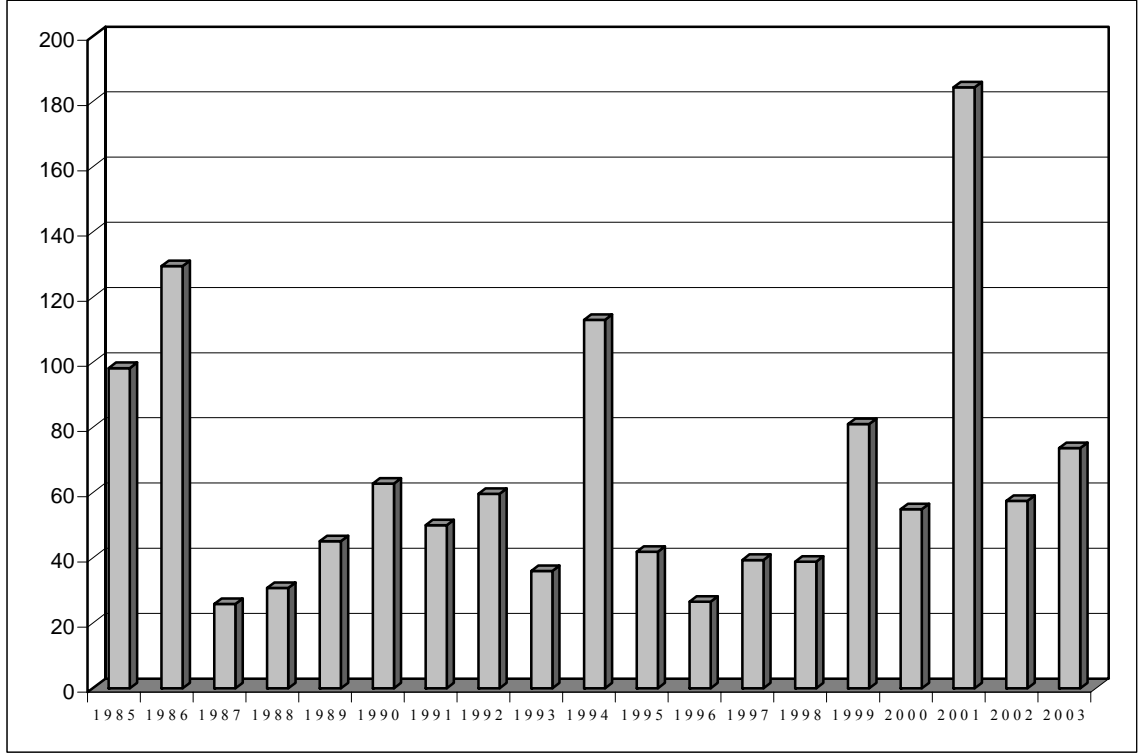
Kaynak: Vergi İstatistikleri Yıllığı 2003, T.C. Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü Yayını, 2004.

Tablo3.1’de 1985-2003 yılları arasındaki vergi inceleme sonuçları görülmektedir. Tabloya göre 1985-2003 yılları arasında toplam 1.280.251 adet beyanname incelenmiş ve incelenen matrah toplamı 54.895.225.611 TL’dir. İncelenen bu beyannamelerde 1985-2003 yılları arasında toplam 44.636.814.631 TL’lik bir fark bulunmuş ve bu fark toplam matrahın %81.31’i kadardır. Bu farkla da görülmektedir ki mükelleflerin vermiş oldukları beyannameler gerçektir.

Bu rakamlar, beyanları incelenebilen sınırlı sayıdaki mükellefin eksik beyanlarının saptanması ile bulunmuştur. Ancak beyanları incelenemeyen veya vergi

dairelerine daha önce beyanda bulunmayan mükelleflerinde hesaba katılması ile vergi kaçakçılığının boyutları daha da genişlemektedir.

Grafik 3.1: Bulunan Matrah Farkının İncelenen Matraha Oranı, 1985-2003 (%)

Kaynak: Tablo 3.1’de ki verilerden oluşturulmuştur.

Grafik3.1’de ise 1985-2003 yılları arasındaki incelenen beyannamelerden ortaya çıkan vergi kaçağı görülmektedir. Kriz dönemlerinde (1994 ve 2001) vergi kaçırma daha fazla artmıştır. Ortalama olarak %81 olan vergi kaçağı, beyan esasının Türkiye’de uygulanabilirliğinin zor olduğunu göstermektedir.

Vergi denetimi, merkez ve taşra teşkilatında görevli inceleme elemanları ile yürütülmektedir. Merkezi denetim elemanı olan maliye müfettişleri ve gelirler kontrolörleri, dış denetim olarak nitelendirilen vergi incelemesi yanında Maliye Bakanlığı’nın teftiş ve soruşturma görevlerini de yürütmektedir. Hesap uzmanları ise sadece vergi incelemesi yapmaktadır. Taşra teşkilatında görevli olan vergi denetmenleri ise; görev yaptıkları taşra teşkilatı ile sınırlı olmak üzere inceleme, teftiş

ve soruşturma görevlerini yerine getirir (Tekin, 2003, s.70). 2001 yılından itibaren ise her ilin vergi dairesi müdürü de incelemeler de bulunmaktadır.

Denetimde etkinlik sorunun altında yatan nedenlerden birisi Türkiye’de ki mükellef sayısı ile vergi inceleme elemanlarının sayısının arasındaki oranın çok büyük olmasıdır. Türkiye’de vergi denetim oranları çok düşük bir düzeyde olup 1984-1993 döneminde bu oran %3.3 gibi çok düşük bir seviyede gerçekleşmiştir (Yılmaz, 2004, s.21). İnceleme elemanlarının sayısının az olması ve bu denetim elemanlarının sadece inceleme görevi yapmadığı bilinmektedir. Türkiye’de yetişmiş vergi inceleme elemanı sayısı yeterli değildir. Aynı zamanda yukarıda belirtildiği gibi vergi denetiminde çok başlılık vardır. Bu konular da alınacak önlemler ise vergi inceleme elemanlarının özlük hakları ve çalışma koşulları iyileştirilerek vergi elemanı sayısı artırılmalıdır. Ayrıca vergi denetmenlerinin görev ve yetkileri açık bir şekilde belirtilmelidir. Vergi denetim elemanları arasındaki koordinasyon sağlanmalı ve denetim elemanlarının tümü teknik imkanlardan en üst düzeyde faydalanmalıdır. Etkin bir vergi denetimi için, bilgisayar kullanımının yoğunlaştırılması ve bu konuda eğitim ve donanım eksikliğinin giderilmesi gerekmektedir. İstihbarat arşivleri geliştirilerek ve etkin kullanılarak yer alan bilgiler ile çapraz denetim yoğunlaştırılmalıdır. Boy’un (2002) öngördüğü gibi, ülke çapında ve il düzeyinde ilgili kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının aktif olarak katıldıkları bir vergi şurası oluşturularak vergi politikalarına yön verecek tespitlerin yapılması gerekmektedir. Kayıtdışı ekonominin önlenmesinde etkin bir vergi denetimi gerekli olup bu konuda acil önlemlere ihtiyaç bulunmaktadır.

3.2. VERGİ SİSTEMİNDEN KAYNAKLANAN SORUNLARA YÖNELİK ÖNERİLER

Kamu kesimi finansman açıklarının nedenlerinden biri olan vergi gelirlerinin oldukça az olması kayıtdışı ekonomi ile mücadelenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türk Vergi Sisteminden sağlanan hasılat, kamu kesiminin yapmış oldukları harcamaların gerisinde kalmaktadır. Vergi sisteminden kaynaklanan sorunlar nedeniyle ekonomide birimler, kayıtdışı ekonomiye yönelmekte ve devletin borçlanma ile

finansman açıklarını kapatmasına neden olmaktadır. Aşağıda vergi sisteminden kaynaklanan sorunlar ve bunlara yönelik çözüm önerileri verilmektedir.

3.2.1. Türk Vergi Sisteminin Karmaşık Yapıdan Kurtarılması

Bir ülkede uygulanan vergi yasalarının tamamı vergi sistemini oluşturmaktadır (Türkoğlu, 1997, s.13). Türk vergi sisteminde bir karmaşıklık söz konusudur. Bu karmaşıklığın nedeni olarak ise Türk vergi sisteminin; çok sayıda yasa içermesi, Bakanlar Kurulu Kararlarını içermesi, birçok genelge, tebliğ, geçici madde, mükerrer madde içermesi, devamlı değişikliğe uğraması (1923'den itibaren 20'den fazla vergi yasasının çıkmış olması), Anayasaya aykırı ilkelere sahip olması söylenebilir.

Türk vergi sistemindeki bu sistemsizliği önlemek için, öncelikle anayasaya aykırı olan ilkelerin gözden geçirilip düzenlenmesi gerekmektedir. Hiçbir yasa, yasadışı faaliyetleri özendirerek ya da önlem almada yetersiz kalacak şekilde çıkarılmamalıdır. Bürokraside bir uyumun ve işbirliğinin olmaması nedeniyle zaman zaman bu tür yasalar çıkarılmaktadır. Örneğin, halk arasında naylon fatura olarak isimlendirilen sahte fatura kullanımının yaygınlaşması yürürlükteki yasaların bu konuda düzenlemelere yer vermediği içindir (Kılıçdaroğlu, 2000, s.8).

Ayrıca mükerrer maddelerden ayıklanıp daha az sayıda yasanın yürürlükte bulunması doğru olacaktır. Vergi yasaları açık ve basit olmalıdır. Vergi mevzuatları sadeleştirilip, adil ve uygulanabilir bir yapıya dönüştürülmelidir.

3.2.2. Gelir ve Kurumlar Vergisi Oranlarının Düşürülmesi

Kayıtdışı ekonominin ve bundan kaynaklanan vergi kayıplarının en önemli nedeni vergi oranlarının yüksek olmasıdır. Vergi gelirlerinin büyük bir kısmı gelir ve kurumlar vergisinden gelmektedir. Türkiye'de gelir vergisinde artan oranlı tarife uygulanmaktadır. İlk vergi dilimi için bu oran %25 olup %55'e kadar yükselmektedir. Tablo 3.2. incelendiğinde diğer ülkelere nazaran Türkiye'de oldukça yüksek vergi

oranlarına sahip olunduğu görülmektedir. Yüksek vergi oranları kurumlar vergisi içinde geçerlidir ancak, kurum kazançlarına uygulanan istisnalar ve indirimler dolayısı ile kurumlar vergisi için ödenecek miktar düşürülebilmektedir.

Tablo 3.2: Bazı Ülkelerdeki Vergi Oranları (En Yüksek Oranlar, 2001)

Ülke Adı	Kurumlar Vergisi Oranı (%)	Gelir Vergisi Oranı (%)
Fransa	36.4	52.8
Belçika	40.2	60.5
İsveç	28.0	55.0
İtalya	36.0	45.5
Yunanistan	37.5	43.0
Hollanda	35.0	52.0
Almanya	26.4	48.5
Japonya	41.0	43.0
ABD (NewYork)	44.0	51.0
İsviçre	32.0	41.0
İrlanda	20.0	42.0
İngiltere	30.0	40.0
Türkiye	43.0	55.0

Kaynak: Şükrü Kızılot ve Ş.Ertan Çomaklı, Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından İncelenmesi, XIX. Türkiye Maliye Sempozyumu, Basılmamış Tebliğ, 2004'deki verilerden oluşturulmuştur.

Morgil ve diğerlerine (1995) göre, gelir vergisi oranının %15'den başlayarak en çok %45'i aşmayacak şekilde düzenlenmesi hatta bu oranın uzun dönemde %10'a düşürülmesi, kurumlar vergisinin ise tek oranlı değil artan oranlı bir tarife yapısına sahip olması gerekmektedir. Kurumlar vergisinde, gelir vergisinde olduğu gibi 7 aşama yerine 2 veya 3 aşamalı bir tarife düzenlenmelidir.

Vergi oranlarının düşürülmesi ilk planda önemli bir vergi kaybına neden olacaktır. Bu nedenle vergi oranlarının düşürülmesi ile vergi tabanının genişletilmesi

çalışmaları bir arada yürütülmelidir. Vergi oranlarının belirlenmesinde ekonomik ve sosyal faydalarında göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Türkoğlu, 1997, s.14).

3.2.3. Belge Düzeninin Yerleşmesi

Kayıtdışı faaliyetlerin kayıt altına alınabilmesi için belge düzenlemesi yapılmalı ve bu belgelerin kayıtlara geçirilmesi gerekmektedir. Belge düzeninin yerleşmesinde KDV uygulaması önemli bir paya sahip olmaktadır. Uygulamanın ilk yıllarında ücretlilere yıl sonunda ödenmekte olan vergi iadesi ile bu uygulama başarılı olmuştur. Ancak uygulamada yapılan bazı değişikliklerden ve denetleme eksikliklerinden dolayı günümüzde bu uygulama önemini yitirmiştir. Son yıllarda KDV kayıtdışı faaliyetleri özendirici bir niteliğe bürünmüştür. KDV yapısı gereği nihai olara tüketici üzerinde kalan bir harcama vergisi olduğu için, enflasyonun yüksek olduğu ve vergi oranlarının yüksek olarak belirlendiği dönemlerde belgeleme düzenini olumsuz olarak etkilemiştir. Belge alması durumunda vergiyi tamamen yüklenecek olan tüketici, satıcı ile belge almamak üzere anlaşarak KDV pazarlığı yapmaktadır. Satıcı da belge vermediği için ödemekle yükümlü olduğu gelir ve kurumlar vergisi yükünden kurtulacaktır. Bu pazarlığı iki önemli sonucu vardır. Birincisi; vergi hasılatındaki azalmadır. İkincisi ise, toplumdaki ekonomik birimlerin vergi yasalarına uymamayı alışkanlık haline getirmesi ve bunu tabii olarak görmesidir.

Türkiye’de 2005 yılı için KDV oranları en düşük %1 ve en yüksek %18 olarak gerçekleşmektedir. Türkiye’de genel olarak; ihraç potansiyeli yüksek mallara, temel gıda maddelerine, eğitim, sağlık ve kültür hizmetleri gibi bir takım seçilmiş mal ve hizmetlere düşük oranlar uygulanmaktadır. Yüksek oran ise, lüks tüketim malları olarak belirlenen mallar için geçerlidir (Aydemir, 1995a, s.179). KDV oranlarının düşürülmesi ile belge düzeni üzerinde olumlu etki yapacağı düşünülebilir ancak bu kısa dönemde vergi tahsilatında azalmaya yol açacaktır. Bu sebeple KDV oranlarındaki düşüşün doğrudan vergi gelirlerini azaltmaması için öncelikle belge düzenine uymayanlara yönelik etkin denetim mekanizmaları kurulmalıdır. Bunun sağlanması için ise Türkoğlu (1997); herkesin beyannameli vergi mükellefi yapılmasını önermiştir. Alıcılar bu yolla; gelirlerinden, yapmış oldukları tüm giderleri

düşerek vergiye tabi kazançlarını belirleyecekler ve bu şekilde tüm harcamalarını belgelendirmek zorunda kalacaktır. Yine aynı şekilde kazancının tamam veya büyük bir kısmı belgeli olacak olan satıcılarda giderleri için ve mal alımları için belge alımına özen göstereceklerdir.

3.2.4. Tapu Harcı ve Emlak Vergisi Oranlarının Düşürülmesi

Tapu harcı oranlarının yüksekliği kayıtdışılığa sebep olmaktadır. Ekonomik birimler gayrimenkul alım ve satımlarında, tapuda bedeli olduğundan düşük gösterip daha az harç ödemektedirler. Ancak hazinenin buradaki kaybı sadece eksik ödenen harçla sınırlı kalmayıp, emlak, gelir, kurumlar ve katma değer vergilerinde de bir eksiklik söz konusu olacaktır. Alıcı ile satıcı arasında gerçekleşen bu çıkar birlikteliği önlenmelidir.

Ayrıca asgari beyan nedeniyle emlak vergisinde de önemli oranlarda kayıtdışılık söz konusudur. Bu alandaki kayıtdışılığı önlemenin yolu tapu harçlarının ve emlak vergisi oranlarının düşürülmesidir. Alım ve satım işlemlerinin gerçek ya da gerçeğe yakın değerler üzerinden gösterilmesini sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır. Böylece gelir, kurumlar ve katma değer vergilerinin tahsilatı da artacaktır. Alım satım işlemlerinin gerçeğe yakın bedeller üzerinden yapılması, müteahhitleri gerçek giderlerini belgelemek zorunda bırakacaktır. Bu şekilde inşaat sektöründe kayıtdışılık azalacaktır. İnşaat işçilikleri kayıt altına alınacak ve işçilerin sosyal güvenlik primleri yatırılarak kaçak işçilik sona erdirilecektir. Gayrimenkullerin vergiye esas değerleri gerçeğe yakın bir şekilde belirlendikten sonra her yıl için enflasyon oranında artırılarak yeniden belirlenmelidir. Çeşitli şekilde yüksek rant elde edilen gayrimenkullere rant vergisi konulara bunun önüne geçilmelidir.

3.2.5. Asgari Geçim İndirimi Müessesesinin Getirilmesi

Asgari geçim indirimi ile ekonomik birimlerin geçinebilmeleri için gerekli olan minimum gelir miktarının vergiye tabi olmaması belirtilmektedir. Yani, kişinin kendisi

ve ailesinin yaşamını asgari düzeyde sürdürülmesi için gerekli olan gelirin vergilendirilmemesi ifade edilmektedir.

Tablo 3.3: Bazı Ülkelerde Asgari Geçim İndirimi Uygulaması (2005 Yılı)

ÜLKELER	ASGARİ GEÇİM İNDİRİMİ	
	Bekar Mükellef	Evli Mükellef
İNGİLTERE	4895 Sterlin	7105 Sterlin
ABD	5000 Dolar	10000 Dolar
ALMANYA	7664 Euro	15329 Euro
BELÇİKA	7010 Euro	11450 Euro
DANİMARKA	37600 Kron	-----
FİNLANDİYA	12000 Euro	-----
FRANSA	4334 Euro	-----

Kaynak:Şükrü Kızılot, Hangi Ülkede İnsanlar Bedava Yaşıyor, <http://mukellefgazetesi.com.tr/cgi-bin/goster.pl?id=10360>'dan derlenerek tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 3.3'te de görüldüğü gibi bir çok ülke vatandaşlarının yaşantılarını sürdürebilmeleri için gerekli olan miktarı belirlemiş ve bu miktarı vergi dışı bırakmıştır. Türkiye'de ise asgari geçim indirimi miktarı 1986 yılından itibaren yoktur. Yani Türkiye'de vergi mükelleflerinin kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarını asgari düzeyde sürdürebilmeleri için hiçbir hak tanınmamıştır. Böyle bir hakkın tanınmaması ise iyi niyetli mükellefleri vergi kaçırmaya zorlamaktadır. Ekonomik birimler öncelikle yaşantısını sürdüreceği miktarı kazanmak ister ve bunun vergisini ödemek istemezler. Bu nedenle asgari geçim indirimi müessesesinin yeniden getirilmesi ve bunun tutarının da sendikalar ile yapılacak toplantılar ile belirlenmesi gerekmektedir.

3.2.6. Gider Yazılabilecek Harcamaların Kapsamının Genişletilmesi

Kayıtdışı faaliyetler ve bununla bağlantılı vergi kaybının önemli nedenlerinden bir diğeri de mükelleflerin yapmış oldukları bazı harcamaları gider olarak yazamamalarından kaynaklanmaktadır. Gelir ve kurumlar vergisinin indirilecek giderler ve indirilemeyecek giderler bölümlerine bakıldığı zaman yasal olarak indirilebilecek giderlerin kapsamının oldukça dar olduğu görülmektedir.

Amerika'nın vergi mevzuatı incelendiğinde; ayrı yaşanılan veya boşanılan eşe ödenen nafaka, takma dişler, saç nakli, plastik cerrahi, alkol ve bunlar gibi bir çok faaliyet gider olarak yazılabilmektedir (Morgil ve diğerleri, 1995, s.276). Türkiye'de mükellefler işleri ile ilgili olarak yapmış oldukları bazı harcamaları gider olarak yazamamaktadır. Bu durumda mükellefler ya gelirlerini düşük göstermekte ya da sahte belge alma yoluna gitmektedirler. Mükellefleri böyle bir duruma itmek yerine gider olarak yazılacak harcamaların kapsamının genişletilmesi gerekmektedir.

3.3. VERGİ CEZALARI ETKİN BİR ŞEKİLDE UYGULANMALI

Vergi cezalarının etkin bir şekilde uygulanmaması kayıtdışılığa sebep olmaktadır. Vergi yasaları incelenildiğinde kayıtdışılığı önlemeye yönelik bir çok yasa vardır. Ancak yasalarda yer alan bu cezalar özellikle hapis cezaları yeterince uygulanmamaktadır. Vergi yasalarında kaçakçılık suçuna hapis cezası verilmesi öngörülmüştür. Ancak vergi kaçırma topluma karşı işlenmiş bir suç olarak görülmediğinden dolayı, Türkiye'de hapis cezası ile cezalandırılmamaktadır. Kaçakçılığın tanımı genişletilmeli ve kaçakçılık suçunun tüm faaliyetleri ile birlikte paraya çevrilemez nitelikte hapis cezası ile cezalandırılması gerekmektedir.

Oldukça sık çıkarılan vergi afları nedeniyle vergisini ödemeyen mükellefler vergilerini ödememeye devam edeceklerdir. 1975-1995 arası dönemde toplam 8 adet vergi affı çıkarılmış ve bu durumda mükellefleri vergi ödememek için direnmeye zorlamıştır.

3.4. ASGARİ ÜCRET VERGİ DİŐİ BIRAKILMALI

İŞgücü üzerindeki vergi, sigorta vb. yükümlölükler kayıtlı ekonomiden kayıtdışı ekonomiye geçişi hızlandırmaktadır. Kayıtdışı ekonomide faaliyette bulunanlar ödemeleri gereken vergi ve sigorta yükümlölükleri gibi ödemelerden kaçınarak kayıtlı sektörde faaliyette bulunanlara göre avantajlıdırlar (Kayıtdışı İŐtihadam ve Yabancı Kaçak İŐŐi İŐtihadamı, 2004, s.30). Türkiye’de ücretlilerin vergi yüklerinin ne kadar ağır olduğunu görmek için asgari ücret ile çalışan bir iŐŐinin iŐŐverene maliyetine bakmak gerekmektedir.

4857 sayılı İŞ Kanununun 39. maddesi gereğince 01.01.2005 – 31.12.2005 tarihleri arasında geçerli olacak asgari ücretin (16 yaşından büyükler için) iŐŐinin eline geçen net ücreti ve iŐŐverene maliyeti Tablo 3.4’te görölmektedir.

Tablo 3.4: Asgari Ücretin İŐŐi AçıŐından HesaplanıŐı ve İŐŐverene Maliyeti (01.01.2005 – 31.12.2005)

16 YaŐını DoldurmuŐ İŐŐiler İçin Net Asgari Ücretin Hesabının Yapılması (YTL/Ay)		16 YaŐını DoldurmuŐ İŐŐiler İçin Asgari Ücretin İŐŐverene Maliyeti (YTL/Ay)	
Asgari Ücret	488,70	Asgari Ücret	488,70
SSK Primi %14	68,42		
İŐŐsüzlük Sigortası Fonu %1	4,89	SSK Primi %19,5 (İŐŐveren Payı)	95,30
Gelir Vergisi %15	62,31		
Damga Vergisi %0,6	2,93	İŐŐveren İŐŐsüzlük Sigorta Fonu %2	9,77
Kesintiler Toplamı	138,55		
Net Asgari Ücret	350,15	İŐŐverene Toplam Maliyet	593,77

Kaynak: <http://www.harb-is.org.tr/default.asp?id=13&mnu=13> 08/02/2005

Yukarıdaki hesaplamalardan da anlaşılmaktadır ki asgari ücretle çalışan bir işçinin, işverene toplam maliyeti 593,77 YTL iken eline geçen net ücret ise 350,15 YTL'dir. Bu rakamlar arasındaki 243,62 YTL'lik fark işçi ve işverenin ödemekle yükümlü oldukları vergi ve diğer sosyal fonlardır. Buna göre asgari ücretin işverene toplam maliyetinin %41'lik kısmı devlete ödenmektedir.

Asgari ücretin işverene maliyetinin oldukça yüksek boyutlarda olduğu görülmektedir. Eğer asgari ücretten vergi alınmaması durumunda kayıtdışı işçi çalıştıran işverenler bu işçilerin kendi üzerlerine bir maliyeti olmayacağı için bu işçileri sigortalı olarak çalıştıracaklardır. Bu durumda kayıtdışı çalışanlar bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olacak ve devletin koruması altına girecektir.

3.5. KAYITDIŞI İSTİHDAMLA MÜCADELE EDİLMELİ

Türkiye'de yasal olmayan yollarla çalışan işçilerin varlığı bilinmektedir. Çalışma hayatında kayıtdışı çalışanların bu bölümde daha önce de belirtildiği gibi kadın işçiliği ve çocuk işçiliği olarak ikiye ayırmak mümkündür. Türkiye'de kayıtdışı istihdamın bu unsurlarının durumu ele alınacak ve çözüm önerileri verilecektir.

3.5.1. Kadın İşçiliği Kayıt Altına Alınmalı

Kadınlar genel olarak evde çalışarak ekonomik olarak bir yerlere gelmeye çalışmaktadır (Hill, 2001, s.443). Bu tür çalışma Türkiye'de gecekondularda yaşayan, fakir ve göç etmiş aileler arasında yaygındır. Kadınlar arasındaki çiftçilik faaliyetleri, terziilik, temizlikçilik gibi faaliyetler enformel ekonomik faaliyetler içine girer.

Tablo 3.5: İktisaden Faal Olan ve Faal Olmayan Nüfus Oranı (%), 1955-2000

Sayım Yılı	İktisaden Faal Olan			İktisaden Faal Olmayan		
	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek
1955	83,7	72,0	95,3	16,3	28,0	4,7
1960	79,6	65,3	93,6	20,4	34,7	6,4
1965	74,3	56,6	91,8	25,7	43,4	8,2
1970	64,9	50,2	79,5	35,1	49,8	20,5
1975	64,5	47,3	80,9	35,5	52,7	19,1
1980	63,2	45,9	80,2	36,8	54,1	19,8
1985	61,2	43,7	78,5	38,8	56,3	21,5
1990	60,7	42,8	78,3	39,3	57,2	21,7
2000	55,2	39,6	70,6	44,8	60,4	29,4

Kaynak: www.die.gov.tr/tkba/t144.xls (27.12.2004).

Kadın işgücünün ekonomi üzerindeki yeri resmi istatistiklere göre yıldan yıla gerileyen bir durumdadır. 2000 yılında iktisaden faal olan nüfus %55.2 olmuş ve bu oranın içinde erkek işgücü oranı %70.6, kadın işgücü oranı ise %39.6'dır. İktisaden faal olmayan nüfus %44.8, erkek işgücü oranı %29.4 iken kadın işgücünün oranı %60.4 olmuştur.

Dikkat edilirse 1955'te iktisaden faal nüfusun oranı %72 iken bu oran 2000 yılına kadar yaklaşık %30'luk bir azalma göstermiştir. Buradaki kadın nüfusundaki azalmanın sebebi olarak tarımdaki makineleşme, tarımsal faaliyetlerden çekilme ve iç göç gibi etkenler sıralanabilir (Çalışma Yaşamında Kadın, 2004, s.3). Bu görüşe göre kırdaki tarım sektöründe çoğunlukla ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar, büyük şehirlere geldiklerinde işgücü piyasalarının dışında kalarak ev kadını olmaktadır (İlkkaracan, 1982, s.286).

Tablo 3.6: Cinsiyete Göre Kayıtlı- Enformel Sektör İstihdamı, 2003

Cinsiyet	Kayıtlı Sektörde İstihdam (bin kişi)	Enformel Sektörde İstihdam (bin kişi)	Enformel Sektörün Payı (%)
Erkek	6445	1750	21,4
Kadın	1844	281	13,2
Toplam	8289	2039	19,6

Kaynak: Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, Aralık 2004, s.53.

Yukarıdaki tabloda cinsiyete göre kayıtlı ve enformel sektörde ücretli çalışanlar incelendiğinde erkeklerin %21,4’ü kadınların %13,2’si enformel sektörde çalışmaktadır. Toplam istihdam göz önüne alındığında enformel sektörün payının %19,7 olduğu görülmektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi kadınlar daha çok kayıtdışı sektörde yer almaktadır. Kadınların sosyal güvenlik haklarına sahip ve koruma altına alınmasına yönelik yasalar çıkarılmalıdır. İşverenlerin kadın çalışanları tercih etmeleri durumunda belirli oranda vergi indirimi sağlanmalıdır.

3.5.2. Çocuk İşçiliği Kayıt Altına Alınmalı

Türkiye’de çocukların çalışması geleneksel bir olgudur. Özellikle organize olmamış sektörlerde ve enformel sektörde çocuk işçi çalıştırılması yaygındır (Kalça ve Toksoy, 1995, s.141). Kırsal kesimde ise; çocuğun evde ve tarlada yardımcı olması çok yaygın bir durumdur. Ekonomik ihtiyaçların ve ailenin yönlendirmesinin çocukların çalışmasında önemli rol oynadığı görülmektedir. Enformel sektör kapsamında görülen küçük işletmelerin ucuz işgücü ihtiyacı da meslek öğrenmek isteyen çocukların işgücüyle karşılanmaktadır (İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001, s.30). Tablo 3.7’de Türkiye’de çalışan çocukların profili görülmektedir:

Tablo 3.7: Cinsiyete Göre Çalışan Çocuklar, 1999 (Bin Kişi)

Cinsiyet	Toplam Çocuk Sayısı	Çalışanlar		Toplam	Çalışmayan Kesim
		Ekonomik İşlerde Çalışanlar	Ev İşlerinde Çalışanlar		
Erkek	8202	1010	1290	2300	3765
Kadın	7885	625	3495	4120	5903
Toplam	16087	1635	4785	6420	9668

Kaynak: DİE Çocuk İşgücü Anketi 1999, DİE Yayınları, Ankara, 1999, s.45.

Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre, Türkiye’de 6–17 yaş grubunda bulunan 16 milyon 88 bin çocuğun %10.2’si (1 milyon 635 bin kişi) ekonomik bir faaliyette bulunmaktadır. %29.7’si (4 milyon 785 bin kişi) ise evde çalışmaktadır. %60.1’i (9 milyon 685 bin kişi) ise çalışmamaktadır. Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan çocukların %61.7’sini erkek, %38.3’ünü kız çocuklar oluştururken, ev işlerinde çalışan çocukların %26.9’unu erkek, %73.1’ini kız çocuklar oluşturmaktadır.

DİE’nin yapmış olduğu araştırmalarda en yüksek kayıtdışı çalışma oranı 15-19 yaş grubundadır. Kayıtlılık oranının en yüksek olduğu yaş grubu ise 25-34 yaş grubudur. Bu yaş grubunda çalışan kişilerin %57,9’u kayıtlı olarak çalışmaktadır. Bu durum; çalışma hayatına yeni başlayan kişilerin sosyal güvenceleri olmaksızın çalıştıkları, ancak yaşları ilerledikçe sosyal güvenceye sahip olmanın daha önemli hale geldiği şeklinde değerlendirilebilir (Taştı ve Sezer, 2003, s.172).

Tablo 3.8: Çalışma Nedenine Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocukların Dağılımı (%)

Cinsiyet	Hane halkı gelirin katkıda bulunmak için	Hane halkı borçlarının ödenmesine yardımcı olmak için	Hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak için	Kendi ihtiyaçlarını karşılamak için	İş öğrenmek, meslek sahibi olmak için	Ailesi istediği için	Diğer
Erkek	39.2	5.4	16.3	7.3	14.3	13.4	4.1
Kadın	37.0	4.5	25.9	4.5	3.7	20.2	4.3
Toplam	38.4	5.1	19.8	6.3	10.4	15.9	4.2

Kaynak: DİE Çocuk İşgücü Anketi 1999, DİE Yayınları, Ankara, 1999, s.64.

Ekonomik işlerde çalışan çocukların çalışma nedenlerinin sıklığı Tablo 3.8.'de verilmektedir. Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan çocukların çalışma nedenleri arasında ilk sırayı %38.4 ile hane halkı gelirin katkıda bulunmak, ikinci sırayı %19.8 ile hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak, üçüncü sırayı %15.9 ile ailesinin isteği ile çalışmak zorunda olanlar almaktadır. Bu sıralamayı %10.4 ile bir iş öğrenmek amacı ile çalışanlar yer alır.

Çocukların çalışma koşulları iyileştirilmeli ve böyle bir iyileştirmede bulunmayan işyerlerine ağır yaptırımlar getirilmelidir. Ayrıca çocukların çalışma saatlerinde düzenlemelere gidilmesi gerekmektedir.

3.6. NAKİT PARA KULLANIMI AZALTILMALI

Türkiye'de yapılan harcamaların bir çoğu nakit para ile yapılmaktadır. Bu konuda Altuğ (1999) ve Kızılot ile Çomaklı (2004) harcamaların nakit para yerine kredi kartı veya banka kartı gibi para yerine geçen araçlarla yapılmasını önermiştir. Türkiye'de 2003 yılı için yapılan harcamaların %19'luk bir kısmı kredi kartı ile gerçekleşirken %81 gibi büyük bir oranda nakit kullanımı gerçekleşmektedir. Ayrıca, %19 olan kredi kartı harcamalarının %15.77'lik kısmı internet üzerinden yapılan harcamalara kullanılmıştır. Yani, ekonomide harcamaların sadece %3.23'ü kredi kartı ile olmaktadır (Kızılot ve Çomaklı, 2004, s.27).

Türkiye’de kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınabilmesi için nakit ödeme yerine işlemlerin banka kartı veya kredi kartı kullanılarak banka hesaplarına geçirilmesi gerekmektedir.

3.7. ZİRAİ KAZANÇLARIN VERGİLEMESİ YENİDEN DÜZENLENMELİ

Türkiye ekonomisinin yapısına bakıldığı zaman tarım sektörü her zaman önemli bir paya sahiptir. Ancak tarım sektörünün vergi gelirleri bakımından bu kadar önemli bir yere sahip olmadığı Tablo 3.9’da görülmektedir.

Tablo 3.9: Zirai Kazançların Vergi Gelirlerine Olan Etkisi

YILLAR	Tarım Sektörünün	Toplam Vergi Gelirleri
	GSMH İçindeki Payı (%)	İçindeki Zirai Kazanç Payı (%)
1997	14.5	0.70
1998	17.5	0.40
1999	15.5	0.05
2000	14.1	0.04
2001	12.1	0.06
2002	11.9	0.04
Ortalama	14.2	0.21

Kaynak: Şükrü Kızılot ve Ş.Ertan Çomaklı, Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından İncelenmesi, XIX. Türkiye Maliye Sempozyumu, Basılmamış Tebliğ, 2004

Zirai kazançlarda ki vergi kayıp ve kaçaklarının azaltılmasına yönelik olarak şu önlemler alınabilir (Kızılot ve Çomaklı, 2004, s.28).

- Üreticiden alım yapanlar veya borsada işlem görmeden zirai ürün alımında bulunanlar belirlenmelidir.

- Ziraî ürün alım satımı yapan kapasitesi yüksek ilk 1000 mükellef belirlenmelidir.
- Aylar itibariyle alım satım cirolarının belirlenmesi gerekmektedir.
- Belirlenen kapasitenin altında alım satım yapanlar ve kapasitesinde sapma görülenler denetlenmelidir. Denetleme işlemleri için yerel birimlerde kontrolörlükler oluşturulmalıdır.

3.8. ALINMASI GEREKLİ DİĞER ÖNLEMLER

- Kayıtdışı ekonomi rekabet eşitsizliği yaratmakta ve kayıtdışı ekonominin kendisi kayıtlı ekonomiye rakip olmaktadır. Kayıtdışı çalışan ekonomik birimler yasal yükümlülüklerden kaçarak kayıtlı çalışan ekonomik birimleri kayıtdışılığa iter. bu sebeple kayıtdışı önlemek amacı ile kayıtdışı çalışanlar ile kayıtlı çalışanlar rekabet şartları altında olmamalıdır.
- Türkiye’de küçük ve orta ölçekli işletmeler sayıca fazla bir durumdadırlar. Bu tür işletmelerde, işletme sahipleri her türlü mal ve nakit giriş çıkışını izlemektedir. Bu şekilde istedikleri şekilde belgelemeden kaçabilmektedirler. Küçük ve orta ölçekli şirketlere uygulanan yüksek vergi oranları gibi uygulamalar daha hafifletilmelidir.
- Özellikle sağlık, eğlence ve eğitim sektörleri sıkı denetim altına alınmalı ve bu sektörlerde elde edilen kazançlar her sektör için ayrı ayrı incelenmelidir.
- Akaryakıt istasyonlarında belge düzeni sağlanmalıdır. 1 Ağustos 2004’te başlayan yazarkasa uygulaması hızlandırılmalı ve tüm Türkiye’yi kapsayacak duruma getirilmelidir.

SONUÇ

Kayıtdışı ekonomi kavramı literatüre ilk defa bir antropolojist olan John Keith Hart tarafından 1972 yılında “enformel sektör” kavramı ile girmiştir. Kayıtdışı ekonomi; GSMH hesaplamalarını elde etmede kullanılan ve bilinen istatistiki yöntemlere göre tahmin edilemeyen, vergi ve diğer yasalardan kaçınmaya yönelik olarak beyan edilmeyerek kayıtlara geçmeyen gelir ve yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümü olarak tanımlanabilir. Kayıtdışı ekonomik faaliyetler olumlu ve olumsuz etkileri nedeni ile literatürde hatırı sayılır bir şekilde yer almıştır. Kayıtdışı ekonomi olgusu, bir çok ekonomik aktör ve faaliyeti içerdiğinden dolayı araştırmacılar tarafından her zaman endişe ile yaklaşmış bir konu olmuştur. Bu endişenin temel nedenini kayıtdışı ekonominin; kayıtlara hiç girmeyen ekonomi, yer altı ekonomisi, beyandışı kazançlar, enformel ekonomik faaliyetler ve yasadışı ekonomik faaliyetler (suç ekonomisi) gibi unsurların tümünü kapsaması oluşturmaktadır. Araştırmacılar açısından diğer bir endişe ise, kayıtdışı ekonominin doğasından gelen bir sınırlılıktır. Doğası gereği kayıtdışı ekonomi istatistiklerde yansımayan ve ölçümü kolaylıkla yapılamayan bir çalışma alanıdır. Kayıtdışı ekonomi üzerine çalışan araştırmacıların çoğu kayıtdışı ekonomiyi, kayıtlı sektördeki bazı belirtileri izleyek hesaplama yöntemini seçmişlerdir.

Bazı araştırmacılar tarafından kayıtdışı ekonomik faaliyetler; sübvansiyon niteliği taşıdığı, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerde bulunduğu, istihdam üzerindeki olumlu etkileri ve kayıtlı ekonomiye kaynaklık ettiği gerekçesi ile desteklenmiş ve savunulmuştur. Diğer taraftan rekabet, gelir dağılımı, sosyal adalet, kamu gelirleri ve ekonomi politikaları üzerindeki olumsuz etkileri nedeni ile bir çok araştırmacı tarafından mücadele edilmesi ve önlenmesi gerektiğine yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Günümüzde kayıtdışı ekonomi gerçeği gelişmekte olan ülkeler kadar, gelişmiş ülkelerde de en önemli ekonomik problemlerden bir tanesidir. Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin yararları yanında getirdiği olumsuz etkiler nedeniyle bir çok ülke, bu olguyla savaşıma konusunda bazı tedbirler alma gereksinimi duymuşlardır.

Gelişmekte olan ülkelerce ilk bakışta olumlu etkilere sahip gibi görünen kayıtdışı ekonomi, bu ülkelerde bile kontrolden çıkan düzeylere ulaşabilmekte ve kayıtlı ekonomiye rakip, ayrı bir sektör gibi hareket etmektedir.

Kayıtdışı ekonominin en zararlı etkisi, kayıtlı sektörü piyasadan kovma etkisidir. Bu etki kayıtlı sektörlerdeki ekonomik aktörlerin görelî olarak daha düşük rekabet ve daha düşük gelir düzeyinde faaliyet göstermelerine neden olmaktadır. Gresham kanunlarını işletecek olursak, burada da kayıtdışı ekonomi kayıtlı ekonomiyi piyasa dışına itmekte ve her geçen gün kayıtlı sektörün payı küçülmektedir.

Dünyada kayıtdışı ekonominin boyutları, gelişmiş ülkelerde yaklaşık olarak GSMH'nın %8'i ile %30'u arasında; geçiş ekonomilerinde %19 ile %61 ve gelişmekte olan ülkelerde %13 ile %85 olarak tahmin edilmektedir.

Türkiye açısından bakılacak olursa, kayıtdışı ekonomi konusunda yapılan çalışmalar tam bir fikir birliğine varılamadığı sonucunu doğurmaktadır. Bu konudaki fikir ayrılıklarının temel nedenlerini, uygulanan yöntem farklılıkları, incelemeye alınan dönem farklılıkları ve kullanılan varsayımlar ile kullanılan verilerin türünden kaynaklandığı görülmektedir. Ölçüm sonuçların birbirinden çok farklı olması, kullanılan yöntemlerin Türkiye açısından geçerliliği konusunda şüphe yaratmaktadır. Öyle ki birçok araştırmacı tarafından kullanılan yöntemlerde baz yıl uygulaması bazı dönemler için negatif bir kayıtdışı oranı bulunmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda, GSMH ve istihdam ile ilgili istatistiksel verilerin elde edilmesi konusunda yaşanan bazı olumsuzluklar kayıtdışı ekonomi boyutunun Türkiye'deki araştırmacılar tarafından farklı tahminlerine neden olmaktadır.

Türkiye açısından farklı sonuçlara ulaşılan kayıtdışı ekonominin boyutları, yerli bir çok araştırmacı tarafından tartışılmaktadır. Bu araştırmacılardan bazıları tarafından kayıtdışı ekonominin, yerli endüstrileri koruması, istihdam yaratması ve kaynakların etkin kullanımını sağlaması gibi olumlu etkileri savunulmaktadır. Ancak uzun dönemde bu etkilerin geçerli olabilmesi mümkün görünmemektedir. Türkiye gibi

gelişmekte olan ülkeler açısından temel problemin rekabet gücü eksikliği olduğu, istihdam problemi ve kaynakların etkin dağılmadığı görüşü doğrudur. Ancak, bu iktisadi ve yapısal sorunların çözümünde daha az yan etkili ekonomi politikaları uygulanması gerekmektedir. Kayıtdışı ekonomi kanusunda politika uygulayıcıların ve kamu oyunun bakış açıları da önemli bir etkiye sahiptir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AKTAN Coşkun Can, **Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat**, Doğu Matbaası, Ankara 1994.

-----, **Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi**, TOSYÖV Yayınları, Ankara 2000.

ALTUĞ Osman, **Kayıtdışı Ekonomi**, Cem Ofset, 1994.

-----, **Kayıtdışı Ekonomi**, Türkmen Kitabevi, İkinci Baskı, İstanbul 1999b.

ARLACCHI Pino, **Mafya Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu**, (çev. Bahadır Sina Şener), İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

AYDEMİR Şinasi, **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi (vergisel ağırlıklı uzlaşma önerisi)**, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayınları, İstanbul, 1995a.

BAŞAK Ramazan, **50 Soruda Karapara ve Karaparanın Aklanmasının Önlenmesi**, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No:206, İstanbul 1998.

BAŞBUĞ Faik Y. – KOÇ Mustafa, **Karapara**, Tekin Yayınevi, İkinci basım, İstanbul 1981.

Çalışma Yaşamında Kadın, Sendikal Politikalar Araştırma Merkezi, Harb-İş Sendikası, Temmuz 2004.

DİE Çocuk İşgücü Anketi 1999, DİE Yayınları, Ankara 1999.

DİNLER Zeynel, **İktisada Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, İkinci Basım, Bursa 1996.

Dünyada ve Türkiye’de Yasadışı Göç, EGM Yabancılar Hudut İltica Dairesi Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2001.

- ERDAĞ Nevzat, **Türk Vergi Sistemi**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2002.
- ERGÜL Ergin, **Karaparanın Aklanması ve Suçları**, Adalet Yayınevi, Ankara, 1998.
- ERTÜRK Hasan, **Kent Ekonomisi**, Ekin Kitabevi Yayınları, İkinci Baskı, Bursa 1997.
- Ev - Eksenli Çalışanlar ve Örgütlenmeleri**, Birleşik Metal - İş Yayınları, İstanbul, 2003.
- HABLEMİTOĞLU Şengül, **Küreselleşme Düşlerden Gerçeklere...**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.
- KARABULUT Özcan, **Türkiye’de Çalışan Çocuklar**, Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Karaparanın Aklanması Suçu ile Mücadele ve Bankaların Yükümlülükleri**, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No:235, Aralık 2003.
- Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı**, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara, Ağustos, 2004.
- KILIÇDAROĞLU Kemal, **Kayıtdışı Ekonomi ve Bürokraside Yeniden Yapılanma Gereği**, TÜRMOB Yayınları No:33, Ankara, 1997.
- MAVRAL Ülker, **Kara Para Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye’ye Yansımaları**, Vergi Denetmenleri Derneği Yayını, Ankara, 2001.
- ÖZSOY Dilek, “Üç Aylık Dönemler İtibariyle Gayri Safi Milli Hasıla Hesapları”, **Türkiye’de Gelirin Düzeyi ve Dağılımı, Tartışmalı Toplantı 2004/1**, Türkiye Ekonomi Kurumu, 23 Ocak 2004.
- ÖZSOYLU Ahmet Fazıl, **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1996.

SCHNEIDER Friedrich, **Shadow Economy**, West Nyack, NY, USA: Cambridge University Press, 2003a.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT, Ankara, 2001.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT, Ankara, 2001.

SELÇUK Fatma Ülkü, **Örgütsüzlerin Örgütlenmesi Enformel Sektörde İşçi Örgütleri**, Atölye Yayınevi, Ankara, 2002.

ŞENGÜL Selami, **Bir Hurafe Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Sistemi ve Vergi İdaresinin İç Yüzü)**, İmaj Yayınevi, Ankara, Ekim 1997.

ŞİŞMAN Yener, **Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Sosyal Politikalar**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1165, Eskişehir, 1999.

TANDIRCIOĞLU ŞİMŞEK Ayşegül, **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi**, DPT Yayın No:2661, Kasım 2002.

TEMEL Adil – ŞİMŞEK Ayşegül – YAZICI Kuddusi, **Kayıtdışı Ekonominin Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü**, DPT, Eylül 1994a.

TOFFLER Alvin, **Üçüncü Dalga** (çev. A. Seden), Altın Kitaplar, İstanbul, 1981.

TOPTAŞ Ülker, **Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri**, Tes-Ar Yayınları, Ankara, 1998.

Türk Vergi Sistemi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Maliye Hesap Uzmanları Vakfı, TOBB Yayınları, Ankara, 2002.

Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, Aralık 2004.

US Vuslat, **Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2004/17, Haziran 2004.

UYANIK Namık Kemal, **Bir Bölüm Finansal İşlemler ve Vergilendirilmeleri**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul 2001.

Vergi İstatistikleri Yıllığı, T.C. Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü Yayını, 2004.

YETİM Sedat, **Kara Paranın Aklanması, Boyutları ve Mafyokrasi**, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 2000.

YÜKSEKER Deniz H., **Laleli – Moskova Mekiği, Kayıtdışı Ticaret ve Cinsiyet İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

MAKALELER

AÇIKALIN Mustafa, “Kara Ekonomi”, **Maliye Dergisi**, Sayı:70, Temmuz – Ağustos 1984.

AKTÜRK Ergün – ÖZER Hüseyin – AKAN Yusuf – YAYLALI Muammer, “Parasalıcı Ekonometrik Yaklaşımla Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini”, **İktisat, İşletme ve Finans**, Yıl :19, Sayı:215, Şubat 2004.

AKYÜZ Müfit – BAHÇEKAPILI Cengiz, “Kayıtdışı Ekonominin Boyutları: Tanzi Modeli’nin Türkiye Ekonomisi Verileriyle Çözülmesi Denemesi”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1-2, 1995.

ALEXEEV Michael – PYLE William, “A Note on Measuring the Official Economy in the Former Soviet Republics”, **Economics of Transition**, Volume:11, No:1, 2003.

ALGAN Neşe, “Türkiye’de Kayıtdışı Sektör: Boyutları, Etkileri ve Kayıtdışı Sektörü Küçültme Konusunda Öneriler”, **İşveren**, Cilt:42, Sayı:11, Ağustos 2004.

ALP İnönü Akgün, “Paranın Karası”, **Maliye Dergisi**, Sayı:34, Mayıs – Ağustos 2000.

ALPTÜRK Ercan, “Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi”, **Vergi Sorunları**, Cilt:24, Sayı:153, Haziran 2001.

ALSANCAK Selçuk, “Karapara Aklanmasının Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Bir Yaklaşım”, **Vergi Sorunları**, Yıl:15, Sayı:103, Nisan 1997.

ALTUĞ Nuray, “Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı”, **Mali Çözüm Dergisi**, Sayı:25, Mart – Nisan 1994.

ALTUĞ Osman, “Kayıtdışı Ekonominin Boyutları (1997)”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:15, 1999a.

AYDEMİR Şinasi, “Kayıtdışı Ekonomi Üzerine (I)”, **Vergi Dünyası**, sayı:161, Ocak 1995b.

-----, “Kayıtdışı Ekonomi Üzerine (II)”, **Vergi Dünyası**, sayı:162, Şubat 1995c.

BAJADA Christopher, “Estimates of the Underground Economy in Australia”, **School of Economics Discussion Paper**, No:20, The University of New South Wales, Kensington, 1997.

-----, “How Reliable are the Estimates of the Underground Economy?”, **Economics Bulletin**, vol:3, No:14, 2002.

BAKIRCI, Kadriye, “Türkiye’de Çocuk ve Genç İşçiliği”, **TÜSİAD Görüş Dergisi**, Sayı:58, Şubat – Mart 2004.

BAL Harun, “Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk ve Kayıtdışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği”, **İktisat, İşletme ve Finans**, Yıl:19, Sayı:219, Haziran 2004.

BARDHAN Pranab “Corruption and Development: A Review of Issues”, **Journal of Economic Literature**, Vol:35, 1997

BAŞTAYMAZ Tahir, “Enformel Sektör ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İstihdam”, **Uludağ Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: VII, Sayı:1, Nisan 1986.

BATHELEMY Philippe, “The Underground Economy in France”, in Edgar L. Feige, ed. **The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion**, Cambridge University Pres, 1989.

BERGER Seymour, “The Unrecorded Economy: Concepts, Approach and Preliminary Estimates for Canada, 1981”, in **Canadian Stastical Review**, Statistics Canada Catalogue 11-003E, April 1986.

BHATTACHARYYA Dilip K., “An Econometric Method of Estimating the Hidden Economy, United Kingdom (1960-1984): Estimates and Tests”, **The Economic Journal**, Vol:100, September 1990.

- , “On the Economic Rationale of Estimating the Hidden Economy”, **The Economic Journal**, Vol:109, No:456, June 1999.
- BLOEM Adriaan M. – SHRESTHA, Manic L., “Exhaustive Measures of GDP and the Unrecorded Economy”, **IMF Working Paper**, October 2000.
- BOY Kadir, “Kayıtdışı Ekonomi ve Gelir İdaresinin Yeniden Yapılanma Gerekliği”, **Vergi Dünyası**, Sayı:247, Mart 2002.
- BROESTERHUIZEN G.A.A.M., “The Unobserved Economy and the National Accounts in the Netherlands: A Sensitivity Analysis” in Edgar L. Feige, ed. **The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion**, Cambridge University Press, 1989.
- CAMERA Gabriela, “Dirty Money”, **Journal of Monetary Economics**, Vol:47, 2001.
- CARILLO Maria Rosaria – PUGNO Maurizio, “The Underground Economy and the Underdevelopment Trap”, **Universita Degli Studi di Trento, Discussion Paper**, No:1, 2002.
- CASSAR Alan, “An Index of the Underground Economy in Malta”, **Bank of Valetta Review**, No:23, Spring 2001.
- CHOI Jay Pil – THUM Marcel, “Corruption and the Shadow Economy”, **CESifo Working Paper Series**, No:633, January 2002.
- CHRISTOPOULOS Dimitris K., “Does Underground Economy Respond Symmetrically to Tax Changes? Evidence from Greece”, **Economic Modelling**, Volume:20, 2003.
- COLLEDGE Michael, “Principles and Practices in the Measurement of the Unrecorded Economy: Discussant’s Remarks”, **OECD Working Paper**, 2003.

- CONTINI Bruno, “The Irregular Economy of Italy: A Survey of Contributions” in Edgar L. Feige, ed. **The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion**, Cambridge University Press, 1989.
- CROSS John C., “Passing the Buck: Risk Avoidance and Risk Management in the Illegal/Informal Drug Trade”, **The International Journal of Sociology and Social Policy**, Vol:9, No:10, 2000.
- ÇETİNTAŞ Hakan, “Türkiye’de Kayıtdışılığın Fayda - Maliyet Analizi”, **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt:17, sayı:5, Ağustos 2003.
- ÇETİNTAŞ Hakan – VERGİL, Hasan, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1, 2003.
- ÇİMAT Ali – AVCI Mehmet, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Vergi Sisteminden Kaynaklanan Nedenleri ve Çözüm Önerileri”, **Vergi Raporu**, Yıl:11, Sayı:66, Ağustos – Eylül 2003.
- ÇİLOĞLU İsmail, “Kayıtdışı Ekonominin İşleyişi ve Kamu Bütçesine Etkisi”, **Hazine Dergisi**, Sayı:11, Temmuz 1998.
- ÇOKGEZEN Murat, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Boyutları”, **İktisat ve İş Dünyası**, Yıl:2, Sayı:16, Ekim 1993.
- ÇOLAK Ömer Faruk, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Siyasal Yapılanma”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:14, Sayı:49, Güz 2003.
- DEMİRCAN SİVEREKLİ Esra, “Vergilendirmenin Ekonomik Büyümeye ve Kalkınmaya Etkisi”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:21, Temmuz – Aralık 2003.
- DERDİYOK Türkmen, “Türkiye’nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini”, **Türkiye İktisat Dergisi**, Sayı:14, Mayıs 1993.

- DJAJIC Slobodan, “Illegal Immigration and Resource Allocation”, **International Resource Review**, Vol:38, No:1, February 1997.
- DJANKOV Simeon – LIEBERMAN Ira – MUKHERJEE Joyita – NENOVATatiana, “Going Informal: Benefits and Costs”, in Boyan Belev (ed.), **The Informal Economy in the EU Accession Countries**, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2003.
- DURA Cihan, “Kayıtdışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, **Maliye Dergisi**, Cilt:1, Sayı:124, 1997.
- DÜZGÜN Yılmaz, “Karapara ve Kayıtdışı Ekonominin Önlenmesinde Mernis Ve Vergi Numarasının Etkisi”, **İdarecinin Sesi**, Cilt:15, Sayı:97, Mart – Nisan 2003.
- ECEVİT Yıldız, “Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri” **Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın** ed. Ş. Tekelli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- EGEMEN Erdal, “Dünyada ve Türkiye’de Çalışan Çocuklar (Çocuk Emeği)”, **PERYÖN Dergisi**, Sayı:8, Yaz 2003.
- EILAT Yair – ZINNES Clifford, “Shadow Economy in Transition Countries: Friend or Foe? A Policy Perspective”, **World Development**, Vol:30, No:7, 2002.
- EKİN Nusret, “Küreselleşmenin İki Yüzü: İstenmeyen Kaçak Göçmenler - Davetli Bilgi İşçileri”, **TÜHİS - İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt:17, Sayı:2, Kasım 2001.
- ENSTE Dominic H., “Shadow Economy and Institutional Change in Transition Countries” in Boyan Belev (ed.), **The Informal Economy in the EU Accession Countries**, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2003.
- ENSTE Dominic – SCHNEIDER Friedrich, “Increasing Shadow Economies All Over the World – Fiction or Reality?”, **IZA Discussion Paper**, No:26, December 1998.

EPSTEIN Richard A., “The Moral and Practical Dilemmas of an Underground Economy”, **The Yale Law Journal**, Vol:103, No:8, June 1994.

ERCOLANI Marco G., “Inflation Tax and the Hidden Economy”, **Economics Discussion Papers**, No:509, University of Essex, May 2000.

ERRICO Luca – MUSALEM Alberto, “Offshore Banking: An Analysis of Micro and Macro Prudential Issues”, **IMF Working Paper**, 99/5, January 1999.

ETHIER Mireille, “The Underground Economy: A Review of the Economic Literature and New Estimates for Canada” in Francois Vaillancourt, ed., **Income Distribution and Economic Security** in Canada, University of Toronto Press, 1985.

FAAL Ebrima, “Currency Demand, the Underground Economy, and Tax Evasion: the Case of Guyana”, **IMF Working Paper**, No:7, 2003.

FAGAN Jeffrey, “Exploring the Underground Economy: Studies of Illegal and Unreported Activity” **Contemporary Sociology**, Vol:27, No:1, January 1998.

FEIGE Edgar L. “How Big is the Irregular Economy?”, **Challenge**, Vol:22, November-December, 1977.

-----, “The Meaning and Measurement of the Underground Economy” in Edgar Feige (ed.), **Underground Economies**, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

-----., “Underground Activity and Institutional Change: Productive, Protective, and Predatory Behavior in Transition Economies”, in Joan M. Nelson, Charles Tilly and Lee Walker, eds., **Trans Forming Post – Communist Political Economies**, Washington, DC., National Academy Press, 1998.

- FINLAYSON Jock A. – PEACOCK Ken, “How Big is the Underground Economy?”, **Policy Perspectives**, Vol:9, No:3, Business Council of British Columbia, June 2002.
- FIORENTINI Gianluca, “Organized Crime and Illegal Markets”, in Boudewijn Bouckaert and Gerrit De Geest (eds), **Encyclopedia of Law and Economics**, Volume V, 2000.
- FLEMING Matthew H. – ROMAN John – FARRELL Graham “The Shadow Economy” **Journal of International Affairs**, Vol.53, No:2, Spring 2000.
- FREY Bruno S. – WECK Hannelore, “Estimating the Shadow Economy : A Naive Approach”, **Oxford Economic Papers**, New Series, Vol:35, No:1, March 1983.
- FREY Bruno S., “Gölge Ekonomi ve İktisat Politikası” çev.Aykut Kibritçioğlu, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:5, Sayı:13, 1994.
- FRIMAN Richard H., “Informal Economies, Immigrant Entrepreneurship and Drug Crime in Japan”, **Journal of Ethic and Migration Studies**, Vol:27, No:2, April 2001.
- GENÇLER Ayhan, “Büyüyen Yasadışı Göç Sorunu ve Türkiye”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:3, No:1, 2003.
- GERXHANI Klarita, “The Informal Sector in Developed and Less Developed Countries” **Tinbergen Institute Discussion Paper**, 083/2, 1999.
- GILES David E.A., “The Underground Economy Minimizing the Size of Government”, in H. Grubel (ed), **How to Spend the Fiscal Divided : Minimizing the Size of Government**, Fraser Institute. Vancouver, 1998.
- GÜCENME Ümit, “Kayıtdışı ekonomi ile Mücadele ve Vergi Denetiminin Yeniden Yapılandırılması”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı:23, Temmuz 2004.

- GÜÇLÜ Sami – BİLEN Mahmut, “1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler”, **Yeni Türkiye**, Sayı:6, Eylül – Ekim 1995.
- GÜLLÜ Gökhan, “Kayıtdışı İstihdam ve Avrupa Birliği”, **Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi**, Yıl:5, Sayı:17, Ocak-Şubat 2003.
- GÜMÜŞ Erdal, “Crime in Urban Areas: An Empirical Investigation”, **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı:7, 2004.
- GÜMÜŞKAYA Hayrettin, “Karapara Kavramı ve Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi”, **Vergi Sorunları**, Yıl:17, Sayı:115, Nisan 1998.
- GÜNAY Ayşe – ŞAHBAZOV Rövsen, “Küreselleşme Sürecinde Mali Suçlar ve Mali Suçları Önlemeye Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar”, **Vergi Sorunları**, Yıl:18, Sayı:130, Temmuz 1999.
- GÜNGÖR Kamil, “Ağır Vergi Yükünün Kayıtdışı Ekonomi Üzerindeki Etkisi ve Türkiye”, **Vergi Sorunları**, Yıl:26, Sayı:172, Ocak 2003.
- GÜNGÖR Yasemin, “Kurumsallaşmamış (Enformel Sektör) İşgücünü Belirlemede Kullanılan Ölçütler ve Türkiye’de Kurumsallaşmamış Sektör İşgücü Üzerine bir Deneme”, **Toplum ve Bilim**, Sayı:66, 1995.
- , “Enformel Sektör, Enformel İstihdam, Korunmasız İşgücü ve Korunmasızlığa Yönelik Önlemler”, **Kamu – İş, İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, Temmuz 1999.
- GÜRYAY Erdal – ŞAFAKLI Okan, “KKTC’de Kaçak İşgücünün Ekonomiye Etkileri Üzerine Bir Çalışma”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, 2004.
- HANSSON Ingemar, “The Underground Economy in Sweden” in Edgar L. Feige, ed. **The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion**, Cambridge University Press, 1989.

- HENDERSON David, “Limitations of the Laffer Curve as a Justification for Tax Cuts”, **Cato Journal**, Vol:1, No:1, Spring 1981.
- HILL Elizabeth, “Women in the Indian Informal Economy: Collective Strategies for Work Life Improvement and Development”, **Work, Employment & Society**, Vol:15, No:3, 2001.
- HILL Roderick – KABIR, Muhammed, “Currency Demand and the Growth of the Underground Economy in Canada, 1991 – 1995”, **Applied Economics**, Vol:32, 2000.
- ILGIN Yılmaz, “Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum”, **Planlama Dergisi**, DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı, Ankara, 2002.
- ISCHSEN Arne Jon – STROM Steiner, “The Hidden Economy in Norway with Special Emphasis on the Hidden Labour Market, in Edgar L. Feige, ed. **The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion**, Cambridge University Press, 1989.
- JOHNSON Simon – KAUFMANN Daniel – McMILLAN John – WOODRUFF Christopher, “Why Do Firms Hide? Bribes and Unofficial Activity After Communism”, **Journal of Public Economics**, Vol:76, 2000.
- KALÇA Adem, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Durumu”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Yıl:32, Sayı:4, Nisan 1995.
- , “Elektronik Devletler Sürecinde Kayıtdışı Ekonomi Gerçeği”, **Birikim**, Sayı:136, Ağustos 2000.
- KALÇA Adem – TOKSOY, Devlet, “Kayıtdışı Ekonominin Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkileri”, **Çerçeve**, Cilt:4, Sayı:15, Ağustos – Ekim 1995.
- KALEM Murat, “Bankalar Aracılığıyla Karapara Nasıl Aklanmaktadır?”, **Active**, Eylül – Ekim 2004.

- KARAASLAN Ahmet, “Arz Yönlü İktisat, Laffer Eğrisi ve İktisadi İstikrar Açısından Vergileme”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:2, Haziran 1999.
- KARACA GÖKÇEK Nuray, “Göçmen İşçilerin Haklarının Korunması”, **Çimento İşveren**, Cilt:18, Sayı:1, Ocak 2005.
- KARAMAN Fazıl, “Ekonomik ve Sosyal Boyutla Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi”, **Yeni Türkiye**, Cilt:5, Sayı:27, Mayıs-Haziran 1999.
- KARAYILMAZLAR Ekrem – KALÇA Adem, “Kayıtdışı İstihdam”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:XIII, Sayı:1 – 2, 1996.
- KASNAKOĞLU Zehra – YAYLA Münür, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Boyutları”, **İstihdam ve İşgücü Piyasası Bilgisi (Tor:6) : Enformel Kesim (I)** içinde, DİE, Ankara 2000.
- KAYA Muammer, “Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışı İstihdam”, **ETO Dergisi**, Yıl:20, Sayı:87, Şubat 2003.
- KAYA Erol – KILLIOĞLU Aret, “Karapara, OFAC ve Ödeme Sistemleri”, **Activeline**, Eylül 2003.
- KILDİŞ Yusuf, “Kayıtdışı Ekonominin Ulusal – Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 2000a.
- , “Kayıtdışı Ekonomi ve Etkileri – I”, **Vergi Sorunları**, Cilt:23, Sayı:144, Eylül 2000b.
- KILIÇDAROĞLU Kemal, “Suç Ekonomisini Önleme, Yargı Cephesi ve Sorunlar”, **Vergi Dünyası**, Sayı:225, Mayıs 2000.
- KIZILOT Şükrü, “Kayıtdışı Ekonominin Zararları”, **Nokta**, Yıl:20, Sayı:1005, 24 Mayıs 2001.

- KOBAN Emine, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi Sorunu ve Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü”, **Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:16, Sayı:3, Güz Dönemi, Ekim 1998.
- KOLM Ann Sofie – LARSEN Birthe, “Wages, Unemployment, and the Underground Economy”, **Copenhagen Business School Working Paper**, No:11, 2003.
- KURTZMAN Joel, “Hot Money”, **Chief Executive**, No:104, June 1995.
- KÜÇÜKKALAY A. Mesud – DULUPÇU M. Ali – TURUNÇ Ömer, “Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşgücü İstihdamının Sorunları ve Önlenmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, 2000.
- LAFFER Arthur B., “The Laffer Curve: Past, Present and Future”, **Laffer Associates, Supply-Side Investment Research**, 6 January 2004.
- LANGFELDT Enno, “The Underground Economy in the Federal Republic of Germany: A Preliminary Assesment”, in Edgar L. Feige, (ed.) **The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion**, Cambridge University Press, 1989.
- LEMOS Sara, “The Effect of the Minimum Wage on Prices”, **IZA Discussion Paper**, No:1072, March 2004.
- LOAYZA Norman A., “The Economics Informal Sector, A Simple Model and Some Empirical Evidence From Latin America”, **The World Bank Policy Research Working Paper**, No:1727, 1997.
- McCROHAN Kevin F. – SMITH James D., “A Consumer Expenditure Approach to Estimating the Size of the Underground Economy”, **Journal of Marketing**, Vol:50, No:2, April 1986.

- MIRRUS Rolf – SMITH Roger S. – KAROLEFF Vladimir, “Canada’s Underground Economy Revisited: Update and Critique”, **Canadian Public Policy**, Vol:20, No:3, 1994.
- MIZIRAK Zekeriya, “Kayıtdışı Ekonomi ve Etkileri”, **Akid Bülteni**, Yıl:4, Sayı:10-11-12, Ekim – Kasım - Aralık 96 – Ocak – Şubat – Mart – Nisan – Mayıs - Haziran 1997.
- MORGİL Orhan – ÇARIKÇI Emin – KIRBAŞ Sadık – DERDİYOK Türkmen – KIZILOT Şükrü – AYDEMİR Şinasi, “TOBB’nin Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilmesi Raporu”, **Yeni Türkiye**, Cilt:6, Eylül - Ekim 1995.
- MUMMERT Annette – SCHNEIDER Friedrich, “The German Shadow Economy: Parted in a United Germany”, **Finanzarchiv**, Vol:86/3, March 2002.
- MURAT Güven, “Dünyada ve Türkiye’de Kayıtdışı İstihdamın Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Önerileri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, 2002.
- NICOLINI Juan Pablo, “Tax Evasion and the Optimal Inflation Tax”, **Journal of Development Economics**, Vol:55, 1998.
- O’HIGGINS Michael. “Assessing the Underground Economy in the United Kingdom,” in Edgar L. Feige (ed.), **The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion**, Cambridge University Press, 1989.
- ÖĞÜNÇ Fethi – YILMAZ Gökhan, “Estimating the Underground Economy in Turkey”, **The Central Bank of the Republic Of Turkey**, Discussion Paper, September 2000.
- ÖZAR Şemsa, “Kentsel Kayıtdışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşımlar ve Bir Ön Saha Çalışması”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt:23, Sayı:4, 1996.

- ÖZGÜLER Kürşat, “Ekonominin Yeraltında Kalan Kısmı: Kayıtdışı Ekonominin Ölçümü”, **Yeni Türkiye**, Cilt:13, Ocak-Şubat 1997.
- ÖZSOYLU Ahmet Fazıl, “Enformel Sektör ve Politika Önerileri”, **İstihdam Dergisi**, Sayı:18, Ocak – Mart 1995.
- PAGLIN Morton, “The Underground Economy, New Estimates from Households Income and Expenditure Surveys”, **The Yale Law Journal**, Vol:103, No:8, June 1994.
- PALDA Filip, “Evasive Ability and the Efficiency Cost of the Underground Economy”, **The Canadian Journal of Economics**, Vol:31, No:5, November 1998.
- PAUL Chris – WIHLHITE, Al, “İllegal Piyasalar ve Rant Kollamanın Sosyal Maliyeti” çev. Mustafa Sakal, **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:10, Sayı:II, 1995.
- PIPPIDI MUNGIU Alina – IONITA Sorin – MANDRUTA Denisa, “In The Shadow Economy”, **SOCO Project Paper**, No:80, Vienna 2000.
- REYNERI Emilio, “Illegal Immigration and the Underground Economy”, **National Europe Centre Paper**, No:68, The Challenges of Immigration and Integration in the European Union and Australia, University of Sydney, 18 – 20 February 2003.
- SAPANCALI Faruk, “Küreselleşme Bağlamında Çocuk İstihdamı ve Önlenmesine Yönelik Çabalar”, **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt 16, Sayı:4, Temmuz 2002.
- SARILI Mustafa Ali, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, **Bankacılar Dergisi**, Yıl:13, Sayı:41, Haziran 2002.
- SASSEN Saskia, “The Informal Economy: Between New Developments and Old Regulations”, **The Yale Law Journal**, Vol:103, No:8, Symposium: The Informal Economy, June 1994.

SCHNEIDER Friedrich, “The Size and Development of the Shadow Economies and Shadow Economy Labor Force of 22 Transition and 21 OECD Countries: What Do We Really Know?”, in Boyan Belev (ed.), **The Informal Economy in the EU Accession Countries**, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2003b.

SCHNEIDER Friedrich – ENSTE Dominic H., “Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”, **Journal of Economic Literature**, Vol.38, March 2000.

SCHNEIDER Friedrich – BRAITHWAITE Valerie – REINHART Monica, “Individual Behaviour in Australia’s Shadow Economy: Facts, Empirical Findings and Some Mysteries”, **The Australian National University, Australian Taxation Office, Working Paper**, No:19, September 2001.

Selüloz – İş Dergisi, “Enformel Sektörde Çalışma (I)”, Sayı:72, Eylül 2002.

-----, “Enformel Sektörde Çalışma (II)”, Sayı: 73, Ocak 2003.

Sendikal Notlar, “İnsanca İş ve Enformel Ekonomi”, Sayı:18, Haziran 2003.

SEVİĞ Veysi, “Kayıtdışı Ekonominin Kamu Kesimi Finansman Açıklarının Oluşumu ve Maliye Politikaları Üzerine Etkisi: Türkiye Modeli Üzerine Bir Çalışma” **Kamu Kesimi Finansman Açıkları**, İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 1996.

SHARP Lesley A., “A Medical Anthropologist’s View on Posttransplant Compliance: The Underground Economy of Medical Survival”, **Transplantation Proceedings**, No:31 (Supplement 4A), 1999.

SHELAK Benjamin J., “The Impact of the U.S. Underground Economy, A Note Relating to the Impact on State Finances”, **Journal of Government Information**, Vol: 24, No:2, 1997.

- SMITH Philip M., "Assessing the Size of the Underground Economy: The Statistics Canada Perspective", in Owen Lippert and Michael Walker (eds), **The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact**, The Fraser Institute, Canada, 1997.
- SMITH Roger S., "The Underground Economy: Guidance for Policy Makers?", **Canadian Tax Journal**, Vol:50, No:5, 2002.
- SPIRO Peter S., "The Underground Economy: Toward a More Balanced View of Alternative Methodologies", **Canadian Business Economics**, Summer 1994.
- SUNG Hung - En, "State Failure, Economic Failure, and Predatory Organized Crime: A Comparative Analysis", **Journal of Research in Crime and Delinquency**, Vol:41, No:2, May 2004.
- ŞENGÜL Selami, "Aklanma Kadar Kirlenme De Önemli", **Ekonom**, Sayı:3, Aralık 1996.
- TANZI Vito, "Yeraltı Ekonomisi" çev. Mustafa Açıklan, **Maliye Dergisi**, Sayı:70, Temmuz - Ağustos 1984.
- TAŞTI Enver – SEZER Didem, "İnformal Sektör ve Kayıtdışı İstihdam", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:14, Sayı:49, Güz 2003.
- TEKİN Selçuk, "Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Denetimi", **Vergi Sorunları**, Yıl:26, Sayı:181, Ekim 2003.
- TEMEL Adil – ŞİMŞEK Ayşegül – YAZICI Kuddusi, "Kayıtdışı Ekonominin Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü", **İktisat, İşletme ve Finans**, Cilt:9, Sayı:104, Kasım 1994b.
- TERZİOĞLU Mehmet, "Yabancılar Hudut İltica Daire Başkanlığı", **Çağın Polisi Dergisi**, Sayı:14, Şubat 2003.
- TOKGÖZ İrfan, "4208 Sayılı Yasa Üzerine bir Değerlendirme Karapara Aklama Suçu", **Sosyal Güvenlik Dünyası**, Cilt:1, Sayı:1, Temmuz – Ağustos – Eylül 1998.

- TRANDEL Greg – SNOW Arthur, “Progressive Income Taxation and the Underground Economy”, **Economics Letters**, No:62, 1999.
- TUNALI İhsan, “Enformel Sektör Analizlerinde Temel Kavramsal Sorunlar”, **İstihdam ve İşgücü Piyasası Bilgisi (Tor:6) : Enformel Kesim (I)** içinde, DİE, Ankara 2000.
- TÜRKKAN Erdal, “Yasadışı İktisadi Faaliyetler ve Suç Örgütleri”, **Yeni Forum**, Cilt:16, Sayı:312, Mayıs 1995.
- TÜRKOĞLU Güllü, “Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri ve Öneriler”, **Vergi Raporu**, Yıl:5, Sayı:29, Haziran – Temmuz 1997.
- VOSTROKNUTOVA Ekaterina, “Shadow Economy, Rent – Seeking Activities and the Perils of Reinforcement of the Rule of Law”, **William Davidson Institute Working Paper**, Number 578, June 2003.
- WINNICK Louis, “Outlaw Economics”, **Public Interest**, Vol:118, Winter 1995.
- YAMAK Nebiye, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü”, **İktisat, İşletme ve Finans**, Yıl:11, Sayı:126, Eylül 1996
- YILMAZ Belkise, “Kayıtdışı Ekonominin Vergilenmesi İçin Bazı Öneriler”, **Vergi Raporu**, Yıl:2, Sayı:11, Temmuz 1994.
- ZAGARIS Bruce, “The Underground Economy in the US: Some Criminal Justice and Legal Perspectives”, in Owen Lippert and Michael Walker (eds), **The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact**, The Fraser Institute, Canada, 1997.
- ZINSMEISTER Karl – LEHRER Eli, “Tax Damage”, **The American Enterprise**, Vol:14, No:7, Oct/Nov 2003.

BİLDİRİLER ve TEZLER

BAHÇECİ Sema, “**Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi**”, DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No:DPT 2477, 1997

BİLDİRİCİ Ziyaettin, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Vergisel Boyutları”, **Türkiye’de Liberalizasyon Sürecinde Maliye Politikaları Açısından Kamu Ekonomisinin Özel Ekonomi Üzerindeki Etkileri, XI. Türkiye Maliye Sempozyumu**, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1997.

BONJEAN ARAUJO Catherine – CHAMBAS Gerard, “Taxing the Urban Unrecorded Economy in Sub – Saharan Africa”, **Hard to Tax Conference in Atlanta**, May 2003.

ÇOLAK Ömer Faruk, “Türkiye’de Kentsel Alanda Kayıtdışı İstihdam”, **TİSK Büyüyen Kayıtdışı Sektör Semineri Tebliğler ve Görüşler**, 2002.

ILGIN Yılmaz, **Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları**, DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No:DPT 2492, Nisan 1999.

JOHNSON Simon – KAUFMANN Daniel – LOBATON Pablo Zoido, “Corruption, Public Finances and the Unofficial Economy”, **ECLAC Conference in Santiago**, 26-28 January 1998.

KIZILOT Şükrü – ÇOMAKLI Şafak Ertan, “Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi”, **XIX. Türkiye Maliye Sempozyumu Basılmamış Tebliğ**, 2004.

ÖZCAN Süleyman Emre, **Devlet İç Borçlanması ve Türkiye’de Devlet İç Borçlanmasının Sürdürülebilirliği**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.

SAVAŞAN Fatih, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri”, **XIX. Türkiye Maliye Sempozyumu**, Basılmamış Tebliğ, 2004.

TAŞ KARADUMAN Ayşe – KARAKAYA Zehra, “Çocuk İşgücünde Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık: Türkiye İçin Nicel Bir Yaklaşım, 1994”, **III. Kadın Çalışmaları Toplantısı**, Yayınlanmamış Bildiri, Adana, 17-19 Mayıs 1997.

TUNYAN Bagrat, “The Shadow Economy of Armenia: Size, Causes and Consequences”, **Third Armenian International Policy Research Group Conference**, World Bank, Washington, DC, 15-16 January 2005.

ÜZELTÜRK Hakan, “Gölgelerin Efendisi: Gölge Ekonomi Bazı Ülkelerden Örnekler”, **XIX. Türkiye Maliye Sempozyumu** Basılmamış Tebliğ, 2004.

YILMAZ AKGÜL Gülay, “Kayıtdışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi”, **XIX. Türkiye Maliye Sempozyumu** Basılmamış Tebliğ, 2004.

İNTERNET KAYNAKLARI

AKTAN, Coşkun Can – VURAL, İstiklal Yaşar, “Global Suçlar Sorunu”,
<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/global-sorunlar/global-suçlar.htm>

(10.11.2004)

BOVI, Maurizio, “An Improvement of the Tanzi method for the Estimation of Italian Underground Economy”,

<http://econwpa.wustl.edu/eps/pe/papers/0404/0404009/pdf> (17.12.2004)

BRODIN Eric, “İsveç Refah Devleti: Kayıp Cennet” (çev.Süleyman Erdal),
<http://www.canaktan.org/politika/anti-leviathan/diger-yazilar/erdal-isvec-refah.pdf> (09.02.2005)

KIZILOT Şükrü, “Hangi Ülkede İnsanlar Bedava Yaşıyor?”,
<http://www.mukellefgazetesi.com.tr/cgi-bin/goster.pl?id=10360> (05.07.2005)

PEKER, Mümtaz, “Çocuk Emeği Çocuk İstihdamı Üzerine Bir Deneme”,
<http://www.fisek.org.tr/017.php>(18.06.2004)

www.die.gov.tr/tkba/t144.xls (27.12.2004)

<http://www.harb-is.org.tr/default.asp?id=13&mnu=13> (08.02.2005)

DİZİN**A**

Asgari Ücret 50, 123

Ç

Çocuk İşçiliği 126

E

Ekonometrik Yöntem 64, 69, 82, 84

Elektrik Tüketimi 61, 75, 87, 94, 107

Emlak 120

Enflasyon 30, 31

Enformel Ekonomi 7, 9, 10, 11, 136, 151

F

FATF 23, 24

GGelir 6, 20, 29, 34, 58, 65, 77, 81, 88,
117, 118, 122, 123, 140, 145

GSMH Yaklaşımı 61, 84, 87, 90, 107

İ

İşlem Hacmi 73, 82, 84, 87, 107

K

Kadın İşçiliği 12, 124

Karapara 22, 23, 24, 25, 26, 134, 138,
142, 145, 147, 152Kayıtdışı Ekonomi 17, 25, 29, 34, 45,
52, 67, 74, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
86, 87, 88, 90, 92, 94, 95, 97, 106,
107, 108, 134, 135, 136, 137, 138,
139, 140, 141, 142, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
155Kayıtdışı İstihdam 123, 124, 135, 145,
147, 149, 152, 154

Kıyı ötesi 24

Kriminal 20

L

Laffer Eğrisi 37, 38, 147

M

MIMIC 61, 78, 79, 90

O

OFAC 24, 147

P

Para talebi 102

R

Rekabet 54

S

Suç Ekonomisi 18, 20, 22, 147

U

Uyuşturucu 51, 59

V

Vergi Denetimi 145, 148, 152

Y

Yozlaşma 18

